PAULER A KATEDRÁN.

PAULER ÁKOS filozófiájának eredeti s minden irányban kristálytiszta következetességgel kiérlelt rendszeréről írjanak és szóljanak az erre hivatottabbak. Mi nem ezt akarjuk méltatni. Jól tudjuk, hogy filózófiája mintaszerű példája a személyfeletti szigorú tárgyi tudományosságnak, a hatalmas észtehetségnek, amellyel gondolatépületét az igazságok önmagukban fénylő rendszerére építette. De ha Pauler tanításának egyetlen apparátusa az ész lett volna, most erőtlenül hullana ki kezünkből az a toll, amellyel nem a nagy tudósnak, hanem a nagy lélekformálónak portréját akarjuk felrajzolni. Márpedig mindazok lelkében, akik éveken át az ő páratlanul vonzó és közvetlen előadói egyéniségén keresztül ismerhették meg tanításait, az utóbbi írta be eltörölhetetlenül emlékét. Egy hideg absztrkt világkép körvonalozásával, logikai világossággal és zártsággal még nem lehet lelkeket hódítani, ennek feltételeit máshol kell keresnünk.

Pauler Ákos egész lélekkel filozofált. Önmagát valósította meg akkor, midőn hivatásául a filozofálást választotta. Nála tehát az ember elválaszthatatlan volt a filozófustól. Minden szava önmagából, legszubjektívebb élményéből fakadt. Előadásainak átlátszó világosságában, szubjektív melegségében, közvetlen elevenségében, ellenállhatatlan kellemében ott élt a lélek, mely bevilágított ismeretlen mélységekbe, a messzefekvőt, a nehezen érthetőt is életközelségbe hozta. Előadásai ép úgy magukon viselték egy műalkotás harmonikus teljességét, jelegzetességét, mint az egész élete. Művész volt a szó legnemesebb értelmében, aki szemünk előtt, fülünk hallatára formálta csodálatosan egységes egésszé gondolatait. Már egész megjelenésében, a teljesen befelé forduló, fegyelmezett, mély lelki életet élő embereket jellemző nyugodt, egyenletes járásában volt valami önmagában teljes, önmagában zárt, valami sajátos függetlenség az őt környező külvilággal szemben. Tetőtőltalpig nagyúri magatartásában, minden gesztusában benne rejlett a forma tisztelete, azért a formáé, amely nem csupán felszedett, külső máz, hanem a benső lelki egyéniség esztétikumának természetes szimboluma.

Tanítványaival szemben tanusított végtelen jóindulata, egyenletes, világos kérdezőmodora, a szellemi nivójukhoz való nyájas, jóságosan megnyugtató s egy pillanatra sem sértő simulékonysága még a leggyengébbekből is ki tudta húzni teljesítő képességük maximumát. Mindegyik megérezte benne az igazságos, humánus embert, a magasabbrendű erkölcsi személyiséget, amely kivétel nélkül páratlan tekintélyt biztosított számára. Rendkívüli zárkozottsága nem kisebbítette hatását, mert katedráján ott állt előttünk az egész ember, aki túláradó, mélységes missziótudatában pazarul szórta gazdag szellemének és lelkének kincseit. Sohasem törekedett saját érvényesítésére; puritánságánál, szerénységénél csak a nagysága volt nagyobb és mégis tódultak az előadására, mert a legközönyösebb, a legrészvétlenebb is meg-

sejtette benne a nagy oktató vonzerejét. Nem óhajtott más elismerést, mint szavai nyomán hallgatói szemében, arcán visszatükröződő érdeklődést és megindulást. A legkisebb jegyzet nélkül, teljesen szabadon beszélve, hogy így mondjuk csevegve, ebbe az élő lélekbe kapcsolódott bele, ez formálta előadását valóságos spontán lelki párbeszéddé, amely minden kérdésre, kételyre megadta a feleletet.

Gondolatkörének minden területén különös erővel emelkedett ki szellemének sajátos transzcendenciája. Talán azért élt a külvilággal szemben a lelki messzeség egy bizonyos nemében, hogy annál izzóbb érdeklődéssel fordulhasson az általa felismert örök értékek megvalósítása felé. Lelkének egész rajongó fanatizmusával hitte és szerette ezeket az értékeket. Minden írása, minden előadása, teljes emberi egyénisége, egész élete ezeket szolgálta. És ezáltal nevelte elsősorban tanítványait Pauler Ákos. Az élő példakép, az élő szemlélet hatását nem pótolja semmi. Látszólagos külső passzivitása dacára ez olyan erőt jelentett, amelybe belekapaszkodhatott a mai, ideálok nélkül vergődő, az igazi, erős, termékeny élet talaját mindinkább lába alól elvesztő, kereső, kapkodó, nyugtalan emberi lélek.

De mik voltak azok a gondolatok, amelyekben Pauler Ákos a nagy léleknevelő, a nagy ember szólt az emberhez? Mik voltak azok a tanításai, amelyek legélesebb fényt vetnek az ő emberi egyéniségére?

Ime az ő szavai:

A lelki nagyság legmélyebb gyökere az a sóvárgás, melyet az ember a nagy totalitások után érez. Mert az, amit hit, remény, szeretetnek mondunk, csak különböző megnyilvánulásai az emberi természet legmélyén rejlő hatalmas sóvárgásnak. Hiszünk, remélünk és szeretünk, mert vágyódunk azután, amiben hiszünk, amit remélünk és szeretünk. Sóvárgásunk tárgya pedig a teljes, a tökéletes állapot, szemben az adott valóság befejezetlen, tökéletlen mivoltával.

Pauler tanításának ez az örök tökéletesség után való világsóvárgás kölcsönzött szinte Szent Ágostonéhoz hasonló szubjektív melegséget. Ebből fakadt filozófiájának egy más sajátos irracionális eleme: rendíthetetlen hite. A nagy, erős szellemek nélkülözhetetlen sajátsága a hit. Pauler sohasem mulasztotta el a hit elsőbbségének kiemelését a tudással és akarattal szemben. Tudni, azt sem tudom mi lesz velem a következő pillanatban, csupán a hitem abban, hogy elérem célomat, segít a cselekvéshez. A tudást is a hit indítja meg. Az emberiség legelső miértje, legelső kérdése ebből fakad. Ha nem hiszek valamely ismereti tárgy tartalom gazdagságában, tudásvágyam is elenyészik. Oly tudomány vagy olyan ember, amiben vagy akiben nem hiszünk, elveszti előttünk értékét. Hit nélkül nincs élet. A tudás a mult, de a hit a jövő, életünk bázisa. A legracionálisztikusabb gondolatfolyamatot is az eredménybe vetett hit élteti. De hit nélkül nincs igazi szeretet sem. A sóvárgás egy a szeretettel, ebből fakad a hit, a jövőbe vetett remény és bizalom. A tudománytól függetlenül ezek vezetnek bennünket az érzékfeletti világba.

Ez az érintkezés az érzékfeletti világgal Pauler filozófiájának minden területén szembe tűnik.

Ezért lesz rendszerének kiindulópontja és záróköve az igazság fogalma, amely abszolút, a létezés felett áll s amelynek értékességét minden értékítélet felteszi. A tudomány, a művészet, az erkölcs szorosan összefüggnek, mert mindhárom az igazság kultuszát tűzi ki célul. A tudomány fogalmakban,

a művészet szemléletben, az erkölcs cselekedetekben fejezi ki az igazságot. Ennyiben a tudomány, művészet, erkölcs nem egyéb mint a végtelenség és az örökkévalóság felé való törekvés egy-egy formája.

Ezért keresi Pauler mindenben a változatlant, az egyetemest, az örökkévaló lényeget. Pszichológiájában rámutat arra, hogy az egyes fogalom nem szakítható el az egyetemestől. A fogalomban a tárgy lényegét akarom megismerni, tehát a változatlan maradandó vonásait emelem ki a szemléleti elemek rovására.

Ezért volt valóságos élmeny hallgatói számára Platonról tartott kollégiuma. Ki tudta volna nálánál teljesebben magáévá tenni a plátoni eszmetan mélységeit, az örök ideális tartalmakat feltételező emberi megismerés tanítását? Az egyetemes megismerésében kilépek a mulandóságból és egy ideális érzékfeletti világba emelkedem. Az igazi tudás az egyetemességek megismerése. De ki tudta volna nálánál élesebben meglátni a plátói erosznak nemcsak az észhez, hanem az egész emberhez szóló hatalmas mozgató erejét, azt a sajátos messzeségbe vágyást, amelyet az ember a Szép láttára az örök ideák, a tökéletesség világa után érez?

Ezért állt oly közel hozzá Aristoteles, akinél az örök lényeg megismerése és kibontakoztatása áll a filozofálás középpontjában. A plátói sóvárgás itt az aristotelesi Istenség fogalmába olvad bele, amit utolérhetetlenül tudott Pauler interpretálni. Isten a világ mozgatója, de ő maga mozdulatlan marad, mert különben nem volna változatlan. Ez csak egyféleképen lehetséges. Ha valakit szeretünk ez vágyat ébreszt maga iránt, megindít bennünket maga felé, míg ő maga mozdulatlan marad. Ennek a lelki mozdításnak megindítója az Isten. Akkor midőn arra törekszünk, hogy lényegünket kibontakoztassuk, Ő utána vágyódunk. Az Isten iránti szeretet mozgatja a világot.

Ezért vonzódott mindazokhoz a nagy bölcselőkhöz, akik azt tanították, hogy lelkünk nemcsak relatív, mulandó tapasztalatokkal, de magával az Abszolutummal jut közvetlen érintkezésbe az örök igazság és a végtelen szeretet élményében.

Az abszolút elemeket keresi esztétikai tanításában is. Pauler teljesen átérzi a filozófia és művészet, valamint a filozófia és a költészet mélységes rokonságát. A lélek életében nem választható el a megismerés az érzelemtől s általában a törekvéstől. A lélek történetének bármely nyelven való elmondása kell, hogy a mély megismerést is felölelje. A filozófus, aki a világ és az élet nagy titkaiba tekint bele, a költészetet és a művészetet is fel kell, hogy fedezze a maga rejtelmes szépségeiben. Pauler a nagy filozófusokban lappangó művészlélekkel vitt fényes öntudatot a művészetek élvezetébe.

Liszt Ferencről írt tanulmánya a zeneesztétika legmélyebb alapjait fedte fel.

Minden emberi tevékenységre az elégedetlenség hajt. Minden emberi alkotás kiegészítése akar lenni a tökéletlen valóságnak. A művész midőn a maga fokozott érzékenységében arra törekszik, hogy a dolgokat tökéletes mivoltukban, azaz a karakterisztikum hangsúlyozásával ábrázolja, új világot alkot, mert a valósággal nincs megelégedve. A művészi tevékenység tehát a tökéletesség után való sóvárgás megnyilvánulása. Nagy művész az, aki e nagy világsóvárgást alkotásaiban oly módon tudja kifejezni, hogy azok szemléletéből a mi magunk vágyódásai is öntudatosabbakká válnak. A nagy művész felgyujtja a világot, mert magával ragad minden emberi vágyat és sóvárgást, mely mindannyiunkban él és kifejezésre törekszik.

Különösen megragadó a maga nemes egyszerűségében Pauler tanítása a tragikumról :

Tragikus, ha egy nemes emberélet nem bír azzal a tartammal, amellyel értéke szerint bírnia kellene. Ezért minden tisztességes jóra törekvő emberi élet tragikus. Egész életében becsülettel dolgozik, hű az eszményeihez, ezzel szemben az élet a test szenvedéseiben és halálában gátat szab törekvései elé. Ez annál tragikusabb, minél gyorsabb léptekkel halad valaki a jó megvalósítása felé. A reformátorok máról holnapra akarják megváltoztatni a világot, mivel ez nem sikerül, áldozatai lesznek az életök rövidsége és értéke között fennálló aránytalanságnak.

Ethikájában nyilvánult meg legközvetlenebbül Pauler Ákos egyéni nagysága. Egy egész életre való értéket adott annak, aki itt tárt szívekkel fogadta be tanításait :

Az a legértékesebb élet, amelyik az igazságot szolgálja. A hazugság azért a legerkölcstelenebb, mert az erkölcsiség alapfeltételeit tagadja meg. Ezért mondja Szent Ágoston : Minden bűn hazugság. Az igazi tudósok, művészek mind nagy moralitású emberek. Az erkölcsi élet hanyatlásával a kultúra is hanyatlik, mert az igazság önzetlen szeretete csak nagy moralitásból fakadhat.

Tény, hogy a kultúra, melyben az igazság megvalósítása végbemegy, nem növeli, sőt csökkenti az emberi boldogságot. A jelennek élő, problémátlan, primitív lélek sokkal elégedettebb, mint a tépelődő, problémáktól nyugtalanított kultúrált ember. De ezzel szemben a művelt ember legszembeszökőbb ismertetőjegye az önuralom, mely hosszú iskolázás, fegyelmezés eredménye. A kultúra nem tesz boldogabbá, de erősebbé. Fegyelmezettségre, bátorságra, önlegyőzésre, s amely nélkül nincs élet : az egyéniség igényeinek megszorítására képesít. Az igazi műveltség etikai kiműveltséget jelent. Nem az a művelt ember, akinek nagy tudása van és aki ezeket a felszedett, de soha élményszerűen magáévá nem tett ismereteket csak külső előnyök és sikerek érdekében használja fel, hanem az, akinél a tudás a gondolkodás finomodottságával és kritikájával, a látókör szélességével, az érzelem mélységével, szóval a lelki élet általános differenciációjával párosul. A magasabbrendű szellemiség sohasem gőgös, hanem szerény és alázatos, mert jól ismeri tudásának határait.

Nincs olyan élet, amely etikai szempontból értéktelen volna, mert az élet mindaddig értékes, amíg alkalmat nyujt a kötelesség teljesítésére. Vajjon melyik ember mondhatja el : én minden kötelességemet teljesítettem, tehát nyugodtan meghalhatok. Bármilyen emberfelettiek legyenek testi vagy lelki szenvedései kötelessége élni, mert példát nyujthat arra, hogyan kell béketűrést és önfegyelmet gyakorolni.

Tanítás nevelés nélkül nemcsak fél, hanem káros munka. Az erkölcsi nevelésben legfontosabb az utánzás momentuma. Ezért óriási felelőséget visel mindenki, aki gyermekekkel vagy fiatal fogékony lelkekkel érintkezik.

E pár kiragadott, de legjellemzőbb gondolataiban előttünk áll Pauler Ákos az ember. Nem ismerte a megalkuvást. Amit egyszer igaznak ismert fel és hirdetett, azt teljes lélekkel tette magáévá, mintahogy teljes lélekkel fordult el mindattól, amit helytelenített. Reformátor volt a szó legnemesebb értelmében, aki rendkívüli szellemi aktivitásával és erkölcsi személyiségének teljes súlyával törekedett az őt környező külvilág nemesítésére. Olthatatlan sóvárgása az örök tökéletesség után imár kielégítést nyert. Életének gazdag-

sága és mélysége csakis abban a tökéletesen idealisztikus világszemléletben hangozhatott ki, amely horgonyát az érzékfeletti ideálok hitébe vetette. Ezáltal emelkedett Pauler Ákos azok közé a nagy filozófusok közé, akik a küzködő, vergődő emberi lélek megujulásának örök forrásai.

Prahács Margit.

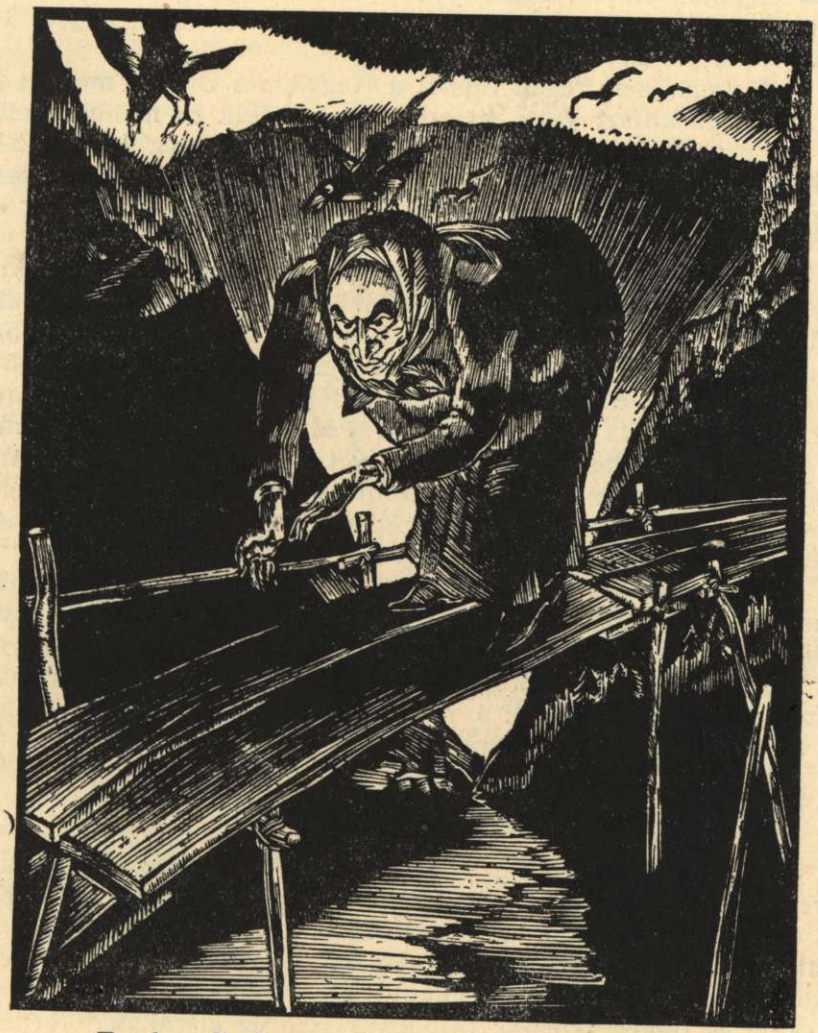

Buday György: Fametszet Arany János «Veres Rébék» c. balladájához.

AZ ELŐSZOBA REGÉNYE.

(Befejezés.)

És járt alá-fel a kókuszon és a linoleumon az ablaktól a kályháig — balra át! — a kályhától az ajtóig és vissza. És állott az ablak előtt meggörnyedve és sunyi nyugalommal elnézve a semmibe és magában, képzelt kérdésekre készen, felelgetve... — és alázatosan lenézett a cipője orrára.

— Ma már nem fogad többet a Kegyelmes Úr! — mondta egy hang és ez az altiszt volt. Az emberek felálltak és menni kezdtek.

Két óra? Két óra. A fiatalember elindult. A fogasról vette kalapját, kabátját, nehézkesen húzta magára s tétován és egészen összeroskadva belsejében azt mondta a kisasztal előtt:

— Hát akkor... holnap, úgy-e?...

Az altiszt bólintott. S ő ment végig a linoleumon, a szekrény mellett. Valami furcsa kis kajánsággal most elibe tartotta a tükröt az Előszoba. A tükröt, amelybe nem szokott nézni senki általában s a tükör maga is elszokott attól, hogy belenézzenek. Néha egy nő legfeljebb, vagy valaki futólag a nyakkendőjéhez nyult előtte, vagy az arcát végigsimogatta elgondolkozva. Jaj és egyszer volt itt egy ember, soká járt ide, mindig szemben állott a tükörrel és fintorokat vágott magának. Most elébe tartotta a tükröt és akkor megállott pillanatra, Istenem... a tükörből nem ő, a tükörből egy stréber nézett vissza, lapuló és kétségbeesett stréber!... S kióvakodott az ajtón.

Az Előszoba döbbenten fülelt utána. Valahogy... nevetni akart, de nem tudott. Belsejében még homályos tervek keringtek egymás hegyin-hátán, még kialakulatlan vágyak forogtak, birkóztak egymással s mindezeken felül hatalmas öröm rázta meg és minden eresztékében megropogott ujjongva: ó, milyen hatalom vagyok! Milyen hatalom vagyok... Mekkora hatalmas hatalom vagyok!

IV.

— Ó, milyen hatalom vagyok! — ujjongta az Előszoba. — Milyen hatalom vagyok... Mekkora hatalmas hatalom vagyok! — s az elmult délelőtt pillanatai szétfutottak benne s nyomában régen elmult pillanatok idéződtek fel mélyen, legeslegbelsejében, képek és mondások verték felszínre magukat s elkeveredtek a hirtelen támadt tervekkel és remegett egész testében. Ezen az éjszakán jóformán le sem húnyta a szemét az Előszoba és mire a hajnal derengeni kezdett,

már látta, magában rendezve a dolgokat, hogy nem is most futottak belé ezek a tervek, ó, nem most, már régen ott bujkáltak azok benne s csak egy lökés kellett, hogy elinduljanak.

Már mindjárt délután — ahogy kiürült az emberektől — mindjárt első lázában nekilátott, hogy rendezze magában: mit akar tulajdonképpen. De a gondolatok, tervek és friss benyomások még összevissza kavarogtak benne s mindezeken felül, legfelül ott forrott hirtelen jött gőgös jóérzése, hogy: Istenem, ekkora hatalma van a dolgok és emberek felett! S a velejéig, a padlótól a mennyezetig megreszketett belé.

Különben is... — szeretett volna magára maradni. Teljesen egyedül lenni. Tudta, hogy az altiszt visszajön takarítani. Két órától úgy félnégyig volt magában csak s ezalatt még külön nyugtalan volt, mert folyton leste az altisztet. Közben magában rakosgatta az embereket, a teméntelen embert, akikkel már dolga volt, akik keresztülfolytak rajta hosszú szolgálata alatt, akikre — most látta jól — rányomta a maga bélyegét: ez idejárt! Ki hosszabb, ki rövidebb ideig volt itt, de mind vitte magával a bélyeget, a hangja lejtésében, tán a szeme tétova zavarában, vagy a keze tartásában, válla hajlásában, de mind, mind, vitte. S látta, hogy más előszobák, ismeretlen testvérek jelzését hordozzák magukon némelyek. Rakosgatta magában az embereket — még rendszer nélkül, csak úgy egyre-másra, — rakosgatta őket magában s rábukkant, hogy kényszerű alázatuk csinált, félszegségük színészkedés, válluk mozdulása, hangjuk kérvényező darálása, lábuk csosszanása mind-mind alakoskodás és iszonyú alázatuk mélyén elkeseredett gondolatok úszkálnak. Egyiknél feljebb, másiknál alább, de mindegyiknél! S mennél nagyobb a külső alázatuk, annál véresebb belső lázadásuk, s ha a legtitkosabb, soha felszínre nem kerülő gondolatok ölni tudnának, akkor a púposgerincű kézlógázók már régen végeztek volna a Nagybefolyású Úrral s rettenetes halálnak halálával halt volna. Kerékbetöretett volna, nyelvét tüzes fogók kiszednék, körme alá izzó tűket tűznének, balta agyoncsapná, borotva erét metszené, ó, ezer halál végezne vele, s ezek... ezek ártatlanok volnának az emberek törvénye szerint. Ezek ott állanának a temetésén — csoszogva, kézlógázva és szipogva s mondanák: ó, de derék ember volt, de melegszívű ember volt, de megsegített. S nem is tudnának róla, hogy ők ölték meg. Másnap ott állanának az utód előtt, lesütött szemük alatt az új halálokkal. Dehát miért, miért, miért ilyenek? Miért nem lehetnek mások? Mert iszonyatos dühök emésztik belsejét annak, akinek kérni kell! Holott úgy tudja, hogy jár neki. Nem felejt az, akivel rosszat tesznek, de még bosszúállóbb az, akivel méltatlanul jót cselekesznek. És jaj a jótékonykodónak, az alamizsnahullatónak! Akinek több van, mint amennyi a benne lakózó Isten után járna neki s nagykegyesen filléreket osztogat a javaiból — rangfilléreket, hivatalfillért s más kis karéj kenye-

reket — s megveszi a fillérekért a módja mellé a megnyugvást is, a jóérzést, hogy: jaj, de derék ember vagyok, adok a szegénynek, adok neki. S a szegény elveszi a koldusfillért — Isten fizesse meeg... — de hálálkodó imája csak a szájáról jön és titkos gondolataiban elveszejti az alamizsnálkodót.

Dehát miért ilyenek? — rágta magát az Előszoba — miért ilyenek?... Ha úgy tudják magukban, hogy jár nekik, miért kerülgetik lábujjhegyes járással, miért alázkodnak meg — hacsak külsejükben is, hacsak szájukkal is és agyuknak felső rétegeivel, — miért nem toppannak elibe s ragadják meg a kegyes kezeket, csavarják hátra s amit szemforgatva és bő dadogással, ajánlólevelek özönével könyörögnek, adják értésére egy szóval: kell! Vagyunk és kell! Hogy megegyenesednének egyszeribe a hajlott gerincek, hogy vágnák a lépést a csoszogó lábak s a mekegő koldusgégék szabad himnuszt énekelhetnének. Hát miért, miért ilyenek? Én — vallotta, — én csinálom őket ilyenekké! Én, az Előszoba, rájuk fekszem és beoltom őket a megalázkodással. Nem az Isten fiának égi alázatával, csak az emberek fiának hitvány alázatával. Az Istennek fia megalázkodhatik az emberek előtt s az ember is Isten előtt. De ember ember előtt tiszta őszintén és maradéktalanul meg nem alázkodhatik. Mennél mélyebbre hajlik meg a teste, annál mocskosabb mérgeket kever magában.

És én, én csinálom őket ilyenre? Én alázom őket porig? Én törölöm le arcukról az Úristen képét... hát miért? Ha ezt tehetem velük, tehetek mást is! Felébreszthetem őket és megmutathatom az utat, felverhetem őket a képmutatásból, tehetem, mert íme, hatalmas vagyok és... és miért álljak én a Nagybefolyású Úr szolgálatában?...

Félnégy után megzavarta az altiszt. Takarítani jött. Tett-vett, motozott a szobában. A pléh vízhordólány kannáiból kiürítette a hamut s a cigarettacsutkákat, kisöpört, letörölgetett nagyjából. Sokáig matatott a kályhával. Kinyitotta az ablakait, mind a két ajtót, a belsőt is — ott is takarított — s a hátsót is, ahol másfajta emberek jártak be. A «kérlekalássan»-ok, a «fogadd tiszteletemet, kedves bátyám»-ok, a «ha megengeded, édes öcsém»-ek s más effélék mászkáltak arra soronkívül.

Az altiszt kihozta benntről a tele papírkosarat s ez kínos pillanat volt most. Fájt. Itt vitte keresztül minden délután s a finom papirosokból kipotyogott egy-egy: «Melegen ajánlom figyelmedbe, Kegyelmes Uram!», «Alulírott azon tiszteletteljes kéréssel bátorkodom Nagyméltóságod színe elé járulni», «Hivatkozva Excellenciád közismert jószívére», «jobb sorsra érdemes, talpig becsületes, derék ember...», «amennyiben megteheted kérlek, Kegyelmes Uram, Tisztelt Barátom», «nagyon lekötelezne vele, előre is köszönöm szívességedet», «nem tudtam lerázni a nyakamról», «apja jóbarátom volt s öccsével együtt szolgáltam a háborúban», «Ha Nagyméltóságod kegyeskedne írni néhány

sort, talán még meg lehetne menteni», «Kegyeskedjék figyelembe venni, hogy három és fél évig voltam fronton, hat kitüntetésem van, ötvenszázalékos rokkant vagyok» . . . — el-elpotyogtak s az Előszoba itta-itta magába ezeket és nyögött belé, de úgy nyögött, hogy az altiszt megállott egy pillanatra: mi az? Az ablak melletti sarokban hullott a vakolat.

Ó, csakhogy elment. Elment az altiszt, bezárva ajtót és ablakot.

Nehezen telt a délután és az este is s tudta, hogy álmatlan éjszaka elé megy. Az az arc nem hagyta nyugodni, ami a tükörből szembenézett és rettentő erőt érzett magában s most, hogy féligmeddig érni kezdtek benne a dolgok, szerette volna, hogy ha rögtön reggel van, másnap van és nekifoghat a munkának! Nyögött a fala, remegett az ajtaja, ablaka s minden eresztékében reszketett az Előszoba. Évek hosszú során át szívta magába a dolgokat a most legbelső kövéig megborzongott, melege volt, hőséget érzett és fázott és egyszerre forrt és buzgott benne minden, ami eddig aludt közötte.

Össze-vissza motoztak benne ezen a kísértetjárásos éjszakán az emberek. A memóriajátékos és a nótakopogós, a visszafelé olvasó és az ábécés, s a gyufásstréber, aki maga nem dohányzott, de mindig hordott magánál gyufát és hanyatt-homlok rohant, ha valaki rá akart gyujtani, a szekta néma tagjai és mások össze-vissza kergették egymást. Az ember, aki őmiatta, igen, őmiatta nem tud leszokni a dohányzásról, pedig az orvos is eltiltotta már neki, de hiába, nem bírja abbahagyni miatta! S az óvatos, az óvatos, aki minden harmadik hónapban családirtás és öngyilkosság előtt áll, de már négy-öt héttel előbb megkezdi a kérvényezést, mert tudja, hogy hetekig eltart a dolog. S jön és sír a szeme, sír a szája, sír a füle, sír a lába, mindene sír és zokog és legbelül, legalól nevet a lelke kajánul: hehehe, még van otthon egy kis tartalékom, még van egy kis kenyerem otthon, még hat hétig nincs semmi baj, hehehe — nevet a lelke, hogy csak úgy döccen belé — és felül terpeszkedik alattomos kis ravaszsággal: ó, kegyelmes uram, ha ma nem intéződik el az ügyem, holnapra éhenhalok, holnapra éhenhalok, holnapra éhenhalok . . .

S a vicces, keserű szegény, Gogolák. Ó, sok előszoba pecsétje rajta már a homlokán és a szemében s tudja, hogy nem szeretik a sírónyöszörgő embert és — eredeti alaknak teszi magát. Tréfákon töri a fejét, furcsa szólásokon s elmondja azokat a Kegyelmes Úrnak. A lelke izzó könnyeket sír közben odabent: nevetsz, disznó? — halj meg, — lyukas a talpam — és te be tudtad ültetni a komádat abba a remek állásba, — nekem két diplomám van — és a feleségemet kórházba kell vinni, — röhögsz, disznó? — fulladj meg! . . . És aranyos mókákat tud, állathangokat utánoz és Őexcellenciája azt mondja: «Kedves marha ez a Gogolák!» . . . S néha ad neki valamicskét vagy ígér. És Gogolák, a jópofa, más előszobákba indul és megy, megy keresztül az életén a nevető szájával, síró belsejével.

— Igen, — határozott az Előszoba, a késő éjszakában, — igen! Meg fogom mutatni nekik az utat, igenis megtanítom őket a szóra s a mozdulatra, hogy: kell! Igenis kell! Igenis, összeismertetem őket egymással, számlálják meg egymást és akkor látni fogják, hogy ők többen vannak! Ők nagyon sokan vannak idekint és a párnás ajtó mögött csak egy ember ül és az sem félisten éppen. Ó, forradalmasítani fogom őket, kifordítom őket, a belsejükkel kifelé és megjavítom őket, mert szeretem őket. A hegyek gyomrának melege van bennem, a köveknek keménysége, a földnek tiszta alázata, a fáknak jósága, az Istennek napja van bennem és nem tudnak ellentállani nekem, mert szeretem őket!

— Forradalom! — zúgta az Előszoba ezen az éjszakán. — Forradalom, forradalom, forradalom! . . . — És reggel rávetette magát az emberekre.

V.

— Forradalom! — ujjongta az Előszoba ezen a reggelen és rávetette magát az emberekre. Rájuk dobta magát, körülölelte őket, izzó dühvel és harsogó szeretettel, bekerítette és lehengerelte őket, mozgatta és gondolkoztatta őket; húzta, vonta, tologatta az embereket egymás felé, mutogatta nekik, ahogy ott ültek és álltak egymás hegyin-hátán — mutogatta nekik: nézzétek csak, féltizenegy és már mennyien vagytok, nézzétek, már féltizenegy és még mindig nem fogad. — Elibük tárta ablakát: nézzetek ki! Kint ólmos eső esik, jön a tél és itt álltok elintézetlenül, dolgavégezetlen. — Fellapoztatta velük a színházi ujságok legszebb nőit s pazar lakásokat mutatott nekik benne és yacht-kirándulásokat és divatképeket. Fürdőprospektusait szétteregette: nézzétek, de csodás helyek vannak ezen a világon és ti ezt mind nem látjátok meg, ez mind nem a tiétek. — A tükör elé vonszolta őket: nézzétek, milyen csúnyák vagytok és gondokba merültek. Háztartási rovatok heti étrendjét etette velük és régi ujságokból bankok mérlegét. Fúrt, faragott az Előszoba, dobálta, tette-vette őket. Ma reggel befűtötték a kályháját s odaállította őket eléje: otthon . . . hahaha . . . otthon még sokáig nem fűtenek, talán egész télen. — A lyukas cipőkbe bevette magát a nedvesség, most a forróság átjárta őket és akkor falának titkos zugaiból hideget fújt rájuk, hogy tüsszentettek: haha, jön az influenza! Influenza, influenza, a rendes őszi influenza, orvos és patika! Jó húsokat kell enni, finom borokat kell inni, hahaha, influenza, influenza! — Kályhája forróságával gőzölögtette a nedves ruhákat s pára futotta be az ablakot és borús félhomályba takarta őket: hihihi, hehehe! otthon . . . otthon, a földszinteken, az udvariakban ilyenkor sötét van, villanyszámla, hehehe! Nézzétek egymást, mennyien vagytok, mennyien vagytok! Tyű, de nyomorultak vagytok s belső zsebetekben ajánlólevelek lapulnak pislogó kis reménységgel és semmi más.

És az emberek valami kimagyarázhatatlan, megnevezhetetlen izgalomba borultak. Izegtek-mozogtak az emberek, sokan sűrűn nézték az órájukat és akiknek nem volt órájuk, odahajoltak : «Bocsánat, hány óra?» — s ebből kis fojtott beszélgetések keletkeztek, abból ismét hosszadalmas siránkozások. Furcsa fények táncoltak az emberek szemében és sokan — akik máskor sétáltak — megkövülten állottak egyhelyben és sokan — akik máskor állottak — szédülten imbolyogtak alá-fel a linoleumon és a kókuszon, az ablaktól a kályháig, a kályhától az ajtóig és vissza.

A szektán remegések futottak végig, ahogy ott ültek a plüssön — néhányan fel is állottak, nyujtóztatták tagjaikat és azt mondták : hm, hm. — A memóriás ember mindent elfelejtett, az ábécés összezavarta a betűket és kínlódva rágódott rajtuk. A parkettamániás dühösen lépett rá minden kockára, amit eddig gondosan elkerült. Az emberek pusmogtak és cigarettát kértek egymástól. Gogolák, a jópofa, iszonyú méregbe gurult s magában — de egészen felül : te marha Gogolák ! — így titulálta magát — te hülye Gogolák, negyven éves leszel decemberben és buta vicceken töröd a fejed, selypitesz és gügyögsz és dummerausgusztot játszol, te hülye Gogolák, hiszen nem is vagy buta, te állat, Gogolák te, Chaplint utánozod és erősen kopaszodol és cukrod van és nem bírsz kimászni a bronchitiszedből, te ökör, te, el kellett volna fogadnod annak a gazembernek az ajánlatát, hogy azt a néhány vacak bőröndöt kicsempészed Ausztriába, egész télire el volnál látva, ó, te vén bolond, te ! — Igy szidta magát a vicces Gogolák és egy riviérai fényképsorozatot nézegetett, amit eliberakott az Előszoba és majdnem sírt dühében.

— Csak rajta ! — vágtatott beléjük az Előszoba. — Csak rajta ! Ütni a vasat, míg meleg. S egymás nyomorúságába kergette őket, hadd lássák, ízleljék, szagolják, csak rajta ! Kályhájából az első fűtés csípős forróságát töltögette átnedvesedett tagjaikba s eszükbe idézte a télikabátot, a zálogházat, a melegedőszobákat, a mindenki karácsonyfáját s közben csak úgy futólag vette észre, hogy a fiatal mérnök nincs itt. Persze — ráérzett — más előszobákban futkároz, ajánlólevelek után, egészen biztosan. S dagasztotta, rúgta, kalapálta őket s az emberek szédülten nyüzsögtek, szemükkel tapogatták egymást és magukat, minden szerencsétlenségüknek legaljáig vájkáltak és az agyukban dörömbölt a rém, a szegény emberek réme : jön a tél, jön a tél, a tél ! . . .

Az óvatos ember, a nagycsaládos, aki előre szokott jönni, már két hónappal is előbb, egyszerűen ezt gondolta : mit komédiázik ő? Mit kell neki itt komédiáznia? Hiszen három hét mulva már igazán nem lesz kenyere, joga van őneki előbb kezdeni a kuncsorgást, joga van gyüjteni egy-két falatot, hiszen minden ember gyüjt, aki teheti, még az állat is gyüjt, a hörcsög is gyüjt magának télirevalót jóelőre. És ezen aztán rendre olyan méregbe ringatta magát, hogy a plüssfotőjről, amin ült, tépdesni kezdte a rojtokat, kaján méreggel tépdesni

kezdte és, hogy eltüntesse a nyomokat, a zsebébe dugta — csakhogy kárt csináljon.

Szinte remegett az Előszoba — a titkár is többször kiszaladt ma, tán átcsapott a forróság a többi falakra — rengett az Előszoba, imittamott, a kályha körül különösen, vakolat hullott, pattogzott a tapéta, az a papír ott fent, a kályha fölött, amit odaragsztottak, elhajlott, a papír libegett-lobogott, mint egy zászló. Hogy-hogy nem, de elszakadt a gyertyafogyasztás statisztikája! Jó mélyen behasadt és egyik rajzszeg kihullott s most felkunkorodott a sarka. Néha meg-megremegtek a képek a falon s a tükör, egyszer magától kitárult a külső ajtó és délfelé . . . de semmi . . . csak úgy . . . nem is állott ott senki, Istenem... — meghasadt egy ablaktábla. Crrc, prrc — így csinált és végighasadt. Ijesztő csend támadt utána. Az altiszt félig felemelkedett és rámeredt. Az ijedt csendben valaki azt mondta, — mélyzengésű női hang volt, — azt mondta: halált jelent.

— Halál! — dobta be az Előszoba. — Halál is van, emberek, halál! Indul a szezon, jön a tél és indul a szezon, a kötél, a negyedik emelet, a gáz szezonja s a Dunáé; az olcsó halál szezonja, a jutányos halál szezonja, téli kiárusítás, s ütődött tetemeket ringatnak a vizek . . . jön a tél!

És közben — délfelé — egy embert elvittek a mentők. Elég régi ember volt, de itt először járt, próbált fejű ember, ötvenen túl. A fogas alatt állott, a levelet és egyéb írásait készen tartotta a kezében s várta, hogy bejut. Kicsit vigyázzba állott, bár előrehajolva és magában gyakorolta, ahogy szokás: Kegyelmes Uram, kérem alázattal, tisztelettel kegyeskednék . . . ha volna olyan szíves netalántán, érdekemben . . . igenis, kérem tisztelettel . . . — felelgetett magában s feltételezett kérdéseket latolgatott: ó, hiszen, ha olyan kegyes méltóztatna lenni . . . igazán végtelen hálával . . . — s gondolta: mondja azt, hogy családommal együtt imánkba foglaljuk a nevét? Intelligens ember volt és tudta, hogy ez kétélű dolog, de egy helyen hatott. Igaz, hogy az papi ember volt. Mondja, ne mondja? — Ó, — folytatta — egész életemre hálás vagyok Méltóságos Uram! Méltóságos Uram? — és akkor . . . szája lefityedt, keze, lába megdermedt — úgy érezte — minden izma megpetyhüdt, elernyedt . . . Ó, mennybéli Úristen, elfelejtette, hogy a Nagybefolyású Úr kegyelmes-e, vagy méltóságos! Kegyelmes Uram, Méltóságos Uram, Méltóságos, Kegyelmes Uram . . . — és ott volt a levél a kezében, megnézhette volna egyszerűen a címzést, de négy napja alig evett, ereje elhagyta és elfelejtette, hogy megnézheti. Hirtelen kihagyott az agya s csak az iszonyú veszedelmet érezte, ami rázúdulhat és elájult. Sürgés-forgás, telefon, mentők.

S rendre, rendre bejutott Eléje néhány ember, akikről a sors így határozott és . . . alázatosabban lapultak kifelé, mint azelőtt bármikor. Az Előszoba rájukcsodálkozott. Igen, alázatosan osontak be és porig alázkodva csúsztak ki. Sokan meghajlással köszöntötték az

altisztet elmenőben. Az altisztet, aki gőgösebb volt, mint bármikor. S az emberek mélyén ijedt foszlányok úszkáltak . . . jön a tél. Hosszú tél jön, én Istenem, ne hagyj el . . . és jó lesz ülni akkor a jólét árnyékában — inségakció és szükségmunkák — ó, lapulni, lapulni, emberek! Hosszú tél következik e világra és jó a kegyeseknek. Hjaj, jó a kutyának ülni a kályha előtt, rágott koncra lesve. Jó még a bolhának is a szalmazsákok között s más élősdieknek, de jaj a fenekedő farkasnak, odakint a dermedező hegyekben s jaj mindeneknek, akik nincsenek rajt' a listán. A jófiúk listáján. Jaj mindeneknek, akik egyszer a kezüket felemelték, akik a szemüket nyitva felejtették, akiknek a gerince csak egyszer, egyetlen-egyszer is egyenesre nyikkant. Ó, lapulni emberek, lapulni, hess, hess, rossz, csúnya gondolatok, le, le, le a lábszárak velejébe, le a riadozó álmokba! Ó, ott lent most még lázadozóbb lett minden s ocsmány dühök vért lapátoltak. Ahogy terjengett fent az alázat egyre jobban, úgy dübörögtek lent, az indulatok egyre erősebben s mennél jobban forrott a méreg odalent, annál erősebb lett a jófiúság idefent. S két órára, mire az utolsó is elosont, magábasüppedve állott ott az Előszoba és rendezni próbálta gondolatait: nem, ez így nem megy, csak úgy Hűbele Balázs módjára beleugrani nem lehet, nem, nem lehet. Idő kell ehhez, szívós munka és adminisztrálni kell a dolgokat, tervszerűen, lépésről-lépésre mehet csak minden, a végső feszülésig.

Ott állt az Előszoba, gondjaiba omolva: szervezni kell a dolgokat a szervezés a fontos, anélkül moccanni sem lehet, ez a veleje mindennek: szervezni, szervezni, szervezni!

VI.

— Szervezni, — nem tévesztette szem elől egy pillanatra sem az Előszoba. — Szervezni, szervezni, szervezni! És dolgozott keményen, összeszorította minden eresztékét, minden izma megfeszült, dolgozott keményen.

Mire a tél leszállott, — hjaj, kint hó borítja a hegyeket, a földet és köveket és a vizek megállottak medrükben — mire a tél jócskán leszállott, szerte küldözte már üzeneteit társainak a többi előszobáknak, rokonainak és sorstestvéreinek, szerte mindenfelé, felhívta őket a közös nagy munkára: lázítsuk fel az embereket!

Még az ősszel, késő ősszel, szétküldözte az első jeleket magából, ez még akkor történt, mikor a bátor fiatalember — Jezernitzky Péter, a mérnök — néhány nap mulva másodszor jelentkezett. Csendesen. Lábat törölgetve, torkot köszörülve s már az ajtó előtt kissé meghajolva — nem gerincben, csak úgy belől, egészen felül — óvakodott be a fiatalember s az altiszt előtt kissé meghajtva magát, mondta:

— Kérem . . . Őnagyméltóságánál szeretnék jelentkezni kihallgatásra.

— Milyen ügyben?

— Eee, én, már voltam itt, a multkor voltam itt, mondtam magának, önnek... és Hubacsek Őméltóságától hoztam ajánlólevelet... és Kellermann tanácsos úrtól és Fábián igazgató úrtól, meg...

— Szabad a nevet?

— Jezernitzky Péter, mérnök.

— Tessék várni, majd bejelentem.

— Köszönöm.

S az Előszoba megérezte, hogy nagy Ő-vel mondta: Őnagyméltósága. Nagy Ő-vel mondta és a ruhájából, minden mozdulatából áradt az előszobák szaga, amelyeket beszaladgálhatott az utóbbi napokban. És ez adta az ötletet: érintkezésbe lépni, de sürgősen, a többi előszobával. — Hogyne, — ujjongott fel magában — hát hogyne, hiszen ezt lehet! Most ébredt rá először tudatosan, hogy ezt lehet! Hogy ő tud üzenni és üzeneteket felvenni, hogy ő maga egy nagy közösségbe tartozik, hogy rajta kívül még száz és száz előszoba teljesít szolgálatot, hogy az üzeneteket egyszerűen rá lehet kenni az emberek ruhájára, bele lehet égetni a jövő-menők szemébe, mozdulataiba, bennehagyni a hangjukban, a bőrük alá lehet fecskendezni, a pórusaikba belevájni, hosszú időkre kitörülhetetlenül és leolvashatóan. S hálás volt ezért a fiúnak, aki «köszönöm», — mondta az altisztnek, megfordult s egyenesen az ablakhoz lépett, ahol először állott. Látszott, hogy már ez a helye neki és másutt is biztosan ezt a helyet szokta kikeresni.

Az Előszoba soká figyelte a fiút — hosszú napokon keresztül figyelte — az jött halkan és az ablak elé állott. És gondolatai legtetején nagy Ő-vel, csupa szépet gondolt Őnagyméltóságáról, de gondolatainak alja csupa tiltakozás volt ez ellen és keserű dühök kavarogtak benne.

— Fél életünket várakozással töltjük, — számolt például magában Jezernitzky Péter, mérnök, — életünk ötven teljes százalékát és pedig külön abból az időből, amit ébren töltünk. Várunk az ebédre, várunk a villamosra, várunk a postán ajánlólevéllel és más csip-csup várakozások, ez egyszázalék. S negyvenkilencet várunk előszobákban, az összesen ötven. Istenem, a fél életünk! Mennyi mindent lehetne ezalatt csinálni, ha okosabb volna a berendezkedés! Hidakat lehetne építeni és vasutakat, alagutakat lehetne ásni és bányákat fúrni, mocsarakat kiszárítani, hegyeket elhordani és völgyeket betömni, ó, ezekkel az elfecsérelt energiákkal ki lehetne kutatni pontosan a fecskék vonulásának s a halak vándorlásának titkát, meglehetne találni a rák biztos szérumát, fel lehetne találni a mesterséges szenet, a Holdba repülhetnénk és nyélbe lehetne ütni az örök békét és megszerezni az emberiség halhatatlan fiatalságát és lehetne, lehetne... Ó, mindent lehetne, de itt... előszobákban kötődik le az emberiség erejének fele! S elfolyik használatlanul, pocsékba megy.

S cigarettára gyujtott, mert kabalája lett, hogy ha rágyujt az

előszobában, akkor pillanat mulva sorra kerül és el kell dobni a cigarettát. Elszívta a cigarettát, de nem szólították s gondolta közben: ahol egy középszerű tehetségtelen megveti a lábát, ott vége mindennek. Persze. Nem tűr maga mellett jobb koponyát, megismeri és víz alá nyomja. S egyik húzza maga után a másikat, kéz a kézben vezetik egymást, ó, a középszerűek szolidaritása óriási! — s ebben a pillanatban félni kezdett ismét, mániákusan már, hogy kiröppen a gondolata s gyorsan elkezdett, szokása szerint, jókat gondolni Őnagyméltóságáról.

— Vajjon, milyen ember? — szaladt benne keresztül később, mert még sose látta színről-színre — vajjon, milyen ember? Alacsony, kövérkés ember lehet, vastag, kicsit lógós ajakú s a haja felfelé fésülve, rövid, sörtés. Nem, nem! — tiltakozott felül. — Magas és szép, nyilt homlokú, sugárzik az intelligencia róla, igen, igen, igen. Vajjon milyen lehet? Érdekes, hogy egy ilyennek, akire így várakoznak az emberek, egy ilyennek aztán magánélete is van. Például ő negyedik gimnázista korában véletlenül meglátta egyszer Holl tanár urat, akitől mindenki rettegett, meglátta fürödni és ez olyan furcsa volt. Mármost például, hogy: Őméltósága fürdik. Vagy a hátát vakarja, — vagy: megcsókol egy nőt... Közben felül: amint ül, nagy könyvek között és az emberiség jólétén töri a fejét, azt a szép, okos fejét.

— Miket kérdezhet? H'... Egyszer egy ember, valami tanácsos, most nemrégen, — az ajánlólevele itt van a zsebében, — valami könyvéről kérdezett, amire nagyon büszke volt és amiről ő nem is hallott soha. S hasból, óvatosan nekifeszülve beszélt mindenfélét a könyvről, nem vette észre a tanácsos, hogy nem olvasta.

Figyelte az Előszoba sokáig s látta, hogy egyszer például, mikor félkettőkor az altiszt azt jelentette, hogy a Kegyelmes Úr ma már nem fogad, legbelül, kis hisztériás kacagások lökődnek benne, s ahogy megy, megy az ajtó felé, ilyenek futnak át rajta:

— Haha, hahaha, nagyszerű, Őnagyméltósága nem fogad! — s villan benne: — szerte a hivatalokban, a sok emeletes, nagy épületekben, rosszul szellőzött, poros, rossz szobákban ülnek az emberek és körmölnek, körmölnek. És beljebb, egyre jobb szobákban, egyre kevesebb ember ül és egyre kevesebbet körmöl. És a legvégén, szőnyeges, szép, nagy teremben, porcellánok és virágok között ül egy ember és — nem fogad. Haha hahaha, ezt csinálja, ül és nem fogad! Az ajtajára kiírva: «Felek fogadása ettől eddig». Haha, itt látható a repülő kutya, egyik nap röpül, másik nap nem röpül, most éppen nem röpül. — És szokás szerint gyorsan elkezdte dícsérni magában.

Az Előszoba sokáig figyelte őt, kiválasztva a többi közül, erősen figyelte, amint áll az ablaknál és például — cserkészjátékot játszik. Mert ez lett belőle. Cserkészjátékos. Sokáig figyelte, de aztán elejtette s hagyta elkeveredni az ábécés, a fordítvaolvasó, a nótakopogó, meg a többi közé, eltűnt, beleolvadt: a cserkészjátékos.

Elejtette őt az Előszoba és ki sem várta, vajjon bejut-e egyszer

s mi lesz belőle azután, elejtette mert — akkor már jöttek az üzenetek — és úgy látta, hogy nem fontos az egyes ember. Külön-külön nem lehet megművelni őket. Pedig eleinte erre gondolt, — ez a probléma sok gondot okozott neki — de végül is úgy látta, nem fontos. Tömeget kell nevelni, eggyé kell olvasztani ezeket mind, egy közös névtelen masszává gyúrni s szétfeszíteni vele mindent, ami szorít. Külön-külön? Hát mi lett ebből a fiúból is! Forradalmárt akart nevelni belőle és stréber lett itt, egyszerűen stréber és cserkészjátékos, ott az ablaknál.

— Ó, ujjongott, — akkor régen, késő ősszel — hát üzenni tudok, persze, hogy tudok! És üzent. Az emberek szemében benne hagyta a nyomát, a lépéseikbe és a bőrük alá égette be a parancsokat kitörölhetetlenül. Üzent a hivatalok előszobáiba, az ügyes-bajoskodóknak, özvegyeknek és árváknak, igazukat keresőknek, üzent a testi szenvedőknek az ingyen rendelőkbe, különféle ambulanciákra, üzent ügyvédek várótermeinek és rendőrségi folyosóknak, ahol kis cselédek kussolnak falhoz lapulva s megtermett úrvezető ordít a négypengős büntetés miatt, üzent a szerkesztőségek előszobáiba s politikai pártok helyiségeinek, ahol harsány jelszavaktól repedezik a vakolat és más semmi. Üzent jótékonysági hölgyek, gyermeknapi gyüjtőbajnokok kok előszobáiba, ahol krokodilus-könnyekkel öntözik a padlót s kenetes mondásoktól szédül a mennyezet, — kenetes mondásoktól, amelyek csak a mennyezetig érnek, mert azon túl, már az Úristen magas ege következnék, — üzent a zálogházak csarnokaiba, miniszterek, képviselők és bankvezérek előszobáiba s mire a tél szigorúra fordult, minden üzenet keresztül-kasul hömpölygött minden üzeneten s az előszobák rányomták bélyegeiket a bennük várakozókra, de . . . — az Előszoba döbbenve érzett rá : nem sok változás történt.

Amint az első izgalmak lecsillapodtak, kiki visszatért a magáéhoz. A nótakopogó kopogott, a fordítvaolvasó fordítva olvasott s a másik osont a parkettán előre-hátra a szőnyegmentén, az ablaktól a kályháig, minden harmadik kockára lépve. A tanár már a zsidó ábécét mondta visszafelé, lóugrás szerint s Jezernitzky a mérnök is játszotta a magáét. Az egyszerűbb lelkek a kezükkel manipuláltak, vagy a cipőjük orrát nézték, sokan bóbiskoltak. Újak jöttek és akadt köztük nagyobb vonalú is, egy például mindent megszámolt és elosztott három egész tizennégy századdal. Rendszeresen csinálta és az eredményeket fejben tartotta. Karácsony tájára ez is elkészült mindennel és ismételni kezdett.

Az emberek tovább csinálták a magukét. Sokan egyre idegesebbek és ingerültebbek lettek. Elfáradtak. Ez nem lesz jó, — gondolta az Előszoba — az ingerült emberek nem értik egymást. És fárasztotta, fárasztotta őket s akkor meg azt látta, hogy a fáradt emberekkel nem megy semmire. Hagyják akár agyonvágni magukat, csak ne kelljen megmozdulniuk. Elfáradtak, megfásultak az emberek, sokat fáztak és keveset ettek s az Előszoba rájuk feküdt.

És érezni kezdte — hjaj, nagyon érezni kezdte — a némaság átkát. Hiszen, ha beszélni tudna velük, ha elővehetné az embereket és emberi szóval elmagyarázhatná nekik, ha mennydörögve beléjük ordíthatná . . . nem, az nem volna jó. Akkor annyit érne, mint egy hordó-agitátor, választási kortes, vagy képviselő. Nem, jobb így, így többet lehet, mint beszéddel. Amit így mond, az egyenesen a bőrük alá megy, a vérükbe, az agyukba, beszívják a levegővel a tüdejükbe, bennemarad a szaglásukban és tapintásukban; jobb így, jobb így. S mikor idáig eljutott tépelődéseiben, tisztultabb és jobb lett, mint volt.

Ez a tiszta jószándék kezdett most már ömleni, sugárzani belőle. Közben már futott az idő erősen s jól benne járt a télben. A természet dolgaiból kis suhanások jöttek beléje . . . hó borítja a messzi hegyeket, megálltak a vizek s csendes álmukat alusszák mind a testvérek, a fák, a föld, a kövek s a homok, mind-mind alusznak odakint. Éhes vadak futnak az erdőkben és a fiatal fák kérgét rágják s mohát kaparnak elő a sziklák oldaláról, a patakok néhol meghasadnak és inni adnak nekik jóságukban; ó, jaj, a természetnek dolgai bölcsek . . . csak az ember, az ember . . . S a tiszta jószándék — első dühei elmúlván, — omlott belőle és ez kezdte összehozni az embereket. Megbarátkoztak kissé, többet beszéltek egymással, némely itteni ismeretségnek otthoni folytatása lett, összejártak s kissé megnyitották magukat és panaszkodtak, végnélkül panaszkodtak. De panaszkodásuk önző volt s egyiket sem érdekelte a másik panasza. Csak a saját bajaikat mesélték hosszan, a másikéra figyelve. Rejtegetőztek is egymás elől. Egy-egy módot elhallgattak maguknak s aki kapott valahol valamit, az hallgatott vele. Ha egészen az eredményig el is mondott mindent, most a krajcárral a zsebében, a kenyérrel fiókjában, a szénnel ládájában, elhallgatott. Csak hümmgetett az ilyen s mondta: Háát biztatnak ezzel is, amazzal is, Isten tudja, mi lesz. S aki jobbfajta kenyérbe csöppent, annak eldugult a füle, minden más bánattól. Nem nyíltak ki az emberek, csak nyitogatták magukat s mindig készen arra, hogy becsapják lelkük ajtaját. A szemérmes, gőgös szegények néha jólétet hazudtak, az álkoldusok felkaparták még hegedő sebeiket is. Az óvatos családos ember két helyről húzza a kis segélyt már január óta s külön kapott karácsonyi ajándékot, de hallgat vele s csak sír, sír, egyre sír.

— Ó, nem őszinték az emberek, nem őszinték, itt a baj, — reszketett az Előszoba — igen, ez a baj, nem őszinték, jaj, nem őszinték az emberek.

VII.

Jaj, nem őszinték az emberek, nem. . . — s ez sok gondot okozott az Előszobának, sok álmatlan éjszakát és izgatott nappalokat, míg odáig érlelte magában a dolgot, hogy őszinteségre kell megtanítani őket először is, anélkül nem megy, hiába, nem megy semmi.

Őszinteségre tanítani! De hogyan? Hiszen akadt imitt-amott

egy-egy őszinte ember és ezekkel próbálkozott, de hiába. A terv ez volt: elkeverni ezeket az őszintéket a többiekkel, beoltani velük az embereket mint valami szérummal és terjeszteni az őszinteséget az előszobák lótó-futói között, mint a ragályt.

Az első kísérletek egészen balul ütöttek ki. Néhány rövid hét alatt az őszintéket elnyelte a tömeg és átformálta. És ezek a renegátok természetszerűleg hazugabbak lettek, minden hazugoknál. Velük született őszinteségüket gyorsan és mesterséges módon koptatták le magukról s nem elégedtek meg a nyers hazugságokkal, a szavak hazugságaival, de finom játékokat műveltek hozzá a szemük forgatásával, a kezükkel, a testük mozdulásaival és hangjuk lejtésével. Mindehhez ügyesen felhasználták régi őszinteségük öröklött motívumait, leöntötték vele, mint egy langyos generalszósszal, beborították, mint díszes kelméjű drapériával s megbujtak alatta és — hazudni kezdtek.

Mindezt olyan ügyesen csinálták, — éppen, mert valaha őszinték voltak, — hogy maga az Előszoba sem vette észre rögtön a kudarcot. Csak azt látta, hogy az emberek már nemcsak panaszkodnak, hanem vigasztalják is egymást. Ez nagy szó, — gondolta — mert a vigasztalás árnyalatai sokfélék. A vígasztalástól már nincsen messze a biztatás, attól a lelkesítés és ettől — a lázítás.

Ó, minden jól megy, — éledt az Előszoba — minden rendben megy és tavaszra talán, hjaj, mikor odakint ébrednek a fürge kis szelek és ébrednek a fű, fa, víz, minden, ó, tavaszra talán . . . — mert most még tél van, nehéz és süket tél. Utolsó szigorát adja ki magából és az altiszt néha pukkanásig rakja a kályhát, hogy átforrósodik a fal és recseg, ropog mindene, — de majd, majd tavasszal, Istenem!

És minden csepp homokszemében megrendülve kapott észbe aztán, hogy hiába, már megint hiába! Hazudnak az őszinték, finoman hazudnak, ügyesen, jól hazudnak, sokkal ügyesebben, mint a született hazugok.

Az emberek ültek a plüssdívánon és a karosszékekben és székeken és álltak az ablak előtt és a kályha mellett, alá-fel sétáltak a linoleumon és a kókuszon és egymással beszédbe elegyedve, úgy tettek, mintha megnyilatkoznának, de sohasem láthatták egymást teljes meztelenségükben, mindig eltakartak valamit.

Ültek és számoltak és az ujjukkal játszottak és olvasták a feliratokat fordítva és olvasták a régi ujságokat. A Fogászati Közlönyt nézegették és a Kéményseprők szaklapját, a Sütőiparosok Ujságját. Fürdőprospektusokban és színházi lapokban öreg urak a nőket nézték dülledő szemekkel. Már ismerték mind a képeket és cikkeket, a reklámokat, mindent és szinte már csak úgy szokásból tartották maguk elé némelyek, csak úgy önmagukat ellenőrizve, hogy vajjon tudják-e könyvnélkül.

Az altiszt ült a kisasztal előtt hozzáférhetetlen gőgjében, — házmesterséget is viselt — csak ült és butára hegyezett ceruzájával

számontartotta a neveket. A titkár mutatkozott néha s akkor majdnem mindenki felállott és sokan meg is hajoltak, vagy várakozó, szerény mosollyal kellették magukat pillanatig és a mosoly kis ideig még ott lebegett az arcukon, mikor a titkár már visszalépett a párnázott ajtó mögé. A hódolatot — mely nem neki szólt, — megköszönte felemelt kézzel körbeintve, kissé katonásan, bár símán.

A hódolat nem neki szólt, hanem a belső Hatalomnak, amelynek ő csak egy sugara volt, amelyet idekint az altiszt képviselt, azzal a buta ceruzájával. A Hatalomnak, Őnagyméltóságának, aki idekint sose mutatkozott és profán szemek Őt nem is igen láthatják, ahogy nem mutatkozik a dalai láma sem. És ritkán vették ajkukra, ahogy a zsidók nem veszik ajkukra a Jehova nevét. Hanem nevezik Elochimnak és Adonájnak, Istennek, Teremtőnek, Egek Urának és Atyának. Úgy nevezték őt belsejükben meggörnyedve Őnagyméltóságának, a Kegyelmesnek. Ő láthatatlan az avatatlanok számára s imitt-amott mutatkozik csak meg a kiválasztottak előtt. De van. Erejét, fényét, jóságát és haragját, büntetését és jutalmazását érezzük. Láthatatlan ! De szelleme itt lebeg, rajta fekszik az Előszobán és minden gondolat Őkörülötte forog.

Ó, de magukban aztán különböző másféle neveken is nevezik Őt, sokszor egészen tiszteletlenül és profán módon. Egy kesernyés orrú úr, például így gondol rá legbelsejében : «Vinnetu, a nagyfőnök», meg így : a «Nagyfőnök», a «Fehér sas indiánok elnöke», az «osagák vezérigazgatója». Mások ismét, belsejük alsó és egészen ellenőrizhetetlen rétegeiben, ocsmány és piszkolódó gúnyneveken szólították Tökfejűnek, Krumpliorrúnak és Kuglihasúnak, meg még csúnyábbnak. Ez az úr pedig Vinnetunak. Mindig nevetnie kellett, ha erre gondolt és nagyon megijedt, ha rajtakapta magát, hogy lenagyfőnöközi és ilyenkor gyorsan arra gondolt, hogy Őnagyméltósága négyezer pengőt adott a tüdőbeteg gyerekek nyaraltatási akciójára és tavaly előtt télen, mikor olyan szigorú idő volt, hírlapi polémiákban sürgette és minden tekintélyét latbavetette, hogy a főváros adjon minden igazolt és jogosult, büntetlen előéletű és politikailag megbízható szegénynek, heti tíz kiló fát. És az ittrekedt fecskéket repülőgépen szállítsák Egyiptomba. Az első gép indulásakor Ő maga is jelen volt s beszédet mondott, csudásat. Ó, milyen szép és dícséretes dolog ez, Istenem, hála érte, hogy vannak ilyen emberek, — gondolta remegő áhítattal — de belül mindig visszajött az, hogy «Vinnetu, a Nagyfőnök, az osaga vezérigazgató».

Mélységes, halálos szomorúsággal kapott észbe az Előszoba, hogy a hazugok beoltása nem sikerült. És megrendült a hite saját erejében. Vajjon igazán olyan hatalmas vagyok? Vajjon meg tudom csinálni, amit kiterveztem magamban? Napokig tartott, míg összeszedte magát, míg megtalálta önbizalmát és újra nekifogott, újra, meg újra. Előbb az őszinte embereket meg kell erősíteni önmagukban s csak azután

lehet oltani velük. Előbb alaposan meg kell utáltatni velük a hazugokat. És szétküldözte az üzeneteket testvéreinek, a többi előszobáknak, szétüzente a parancsokat és új erővel vetette bele magát a küzdelembe. Levegőjével körülfonta az embereket és gyúrta, formálta őket, nem hagyott nekik pillanatnyi nyugtot. De maga sem pihent.

Az őszinteség terjedt, terjedt az emberek között, bevette magát az idegeikbe és agyuk csavarulataiba s már, már úgylátszott, hogy győzedelmeskedik az új módszerrel és akkor — mire megindultak az emberek megnyilatkozásai — borzadva látta az Előszoba, hogy visszafelé sikerült minden. Hirtelen érett őszinteségük abból telt, hogy itt is, ott is összesugdolództak és kezdték elárulni egymásnak kicsiny praktikáikat. Trükköket meséltek el egymásnak, raffinált segélykijárási és koldulási módokat; sikerült esetekkel hencegtek, példákkal dobálództak, őszinteség címen. Az igazi, a született őszinték pedig elpusztultak, felszívódtak, ahogy a szérumot magába szívja a beteg test. De nem a test gyógyult meg, hanem a szérum vált semmivé.

Valami kábult tompaságba esett az Előszoba ezekben a napokban: nem, hiába, így nem lehet. Hát persze. Hogyan tanítson meg igazi őszinteségre egy előszobákban nevelkedett nemzedéket! Hiszen minden uralmi rendszerek alapja a hazugság volt mindig. Ezt tanították nekik, át, meg át vannak itatva hazugsággal s az őszintéket nem lehet közéjök ereszteni, mert belepusztulnak, megeszik őket. Igen, elpusztul az igaz ember, a többiek között, mert igaza így! betegség rajta. S elpusztul, ahogy elpusztul a vadállatok közösségében a nyomorék medve, a sánta farkas, a rövidlátó saskeselyű, vagy az idegsokkos róka. Elképzelhetetlen egy értelmes tigris előtt a dzsungelben olyan tigris, amelyik sajnálja leütni a gazellát, gondolván, vagy érezvén ejnye, ejnye, nem helyes dolog. Az embernek hát hazudni kell? Hazudni! De a tigrisnek Isten véste a parancsot a gerincébe, hogy üsse le a gazellát, az ember maga szabta a maga parancsát a hazugságra és kegyesen lehazudja ezt is.

Valami kábult tompaságba esett az Előszoba megkínzottságában. A tél utolsó hidegét ontotta magából, de messzi, szabad földek mélyében, drága nedvek mozgolódtak már, hogy megkapva a nap első kedves üzenetét, elinduljanak virágba, fűbe és fába. Homályosan — ó, nagyon homályosan és tompán — érezte csak az Előszoba a messzi földek üzenetét s néha úgy elengedte magát és — sírt. Igen, sírt az Előszoba rettentő kínjában, könnyes vizecskéket eresztett magából, kis cirádákat írt vele a tapétája alá és amott is a felső sarokban az ablaknál. Jaj, sírt az Előszoba. Megijedt ettől és a régi erejét akarta érezni, a régi nagy bátorságát, összeszorította magát, megfeszítve minden tégláját, de hiába, jaj hiába, sírt, sírt az Előszoba.

VIII.

Jaj sírt, sírt az Előszoba sokszor, soká és bőségesen ontotta könnyeit s különösen ott fent, az ablakfelőli sarokban, egész nagy barna foltok voltak már a mennyezeten és ágaztak szét a falon, a házacskák és a guggoló japánok között. Soká sírt s aztán . . . — a könnyei is rendre elapadtak. És így, hogy már nem sírt néha nagy ereje újból visszatért és felülkerekedett mérhetetlen fájdalmain, azt hitte, hogy ismét a régi ő és akkor új tervezgetésekbe fogott, új gondolatokat indított el, kapott ide is, kapott oda is, de már hiányzott mindenből a rendszer és — a hit. Hirtelen nekibuzdulásai után valami száraz, tompa kábulatba esett és amit eddig elért, azt napok alatt kiejtette magából s új eszmélések rövid idején újból kellett kezdenie mindent elölről. Még legalább sírni szeretett volna, most már azt szeretett volna néha és nem tudott. S bizony — vette észre álmatlan, nehéz éjszakákon — hol is van az ő régi rugalmassága. A régi kezdeményező, indító kedve hol van már? . . . Nincsen sehol. Csak homályos vágyak élnek benne, valami . . . valami után, amit nem tud megnevezni magának. S a tavasz nagyon jött, nagyon jött már valahonnan messziről.

Az Előszoba azért még neki-nekilódult és egy-egy hirtelen támadt kedvű napon többet végzett, mint azelőtt hetek alatt. S aztán az eredmény szétfolyt előtte, semmivé vált és nem folytatta. Újba kezdett egy-két napi kétségbeesés után. Idekapott, odakapott, erőszakos lelkesedéssel, minden igazi belső tűz nélkül. Nekifogott például, hogy kiterjeszti a mozgalmat a magán-előszobákra is, ó, hogy ez eddig nem jutott eszébe ! Nagy buzgalommal fogott hozzá, égrengető kiáltványt fogalmazott és mikor készen volt vele látta, hogy üresen kong az s laposakat puffan és eltörölte az egészet. Egyetlen szót írt az emberekre, hogy vigyék szerte : segítsetek !

De a magánlakások előszobái ahányan voltak, annyifélék voltak. Mind más-más színnel, más szaggal. Hiányzott belőlük a tömeg lelke. Individualisták voltak és nem értették meg kollektív üzeneteit. S ha valamit értettek is belőle, mind másféleképpen értelmezték és vitatkoztak egymásközt. Akkor újból felidézte előbbi kiáltványát — de ebből már minden lendület hiányzott — s azt üzenték vissza : nem tudjuk miről van szó. Néhány napig egyszerűen felvilágosításokkal dolgozott. Ez kezdett beválni.

A jómódú kereskedő előszobájával megmagyaráztatta az ebédre hívott kis tisztviselőnek, hogy ne örüljön ennek az ebédnek. Itt tükrös fogas van és szobaleány veszi el kabátját, a borravaló legalább egy pengő s virág a háziasszonynak — ha egy szálat vesz, akkor is — ugyanannyi. S két pengőből két napig kosztolhat, nem, nem érdemes ebédekre járni. A bankelnök előszobája képeivel körülfogta a fiatal festőt mindjárt, amint megérkezett — «Gáláns flört», «Csendélet ubor-

kával», «Vetköző nő» — körülfogta és elkeserítette: hát ezeknek festesz? Ezeknek, akik szenvedélyesen gyüjtik a szemetet, míg te pipadohánytörmeléket csavarsz ujságpapírba és azt szívod? A nagycsaládú tanár homályos előszobája körülkönyörögte a végrehajtókat: na de, jóemberek, hiszen maguk is csak olyan szegény ördögök, mint emez itt, ne teljesítsék kötelességüket!

Igy kuszálta, zavarta a magánlakások előszobáit, de ez hosszadalmas munka lett volna, ehhez türelem kellett volna s ideg és abbahagyta.

De a parancsot nem vonta vissza és az emberek egyre több és több bélyeget hordoztak magukon, a szemük tétova rezdülésében, a mozdulataikban, a ruhájuk, a bőrük szagában és az Előszoba már nem ismerte ki magát a sokszor ellentétes üzenetek között és néha napokig el sem olvasta azokat.

Csak ült, ült magába süppedve és közben jött a tavasz. Ő csak ült a hosszú délelőttökön és tétova értelmét járatta az emberek dolgain. Szinte várta a déli két órát, hogy elmenjenek. Mindig azt hitte, ha elmennek, megnyugszik. De nem. Akkor pattanásig feszülve az altisztet várta, hogy takarítson. Jött az altiszt, törölt, sepregetett, — néha hümmgetve vizsgálta fent az ablaknál a nedvességet — hozta a papírkosarat benntről a jajokkal, a könyörgésekkel, a kérlekalássanokkal és a «ha módodban volna kegyelmes uram»-okkal, — hozta a papírkosarat és tartalmát a kályhába tömködte, amelyet már nem fűtöttek. Már nem fűtöttek, mert kint már egészen vidám játékokat mívelt a nap s az ablak sokszor átforrósodott, ám idebent most hideg és nyirkos volt a levegő és az Előszoba reszketett. Igy gunnyasztotta át a délutánt, — míg utolsó szálát is elvitte a nap az ablakon keresztül — így gunnyasztott hosszú estéken és várt, hogy elaludjék, de nem igen tudott aludni. Tépelődő, nehéz éjszakái voltak s reggel morcosan és kialvatlanul ébredt — rövid és fárasztó kis hajnali álom után — és minden borússágával ráfeküdt az emberekre, de szinte tudtán kívül.

S ha kábulatából öntudatra ébredt, rossz hírek fogadták. Az üzenetekből, amelyek keresztül-kasul vonalazták már az emberek minden lépését, csak azt olvashatta ki, hogy az elmúlt télen még stréberebbek, még szolgábbak, még alattomosabbak és türelmesebbek lettek.

Az Előszoba akkor eltompult lelke egy foszlányával elfogta a tavasz csücskét és ebbe kapaszkodott, — éledve ismét hirtelen — igen, a tavasz, azt fogja beléjük önteni és felkavarja őket, elárasztja vele a világot; igen, a tavaszt kell szövetségbe fogni! És rövid egykét nap alatt szívében hideg ijedelmekkel vette észre, hogy a tavasz . . . Istenem . . . hiszen ő is csak rajtuk keresztül érzi a tavaszt! Igen, eltompult ínye már nem fogja a természet csodálatos üzeneteit, csak így kapja azokat hervadtan és másodkézből, az emberekből. Az embe-

rekből, akik egyszerre könnyelműek kezdtek lenni. Alattomosan bár, de könnyelműek. Mintha agyat bomlasztó gondjaikat friss szél fújdogálná ki a fejükből — és ők hagyják — s nagyobbakat mozdulnak, erőseket nyujtózkodnak — ó, hát azt hiszik, örökké tart? Hiszen a tavaszra nyár jön, arra ősz, ismét tél, — de hiába, az emberek a nap felé fordították arcukat, az ablakon beömlő sugarakat nézték és mosolyogtak. De nem sokáig. Ahogy nem fűtötték már az Előszobát, úgy lettek egyre mogorvábbak. Itt bent. Kint nem. Kint feléjük kacagott a kék ég és ők könnyedén lépkedtek idáig. Itt, az ajtón belül, elnehezedett a testük s mogorván ültek aztán a plüssdívánon és a székekben és álltak az ablaknál és lépegettek a linoleumon és a kókuszon, vagy álltak a hideg kályha előtt, fázósan. Mert eljött az az idő, amikor kint melegebb van, mint bent. Amikor kint már zsendülő zöldek szagát hordozzák a kis fiaszelek s az eső langyosodik és bent minden hideg és nyirkos. Ültek mogorván és az ujságokhoz is alig nyúltak. Barátságtalanul ültek a barátságtalan Előszobában, amely egyre csúnyább és morózusabb lett és kezdték őt megútálni. Kezüket fázósan zsebredugták vagy a hideg kályhát tapogatták, szótlanul bámultak az ablakra, néha sóhajtottak — és útálták őt.

Az Előszoba kétségbeesve követte tekintetüket és kifelé kezdett figyelni, kifelé, a megújuló életekre, ó, már régen megindultak a vizek odakint, zöldbe borultak a rétek és a föld mélyeket lélegzik, az emberek napsugarat hordoznak a hajukban és melegségszagot a ruhájukban és itt ülnek és útálnak. Útálnak engem — érezte meg az Előszoba hatalmas fájdalommal. — Engem útálnak! De hiszen én rokona vagyok a földnek és a víznek, a köveknek és a fáknak, füveknek és mindeneknek, ami szép, mindeneknek, ami nem embertől lett, hiszen hús és vér szerint való rokonuk vagyok! — jajongta az Előszoba. — Ó korcs, elfajzott rokonuk vagyok, de mégis az övék, az övék! És nincs, hát nincs ember, aki megértene engem? — Igy jajongott az Előszoba a tavasz jöttével — hát nincsen, nincsen . . . jaj, vizek, kövek, füvek és fák s jaj, ti mind messzi testvéreim, útálnak engem . . . útálnak engem.

IX.

— Útálnak engem, — így jajongott az Előszoba — jaj, útálnak engem.

Mert az emberek már egészen vak dühvel undorodtak el az Előszobától. Kint ragyogó napok kezdődtek, részegítő jószagokat hajtottak alá a kis szelek messzi szabad földekről, a fák friss zöldbe öltöztek és a napsugárnak íze volt most, gyenge, édes íze és ők ültek bent az Előszoba hűvös, nyirkos félhomályában — félhomály volt ez a külső ragyogások mellett — és útálták.

— Most, most kell belehajszolni őket, — lobbant fel mégegyszer az Előszoba — most, amikor minden mellettem van : a nap, a föld, a fű, a víz, a tavasz, hjaj, a tavasz ! — És nem vette észre, hogy minden ellene van : a nap, a föld, a fű, a víz és a tavasz, hjaj, a tavasz, minden ellene van !

Mert az emberek egyre könnyelműbbek lettek. Megfürdették arcukat a napnak sugarában és gondjaik tetejét fújdogálni kezdték a szelek. Könnyen kezdték venni az életet, ohó, jön a nyár. A fűtés gondja már le van s nyáron mégis csak könnyebb az élet, — nyáron minden bokor szállást ad, ahogy mondják, hehehe — itt a tavasz és jön a nyár ! Itt a tavasz és füttyhöz formálódott az emberek ajaka, jön a nyár, ó, friss főzelék és gyümölcs . . . jön a nyár — és könnyebbek lettek a csosszanó lépések.

— Emberek, — nyögte az Előszoba — emberek ! Rövid a tavasz, egyet mosolyog és elszalad ; rövid a nyár, egyet kacag és fut odébb, de ősz jön rá ismét s arra hosszú tél, jaj, hosszú tél !

— Az élettől elveszi az ember kedvét ez a ronda hodály, — gondolták az emberek s nagyot lélegzettek, ahogy kiléptek belőle — eh ! holnap nem jövök be, ez az egy nap nem számít, majd meglátjuk aztán mi lesz. — Útálták, s ahogy otthagyták, szabadon nyujtóztatták tagjaikat s szinte pogánnyá és gyermekké lettek a tavasz imádatában.

— Minden forrong odakint — biztatta őket az Előszoba, beléjük kapaszkodva, kétségbeesetten — minden lázadoz és minden megújul, előre, emberek, előre !

S az emberek megnyugodtak és szabadoknak érezték magukat s könnyebbedett lelkük a könnyebbedő idővel, — könnyű az időnek ! — sőt, sokan egyszerűen jókká lettek. Gyermekien jókká és megbocsájtóvá — egy-egy pillanatra.

S egy napon akkor — kis meleg esőcske után — magába nézve az Előszoba, kétségbeesetten érzett rá, hogy eltompult egészen az emberek szolgálatában és már nem fogja a meleg eső kis üzeneteit. Igen, érti az emberek gondját, baját, minden nyavalyáját, de renegáttá lett és a testvérek drága illatát nem érzi már úgy, mint azelőtt. Nem érzi a vizeknek erejét, a föld lélegzetét, a fák növését . . . és egyszerre rettentő árvának érezte magát és árvaságában Istenhez kiáltott.

Istenhez kiáltott — akkor már éjszaka volt, mikor idáig jutott, szép, nehéz éjszaka — és minden kis porcikáját megfeszítve elkapta a lombosodó ágak susogását ! És ment, nyomról-nyomra . . . kifülelte a rétek füvének beszédét, — odakint most minden megduzzadt, rügybepattant s jó nedvek keringtek törvényeik szerint, — megérezte hogyan melegednek a kövek s átborzongott rajta a vizeknek ereje és a földnek jósága.

És nem viselhette el tovább ! A föld, a tégla, a kő, a fa, a homok s minden, ami belé volt építve, nem viselhették tovább undok terhüket.

Égő vágyakozással emlékezett vissza a kő azokra az időkre, mikor nagy hegyek gyomrában pihent, kőtestvéreivel, vagy sziklák tetején sütkérezett érintetlenül és tisztán; a kockás parketta az erdőre emlékezett, ahol szabad szelek vágtattak fölötte, villám hasított, mennydörgés robajlott, napsugár táncolt a levelein, madár fészkelt a tetején, lombosfarkú mókusok kergették egymást ágai között; a homok, amit a malterba kevertek, a folyóra emlékezett, a hatalmas folyóra, amely anyja és bölcsője volt s szelíd és kedves dalokat mormogott, ha jókedvű volt, míg ringatta ágyában s csillogó halacskák fickándoztak. Mindezekre égő fájdalommal gondolt most az Előszoba, hogy mindettől régen elszakadva szolgálatban állott és nem viselte el már, úgy érezte, nem viselheti el tovább a gondolatokat, amiket lesütött emberi szemek alól felivott magába, nem viseli el. Rosszul lett, émelygett és amit évek hosszú során át magába szedett, most kihányta: Kegyelmes Uram... kegyeskedjék meghallgatni! — bőgték a falak — családos ember vagyok, Kegyelmes Uram, családos ember... alázattal könyörgöm... — visszadörögte a parketta — kegyeskedjék egy pár sort legalább... Ó, azt a keserves... — s harsány káromkodások forogtak le róla, mint valami gramofonlemezről és belerepültek az éjszakába. Ó, jaj, — súgták a homokszemek — jaj, Istenem, ha ez sem segít, ez a vén haramia, akkor végem van, lefekhetek éhenhalni... — így őrjöngött az Előszoba mérhetetlen fájdalmában, amint az alázatosak gondolatai csikarták és hullottak a téglák, omlott a vakolat, repültek a falak, felszakadt a padló, sistergett a mennyezet ezen az ítéletes éjszakán. Semmihez nem fogható gyönyörökkel teljes kínok hasogatták minden kis vonalát. Egyetlen sustorgással repült szerte a tapétás ajtó, szerteköpve mind a sóhajokat s a kínos gyönyörök közepette millió részre robbant ezen az éjszakán az Előszoba és eloszlott övéi közé. Belesímult a fűbe, fába, vízbe. Ami belőle fa volt valaha, az erdőbe pattant, ami kő, a hegyek gyomrába szállott alá s a sziklák tetejére repült, ki hová való, a homok a folyók mélyébe, a föld visszaomlott az anyaföldbe s elpihentek ottan mindenek.

Mire eljött a reggel... millió részét millió sugárral csókolta végig a nap és megszűnt bennük a fájás. És millió része — egymástól ezernyi emberi kilométerekre — más millió és millió testvérével együtt mind dícsérte az Istent, ó, mert minden jó, ami Ő tőle való, csak az ember ront el imitt-amott valamit az ő butaságában. Mind dícsérte Istent anélkül, hogy tudott volna róla. Mert nem szavakkal és gondolatokkal dícsérték, színükkel és formájukkal, lélegzetükkel és mozgásukkal dícsérték, a puszta létezésükkel dícsérték és ez volt a szép: dícsérték Istent és nem tudtak róla.

Török Sándor.

A KÖZÉPKOR FÖLFEDEZÉSE.

Az új korszakok azzal szokták elhatárolni magukat, hogy támadják az őket megelőző kort. Támadások középpontja volt a középkor is a renaissance-tól a romanticizmusig. Az új szellemi áramlat csupa jót, a középkor csupa rosszat jelentett. A XVII—XVIII. században az «Ész» és a türelem kormányozta az embereket, a középkorban az inkvizíció. A renaissance fedezte fel a klasszikus ókort, a középkor csak meghamisította. A felvilágosodás századában «világosság» vezette az embereket, a középkor tehát «sötét» volt.

A XIX. századi romantika az előbbi korszakoktól való eltérését azzal akarta kidomborítani, hogy a középkort, mint szellemi ősét tisztelte. A romanticizmus azonban nem igyekezett igazában megismerni a középkort. Kikereste belőle azokat a részleteket, amelyek felfogásával megegyeztek. Igy felépített egy olyan kort, amely a romantikusok regényein kívül sohasem létezett, amelyben azonban az emberek jámborok, jók és boldogok voltak. Ez a középkor a romantikus életfelfogás megvalósítása volt egy távoleső korban; senki sem ismerte, de ép ezért rá lehetett fogni mindent.

A romanticizmust követő szellemi áramlat, a *pozitivizmus*, csak azért érdeklődött a középkor iránt, hogy a modern fejlődmények gyökereit megkeresse benne. Például az irodalomtörténet terén csak a nemzeti nyelvű és — ahol volt — a világi irodalom gyökereit kutatta. A mai átlagos műveltségű ember joggal hiheti azt, hogy a középkorban a németek és franciák csak körülbelül 1200-ig írtak latinul, aztán egypár nemzeti nyelvű vallásos irodalmi termék után kizárólagos úr lett a lovagi költészet. Még tudományos kézikönyvekből sem tudhatja meg az olvasó, hogy a középkor végéig — sőt jóval azon túl is — nagy és gazdag latinnyelvű tudományos és vallásos irodalom virágzott, sőt azt sem tudja meg, hogy a XIV. századtól kezdve a vallásos irodalom is mindinkább nemzeti nyelvre tér át.

Csak a mi korunk jutott el arra a fejlődési fokra, amelyen az igazi középkort ismerjük meg. Ennek a fejlődésnek azonban elég nagy ára van. Korunkat a teljes kiábrándulás jellemzi: nincs az emberekben szilárd és töretlen hit, amely egyirányú világfelfogásra késztetné őket, ezért mindent egyformán megértenek, az időben és térben legtávolabb esőt is: a történelmi érzék megerősödött a mai emberben. A középkort nem azért védi meg és nem azért helyesbíti a róla alkotott képet a felfedezők egyik része, mert hívő katholikus, hanem, mert a különböző racionalista és materialista filozófiákban ép annyira nem hisz, mint a kereszténység tanításaiban.

A mult században a gondolkodók nagy része még hitt a fejlődésben, ezért a történetírók a jelenkort úgy fogták fel, mint a fejlődés csúcspontját, a megelőző korszakokat csak a fejlődés különböző fokozatainak tartották. Az új történelemfelfogás minden korszakot külön egységnek fog fel, amelyet önmagából, az illető kor szempontjaival és mértékével akar megítélni. Az új kutatásnak három kedvelt korszaka van: a középkor, a barokk és a romantika.

Az új felfogás szerint minden kor szellemének lényegét filozófiája tárja fel. A középkorban két nagy filozófia fejlődött ki : a skolasztika és a misztika. A skolasztika lényegében intellektualizmus, azaz az emberi elme megismerőképességében látja az igazság forrását. Ezért a logika és az ismeretelmélet a filozófia legfontosabb ágai ebben a korban, mert ezek a diszciplinák foglalják össze azokat a törvényeket, amelyek az elmét az igazság keresésében igazítják.

A skolasztika *Aquinói Szent Tamás* rendszerében érte el fejlődése csúcspontját, de az ő «Summá»-ja egyúttal záróköve is ennek a filozófiának. A skolasztika igazán a Szent Tamást megelőző századok heves vitáiban virágzott, amikor keresztény keresztény, arab és zsidó ellen egyforma hévvel vonultatta fel érveit. Szent Tamás rendszere már összeegyeztetés, leszűrése a nagy vita eredményeinek, ami csak a vitatkozó felek kifáradása után szokott bekövetkezni.

A középkor első felében (kb. a VIII. századtól a XIII-ig) a skolasztikus filozófia uralkodott, második felében a miszticizmus vezeti az embereket. Már korábban is jelentkezett ez a világfelfogás, igazi feltűnése azonban a XIII. századra, a középkor fordulópontjára esik, amikor úgyszólván minden országban egy-egy nagy szent képviseli az új irányt. Olaszországban *Assisi Szent Ferenc*, Franciaországban *clairvaux-i Szent Bernát*, Németországban (már később) a nagy misztikusok : *Eckhart, Tauler, Seuse*. A miszticizmus istenkeresésében elfordul a skolasztika fogalmaitól és közvetlenül, élményi alapon az emberben magában keresi Istent. Ennek a fordulatnak igen nagy a jelentősége : az újabb német szellemtörténeti irodalom a középkornak ezt az eddig elhanyagolt részét kutatja legintenzivebben és itt éri el a legmeglepőbb eredményeket.

A mai ember miszticizmus alatt a misztikus extázist érti. Az elragadtatás tetőpontja az «unio mystica», az Istennel való egyesülés. Ez az egyesülés, noha minden misztikusnak célja, még nem maga a miszticizmus. Az unio mystica kiváltságában csak a legkitartóbbak, a legerényesebbek, a szentek részesülnek. A legtöbb misztikus számára csak óhajtott, de soha el nem ért cél ez, amelyet különböző erénygyakorlatokkal akar megérdemelni. A középkor rendszerező, skolasztikus szellemének megfelelően ezeket az erénygyakorlatokat is rendszerbe foglalták. A legismertebb ilyen összefoglalás *Philippus a SS. Trinitate: Summa Theologiae Mysticae* című műve.

A misztika nem filozófiai rendszer, hanem életbölcseség. Körülbelül úgy viszonylik a skolasztikus rendszerekhez, mint az antik filozófiában a Stoa és Epikuros tanítása a régi nagy rendszerekhez. Megvan neki is a maga — talán nominalizmusból táplálkozó — filozófiai rendszere, jelentőségét azonban az általa nyujtott életelveknek köszönheti. Mivel a középkorban az élet tartalma a vallás, a miszticizmus befolyása alatt megváltozik a vallásos élet célja : Isten tisztelete helyett inkább a szeretetet hangsúlyozzák; megváltoznak a vallásos élet eszközei : már nem fogalmi úton, hanem kedélyélettel akarják Istent megközelíteni. Megváltozik a hívők egész magatartása : Istent már nem magasan fölöttük trónoló királynak érzik, hanem nagy jóságnak, aki a legegyszerűbb szívben is ellakik, ha tiszta és szeretet várja ott. A Királyok Királyából a miszticizmussal Krisztus-Vőlegény lett. Profán hasonlatot használva : A miszticizmus a demokrácia megvalósítása a vallásos életben ; Isten közelebb került az emberhez és az emberek Isten előtt egyenlők lettek. A miszticizmussal az ember értéke függetlenedik társadalmi helyzetétől ; Isten előtt csak kedélyélete, szeretete, tiszta érzése fontos. Mivel pedig a kedély, az érzések az emberi egyéniség fontos elemei, a misztika fedezte fel azt, amit Burckhardt csak a renaissance-nak tulajdonított — az egyéniséget.

A vallásos életnek ez az átalakulása meglátszott a korszellem minden megnyilvánulásán. A középkorban a különböző szerzetesrendek a szellemi élet legérzékenyebb mutatótűi. A korokat irányító gondolatok bennük az egyház által elfogadott formában jelentkeznek. *Szent Benedek* érdeme az, hogy a szétszórtan, felelősség és vezető nélkül élő remetéket és elmélkedőket egy csoportba hozta, egy zárt helyre, «klastromba» telepítette, ahol «regulák», szabályok szerint kellett élniök. Szent Benedek a Keleten kialakult fegyelmezetlen és szabadon élő szerzetességet európaivá tette, *latinizálta* azzal, hogy fegyelembe szorította. A középkor első korszakában legnagyobb szerepet a bencések játszották, ezért a XIII. századig terjedő szakaszt «bencés-középkor»-nak is szokták nevezni, szemben az utána következő «ferences-középkor»-ral. *(Johannes Bühler.)*

A bencésrend életében *Nagy Szent Gergely* pápa intézkedései jelentenek fordulatot, aki rájuk bízta a hittérítés munkáját. Ezzel elszakadtak a szerzetesség eredeti alakjától, amely még a remeteség befolyása alatt alakult ki. A térítés munkáját nagy földbirtokokkal jutalmazták a különböző uralkodók, aminek az lett a következménye, hogy «Szent Benedek által oly helyesen felállított egyensúly az ima és a munka közt megszakadt» (Berlière), fölösleges lett a munka, mert a birtokok eltartották a rendet, a szerzetesek a «világban» kerestek foglalatosságot. Ebben az időben (X. század) a kolostorokban sem volt ritka a vagyongyüjtés, a cím- és hatalomhajhászás és a világias élet többi járuléka.

A rendnek ez a süllyedése idézte fel a cluny-i reformot. (916.) A jelszó «visszatérés az eredeti regulákhoz» volt, valójában azonban ezzel a reformmal illeszkedik bele a szerzetesség végleg a hűbéri társadalomba. A rend szervezete a feudális társadalom beosztását veszi át és a régi földmunka helyettesítésére a kolostorok mellé iskolákat állítanak, ahol a szerzetesek tanítanak. A tanítás főtárgya az ének, hogy ezzel is emeljék az istentisztelet fényét.

Ez újítások hatása azonban nem volt tartós. Újabb reformra van szükség. Ezt Szent Bernát vezeti, a ciszterci rend nagy alapítója. A jelszó itt is visszatérés a Regulákhoz, de itt meg már a miszticizmus szelleme itatta át Szent Bernát művét. A kolostort újra a világtól elvonuló, elmélkedni akaró emberek menedékévé teszi. A ciszterciek egyik legjelentékenyebb újítása — a testi munka és teljes szegénység visszaállítása mellett — a clunyek fényűzésével szemben az egyszerűség hangsúlyozása istentiszteletben és öltözködésben egyaránt.

Körülbelül száz évvel később diadalmaskodik teljesen a miszticizmus a ferences- és domonkosrend megalapításával. A ferencesek alaptörvényeit 1209-ben, a domonkosokét pedig 1215-ben erősíti meg III. Ince pápa. Bármekkora is a két rend között a különbség, vannak közös vonásaik is, amelyek az új korszak szellemének virágai. Ilyen közös tulajdonság elsősorban az, hogy mindkét szerzet koldulásból tartja fenn magát. Az eddigi szerzetesrendekben vagy saját munkájukból tartották el magukat a kolostorok, vagy pedig a királyok és gazdag főurak által adományozott birtokokból. Ezek az új rendek a nép széles rétegeinek adományaiból akarják eltartani magukat, nem az uralkodó hűbérurakéból. Ez szinte forradalmi jelentőségű támadás a középkor osztályrendszere ellen.

A kolduló barátoknak azonban nemcsak ez a jelentősége. Az eddigi kolostorok menedékhelyek voltak, távol a világ zajától, különálló hegycsúcsokon vagy elrejtett völgyekben, ahová elvonulhattak a szerzetesek

imádkozni és elmélkedni. Ezek az új alapítások azonban városokban építik fel házaikat, nem zárkóznak el a világtól, csak a romlott világtól, a gazdagoktól. Sőt a világiak is beléphetnek a szerzetbe : a harmadrendbe. Ezek a változások nem esetleges jelenségek : a szerzetesség lényegét érintik. Az eddigi szerzetesrendek nem felejtették el, hogy tulajdonképpen a remeteségből alakultak ki. A hittérítést epizódnak fogták fel, amikor ki kellett menniök a világba. A cluny-i reform és Szent Bernát a régi remeteideálhoz tértek vissza. Ezzel az ideállal csak ezek a XIII. században alakult rendek szakítottak és nemcsak a kolostorok lakóit, hanem a világiakat is üdvösségre akarták vezetni.

A két új rend közös tulajdonságai mellett élesen kidomborodó különbségeik is vannak. Szent Ferenc fiai a miszticizmus apostolai. Amerre megtelepszenek, mindenütt hamarosan találkozunk az új vallásos felfogás nyomaival. Nagy hatásuk van a Mária-kultusz emelésében és általában a vallásos kedély mélyítésében. A domonkos-, a prédikátorrend a skolasztikus tudományt akarta elterjeszteni a nép között, tehát a legszorosabb értelemben vett miszticizmussal nem lehet megmagyarázni a rend célját, de a tudás demokratizálása is a misztikus gondolat egyik megnyilvánulása. Ha a rend célja nem is az új vallásos életforma terjesztése, gyakorlatban a domonkosok kolostoraiból kerül ki a miszticizmus legnagyobbjai közül nem egy (Meister Eckhart) és különösen apácazárdái e vallásos életmód gyujtópontjai voltak.

Tehát a középkor három szakasza a szerzetesség történetében is érvényesül. A skolasztika eszmeáramlata idején a bencés-típus vezet. Ezt a kort nevezi a történelem a középkori intézmények és társadalom kialakulási korának. A középkori intézmények virágzása egybeesik a cluny-i reformot követő idővel. Végül a középkori társadalom bomlása a miszticizmus elterjedését és a ferences szerzetestípus keletkezését jelenti.

Ugyanezeket a korszakokat találhatjuk meg a középkori képzőművészet legfontosabb alkotásai, a templomok stílusában is. A bencés középkor temploma a *bazilika*, melynek építészeti elemei antik eredetűek ugyan, de díszítményeiben kifejeződik a kor szelleme. A bazilika falait takaró arany hátterű pompás mozaikok merev, szertartásos alakjaikkal a szenteket és az isteni személyeket, mint valami hatalmas királyi udvar tagjait ábrázolják. A cluny-i reformot követő időben terjed el a román stílusú templom, melynek központi része a magasabb szentélyben álló főoltár. A főoltár kiemelése a pompás nagymisék miatt szükséges, amelyeken a papság a hívek nevében hódolatát mutatja be Krisztus-Királynak. *Landsberg* szerint «ha a gótikus templom a misztikus egyéni lélek Isten felé való túlmerész szárnyalását szimbolizálja, akkor a román templom az «ecclesia militans» lassú, állandó, kitartó és rendezett felfelé törekvését a maga összességében. A román templomtérségek lépcsőzetes elrendezésében, amelyek mind a legszentebbekhez alkalmazkodnak, az új kutatás az *Ordo*-t látja megtestesítve».

A gótikus templom ezzel szemben sötét, alig lehet látni a főoltárt. Számos olyan sarok van, ahol a hívőt nem zavarja semmi, teljesen magába merülhet. Az impozánsan magas főhajó mellett, melynek magasba lendülő pillérei szinte elvesznek a félhomályban, számos fülkét találunk egy-egy mellékoltárral. Sőt a szentélybe is bemehet a hívő. A templom apsisában van a főoltár, de csak a középen. Körülötte a falban megint fülkék várják az ájtatoskodót mellékoltárokkal. A gótikus templomban a mise nem távolban, a csak lépcsőkön megközelíthető főoltárnál folyik, hanem közvetlenül a hívő mellett.

A festészet és szobrászat fejlődése szorosan a templomokéhoz kapcsoló-

dik. A bencés középkor bazilikáinak arany hátteres és mereven szertartásos alakú mozaikjával már találkoztunk. Az arany és a merev alak átmegy a falfestményre és a vászonra, illetve szoborra is. Az úgynevezett «bizánci» stílusnak ezt a kitartó életét nem lehet csak fáradt utánzásnak és konvenciónak felfogni. Ez a kor így képzelte el az égieket: valamilyen pózba merevedettnek, fénnyel és pompával körülvettnek, szóval az élettől távolállónak, hidegen előkelőnek.

A XIII. század vége felé, tehát a miszticizmus és gótika korszakának elején, új festészeti és szobrászati stílus alakul ki. Az új stílus legjellemzőbb vonása az, hogy az alak mindinkább enged merevségéből, egyénibb és emberibb lesz. Érzéseket kap, mozdulatai lesznek, mindinkább eltűnik a régi szertartásos fenség. A háttér is földibb lesz: nem arany- vagy szőnyegminták, hanem épület vagy tájkép. Tehát az új stílus a képeken és szobrokon ábrázolt égi személyeket — mert a síremlékeket kivéve még sokáig ez a művészet egyetlen tárgya — közelebb hozza az emberhez, a földi élethez, ahogyan *a misztikus felfogás is közelebb hozta Istent és a szenteket az emberhez a szeretet kapcsán.*

Ezt a változást legtöbbször az antik művészetek hatásával szokták magyarázni, ez azonban nem elegendő ok. Nem elegendő, mert az új realista stílus nem olasz kiváltság, ahol az antik műemlékek állandó hatásával számolhatunk, hanem megvan Németországban is, ahol a XIV. században, a trecentóban, a gótika folyományaképpen erősen realista és egyénítő szobrászművészet és festészet fejlődik ki. A németalföldi piktura virágkora is abba az időbe esik, amikor még olasz hatásoktól mentes.

Az új stílus tehát aligha keletkezett az antik művészetek hatására, sokkal valószínűbb, hogy ez az új világfelfogás kereste fel gyökereit az ókori művészetben és filozófiában. Az új stílus kiindulópontja, mint láttuk, az egyházi művészet, ezért a stílus megváltozását is csak a vallásos élet új felfogása hozhatta létre. Ez az új felfogás, amely időben is együtt lép fel az új stílussal és amelynek eredményeit más téren is láttuk, a tágabb értelemben vett miszticizmus

A középkor felfedezőinek egyik része tehát fejlett történelmi érzéke segítségével jobban megismeri a középkort, mint az eddigi kutatók. Ez elmélyedőbb és megértőbb kutatás következménye, hogy az eddig eseménytelennek és «unalmasnak» tartott középkor több kisebb korszakra tagolódik. A bencés vagy skolasztikus és ferences vagy misztikus középkorra. Körülbelül a XII—XIII. század a két szellemi áramlat kicserélődésének ideje. *(Hóman Bálint* már a középkor végét és az új kezdetét teszi erre az időpontra.) E nagyobbfokú megértés alapja legtöbbször a mai ember kiábrándulása minden hitből.

A mai gondolkodók egy része azonban nem úgy reagál a korunkban uralkodó általános bizonytalanságra, hogy mindenbe belenyugszik és mindent lagymatag megértéssel ölel magához, hanem valamilyen pozitív tanításhoz igyekszik kapcsolódni, *hinni* akar. A hinni akarók egy csoportja irígykedve nézi az európai kultúra történetének azt a korszakát, amikor mindenki hitt, amikor még olyan ritkaság volt a nemhívő, hogy meg lehetett őket büntetni: a középkort. Ezek a gondolkodók, akik megundorodtak korunk céltalanságától, közömbösségétől, a középkorban látják az ideál megvalósulását, ezek alkotják a középkor felfedezőinek másik csoportját, akik nemcsak megértik ezt a kort, hanem fel is akarják támasztani.

Fábián István.

VERSEK.

TAVASZI FAGY.

Tavaszi éj — hülő ajkkal hideg csókot
lehel rá a zöldköntösű szűz rónákra, —
Zsenge füvek, gyenge plánták fulladoznak
a halálos csók alatt,
Rügyzászlócskák, szirmok színes vitorlái
összebújnak, lelankadnak nagy didergőn
S puha, pelyhes fészkeikre gubbaszkodva
húzódnak a madarak . . .

Dér-harmatgyöngy hull a fákra,
hűs fuvallat libben lombos ágon át —
Élet hamvad, élet sorvad — megborzognak
bokrok, húsos levelek —
Nyirkos éjben vándor darvak hangos
jajjal, fájdalmasan krugatnak fent:
Szálljunk, szálljunk szebb vidékre,
verőfénybe — arra délre melegebb!

Acélfényű szürkeségbe: égi fáklyák,
apró máglyák gyulladnak ki lobbanón —
Rőzselángok, szalmacsóvák messzelátszó,
rakétázó fénye ég —
Gomolygó füst — fázós, subás alakoknak
szemeiből könnyet csal ki:
Hátha, hátha a hideg száj langgyá válna —
hátha könyörül az ég!?

De hiába könny, igyekvés, gond, aggódás,
birkózás a gyilkos Rémmel, —
A halálcsók észrevétlen erdőn,
réten, halmon, völgyön átremeg —
Dérkalárist, jégkalárist szór a fákra,
a virágra, zsenge fűre,
És csirába öl meg mosolyt, gerjedező,
csilingelő életet!

Tavaszi éj . . . csókol-csókol s a kelő nap
száz halottra vet sugárzó fénynyilat,
Letarolt föld ravatalán a rozstábla:
szertehulló gyászlepel, —
S rozsdásodó szénarendek, feketedő
búzaföldek felett — trillás,
Égbeszálló, kis pacsirta szívszakasztó
gyászindulót énekel . . .

Vályi Nagy Géza.

ZÁPOR.

Ezüstlábú zápor
szalad a réten át,
karcsú nyakáról
talán a szél
letépte
a gyöngysort
és most
piros, fehér
és zöld kaláris
pereg alá,
fejükre borítják
tarka szoknyájuk
a szénagyüjtő lányok:
kacag a sárga pitypang,
majd sírva
néz a karcsú bokájú
zápor után.

Varga Sándor Frigyes.

CSODÁLATOS ÉJ.

Hegyek ölébe simuló falut
ezüstös fénnyel permetez a hold.
Ez éjen minden kín, jaj elaludt
s az ég a földre védve ráhajolt.

Az éj sejtelmes, sápadt fátylat ölt.
Szivem megejtő, mély titkot kutat:
miért meleg, mosolygó ma a föld? . . .
S bűvölten tiprom tovább az utat.

Valami tüneményt, jelt áhítok:
le kell gyürnöm ez igéző jelent
s a zárt rejtélyre majd reányitok.

Megsejtem hirtelen a Végtelent,
lassan, zizzenve hull le a titok
mesés leple: az Úr jár idelent.

Jolsvai Elek Pelbárt.

ERDŐKERÜLŐ.

Messze aranyerdő,
Messze ezüsterdő,
Álmam rengetege
Csodabeli erdő,
Kerülőd maradok.

Aranyalmafádon,
Ezüstalmafádon
Mesegyümölcs terem
Minden csodafádon,
Könny-karbunkulusok.

Aranyvadonodban,
Ezüstvadonodban,
Ha széttép az éhség
Csodavadonodban,
Jaj, be szépet halok.

Számadó Ernő.

ÁLOMBÉLI GALAMBOK.

Álmomban kis galambok gyűltek
körém, egész sereg galamb
s búgtak, egyugyanaz nótára
búgtak, mint sok ezer harang.
Vállamra és fejemre ültek,
a két karomra települtek,
járkáltak a tenyeremen,
és búgtak édesen.

Szemem fényes kerekre tágult
láttukra, lelkem kacagott,
amint szárnyaikkal legyezték
arcom, fehér kis alakok.
És láttam: mind az égre néz föl,
tán az ég titkos hangjegyéről
olvastak, az volt a betű,
mert szép volt, szép volt s egyszerű!

Horváth Izabella.

KRISZTUS-SZONETT.

Uram, ma hozzád cseng e kék szonetten
pár furcsa rím, pár sírós, kurta sor,
s mint végtelenben elmúló fasor
alján jó nénikék a körmenetben,

míg vékonyan leng halk gregorián
s ők bús szívük szelíd szívedre hozzák,
úgy jönnek vissza napjaim tehozzád
s pici csengőjük cseng a glórián,

mit kórusokból énekelnek egyre,
míg más kereszttel mégy a régi hegyre
és jó szemed talán engem keresve

a régi sírást rejti újra, halkan,
s míg glóriázunk néha-tiszta dalban,
te meghalsz holnap újra s minden este.

Szabó Zoltán.

TAVASZI SZINEK.

H. D. Lawrence elbeszélése.

Az erdőn keresztül jóval rövidebb volt az út. Syson szinte gépiesen fordult be a kovácsműhely sarkánál és átment a sorompón. A kovács, meg az inas egy pillanatra abbahagyták a munkát és nézték, amint elhalad előttük. Ahhoz, hogy megszólítsák, Syson túl előkelőnek látszott. Nem szóltak hát hozzá, csak csendesen figyelték, amint keresztül megy a mezőn és egyenesen nekivág az erdőnek.

A tavaszi reggel most is olyan ragyogó és csodálatos volt, mint hat vagy nyolc évvel ezelőtt. A sorompó mellett, a tollal és szeméttel borított földön fehér és barna tyúkok kapirgáltak. És az erdő széle s a sorompó mellett levő két sűrű bokor között még mindig ott volt a nyilás, amin át lehetett bújni, ha nem akarta az ember a messzehúzódó szöges kerítést megkerülni. Igy Syson azonnal abba a homályos, mindig festői színekben ragyogó erdőbe juthatott, melyet már gyerekkorában is ugyanilyennek ismert.

Syson szivét most valami boldog, hálaadó érzés feszítette. Mint valami tévelygő árnyék jött vissza erre a gyermekkorában annyira imádott vidékre és most is ugyanolyannak találta, amilyennek elképzelte. A mogyoróbokrok édes kis ágai és a kövér fűben elszórt harangvirágok halványkék fejecskéi most is úgy integettek neki, mint régen.

Az út, melyet borzasbarkájú, aranyport szitáló diófák szegélyeztek, lágy emelkedővel vezetett fel egy kis tisztásra s azon túl a hegytetőre. A fűben százszorszépek, foltokba csoportosult kökörcsinek és fürtös jácintok virágzottak. A két kidőlt fatörzs még mindig ott feküdt keresztben az úton. Syson megmászott egy kis kapaszkodót és most újra maga előtt látta azt az északfelé húzódó kopár vidéket, mely innen a magasból olyannak látszott, mint egy hatalmas tengeröböl. Syson megállt egy fa alatt és lenézett a szemközt húzódó dombsor lejtőjére. A kopár, kiirtott síkon magányos, elfelejtett falusi házak álldogáltak. A találomra szétszórt vörös tetők közül egy új, szürkére festett, karcsú kis templom emelkedett ki; s a háttérből, a kibányászott dombok ködös szürkeségéből, a bánya felvonó-vastraverzei csillogtak elő. Az egész táj kopár és letarolt volt, mégcsak egy fát sem lehetett látni... Nem, itt igazán semmi sem változott.

Syson vidáman és megelégedetten ment vissza a kis útra, mely az erdőn keresztül vezetett lefelé. Szíve tele volt mámoros érzéssel. A valóságban volt és mégis olyannak tetszett neki minden, mintha álmodott volna...

Hirtelen megállt.

Néhány lépésnyire tőle, az út közepén egy erdész álldogált.

— Hova megy erre, uraságod? — kérdezte tőle az ember.

Kis bosszuság érzett a hangján. Syson látszólag nem sok ügyet vetett rá, de titokban alaposan megnézte. Huszonnégy, huszonöt éves lehetett. Piros-pozsgás arcú és jó testalkatú.

— Mi történt Naylorral? — kérdezte felelet helyett, — maga vette át a hivatalát?

Az erdész tovább érdeklődött.

— Ön a kastélyból való? — kérdezte.

A kastélyból? Bizony soha életében nem járt ott.

— Nem, nem a kastélyból jövök — felelte Syson, akit mintha mulattatott volna a kérdés.

— Hát akkor megkérdezhetem, úgy-e, hogy mit keres itt? — mondta kis éllel az erdész.

— Mit keresek? — válaszolt Syson — megyek a willeywateri bérletre.

— Csakhogy ez nem út.

— Miért? Ott lenn az út kezdeténél kút van és fehér sorompón jön át az ember.

— Igen. De ez nem közút.

— Lehet. Naylor idejében annyiszor mentem végig rajta, hogy igazán elfelejthettem . . . Egyébként, mi történt vele?

— Beteges. Reumája van — válaszolt mogorván az erdész.

— Igazán? Szegény! — kiáltotta részvéttel Syson.

— És ön kicsoda? — kérdezte most valamivel barátságosabban az erdész.

— Én? John Adderlay Syson vagyok, Cordy Laneben lakom.

— Maga a . . . Hilda Millership kedvese?

Syson szemében szomorkás mosoly villant meg.

— Igen, — bólintott.

Zavart csend lett.

— És magát hogy hívják? — kérdezte Syson.

— Engem Arthur Pilbeamnak . . . Naylor a nagybátyám — felelt a másik.

— Itt lakik Nuttalban?

— Nem, a nagybátyámnál lakom.

— Úgy . . .

— Ha jól értettem Willeywaterbe igyekszik, úgy-e? — kérdezte az erdész.

Pár pillanatig hallgatott, majd egészen csendesen mondta:

— Ugyanis . . . Most . . . én udvarolok Hilda Millershipnek . . .

Syson ridegen, majdnem ellenségesen pillantott rá.

— Igen?! — kérdezte megdöbbenve.

Az erdész elvörösödött.

— Most már majd ketten udvarolunk neki . . . — felelte.

— Hát, azt nem tudom — válaszolta Syson.

Az erdész most egészen megzavarodott.

— És aztán komoly szándéka van magának?

— Hogy-hogy komoly?

— Hát úgy, hogy feleségül akarja venni?

Az erdész pár pillanatig úgy nézett rá, mint egy őrült.

— Azt hiszem, hogy igen, — válaszolta mérgesen.

— Ejha!!

Syson tetőtől-talpig végigmérte. Aztán kis idő mulva azt mondta neki:

— Magam is házas vagyok . . .

— Igazán? — kérdezte az erdész kételkedve.

Syson szeretett volna keserűn felnevetni.

— Bizony, már tizenöt hónap óta, — válaszolta.

Az erdész meglepődve pillantott rá. Szinte látszott, amint dolgozott az agya és erőlködött, hogy tisztán lásson ebben az ügyben.

— Miért? Maga ezt nem tudta?!

— Nem — felelte az erdész zavartan.

Csend lett.

— No, én megyek — mondta Syson. — Remélem szabad?

Az erdész még mindig kicsit szembehelyezkedve állt előtte. Mind a ketten zavarban voltak és úgy álldogáltak a füves tisztás közepén, melyet balkonpárkányként kanyargó harangvirágok vettek körül. Syson néhány lépéssel előbbre ment, aztán habozva megállt.

— Milyen gyönyörű itt! — kiáltott fel.

Lent, alatta, ott hullámzott az egész dombsor. Lábánál, mint kék virágos patak kanyargott az út, középen megszakítva egy zöldes csíktól, ahol az erdész ment. Ez a kék szín ragyogott mindenütt; ez borította be a sziklás hegyoldalt, akárcsak egy kék tavakból eredő patak és ez a kék köd hullámzott a bimbós bokrok rózsaszínű fellege alatt is, mint egy pompázó virágos áradat.

Az a vidék volt ez, amit elhagyott. S most, hogy újból olyan felejthetetlenül szépnek találta, szépsége fájdalmat lopott a szívébe. Ó, most is vadgalambok búgnak a fákon és madárdaltól reszket a levegő!

— Ha ön házasember — kérdezte most az erdész, — miért ír még neki leveleket, küldöz könyveket, költeményeket s más efféléket?

Syson nyugodtan ránézett. Aztán elmosolyodott.

— Sohasem beszélt magáról — felelte.

Az erdész újból vörös lett.

— De ha maga házasember... akkor...

— No, és ha házas is vagyok?... — válaszolta neki cinikusan.

Syson jóságos kék szeme elborult. — Micsoda jogon avatkozik bele ez az ő életébe? — gondolta keserű utálattal.

— Hilda tudta, hogy házas vagyok — felelte.

— Ha megházasodott, — mondta bosszúsan az erdész, — minek küld neki állandóan könyveket?

Syson nem felelt. Ridegen, kissé megvetően mérte végig az embert, aztán sarkon fordult.

— Jónapot!

Folytatta tovább az útját. Most már minden bosszantotta. A két fűzfáról, amik közül az egyik illatosan, aranyos és suhogó sörénnyel, a másik ezüstös ágaival álldogált az út szélén, eszébejutott, hogy itt beszélt Hildának a virágok termékenységéről. Milyen bolond volt! És milyen nevetséges ez az egész história is!

— Úgylátszik — mondta magának — ez a szegény ördög csőszködik felettem. Pedig azt teszek vele, amit akarok.

Elmosolyodott. De a lelke mélyén nagyon kedvetlen volt és szomorú.

II.

A bérlet kétszáz yardnyira lehetett az erdő szélétől: szabályos négyszöget formált és az egyik oldalát fasor zárta be. A ház szembenézett az erdővel.

A sok emlék közül, amik most ezrével zsibongtak az agyában, a virágos szilvafák és ragyogó lombok alatt eszébejutott, hogy ezek egyrészét még ő

ültette valamikor. Hogy megterebélyesedtek! És a virágos szilvafák alján mennyi sok új, sűrűfürtű, skarlátszínű és halványszirmú bokor virágzik...

Syson észrevette, hogy a konyhaablakból figyeli valaki. Bent egy férfihang dörmögött.

Hirtelen kinyílt az ajtó. Ó, milyen szép lett Hilda! Syson érezte, hogy elpirul.

— Maga az Addy? — kiáltott fel Hilda, de nem szaladt felé.

— Ki van itt? — hallatszott ki a bérlő hangja.

Most, hogy kicsit idősebb lett, sokkal jobb megjelenése volt. Syson kissé zavartan állt előtte. Ügyes és találó válaszai, valamint tartózkodó modora egészen új volt Sysonnak. Puha, fekete szempilláit és szép szemöldökét azonban újra megcsodálta. Tekintetük találkozott. Szép meleg szeme ezüstös feketéjében azonban Syson nem találta meg a régi fényt. Különös, idegen ragyogás villant fel benne, mintha sokat sírt volna, vagy mintha ő most nagyon büszke volna önmagára.

Syson szívébe belenyilalt valami fájás. Szinte megerőltetésébe került, hogy tréfás modorban szóljon hozzá.

Hilda bevezette a szalonba és visszasietett, hogy eltörülgesse a tányérokat.

A tágas, alacsony szoba az apátság feloszlatásakor vásárolt butorokkal, kopott, vörös ripszhuzatú székekkel, egy faragott diófaasztallal és egy új, de kissé divatjamult pianinóval volt bebutorozva. Erre nem emlékezett. A fal mellett egy állvány tele volt öreg klasszikusokkal és azokkal az angol és német verskötetekkel, amiket ő küldözgetett neki. A kertrenéző ablakokon keresztül beáradt a napfény és megtöltötte a szobát valami ragyogó, szinte fizikailag érezhető sugárzással. A régi emlékek varázsa teljes volt. Máskor kinevette volna a falra kiaggatott régi, fiatalkori festményeit is, most azonban csak arra a szent lázra gondolt, amivel tizenkét évvel ezelőtt festegette neki.

Hilda befejezte a törülgetést és visszajött a szobába.

Syson újból megcsodálta pompás karjait, melyek fehérek és ragyogók voltak, mint a mandula húsa.

— Hát, igazán kedves ez a berendezés — kezdte a beszélgetést Syson.

Tekintetük találkozott.

— Tetszik magának? — kérdezte Hilda azzal a titkos kis értelemmel, mely valaha szerelmük tolvajnyelvévé tette ezt a kis mondatot. Syson vére egyszerre fellángolt. Úgy hatott rá ez a szó, mint a mágia, mely régi lénye legelzártabb kamráit nyitotta fel egy pillanat alatt.

— Igen, tetszik — felelte régi, felidézett mosolyával.

Hilda lehajtotta a fejét.

— Ez a grófnő karosszéke... — mondta halkan. — Azokat az ollókat is megtaláltam.

— Igazán? Hol vannak?

Hilda vidáman megfordult és odasietett a varrókosarához. Pár pillanat mulva ketten együtt nézegették a régi, hosszúnyelű ollókat.

— Ez aztán igazán rácáfol a *Tavalyi hó* balladájára — mondta Syson és ujjait belefűzte az olló fogójába.

Hilda is megfogta az ollót.

— Tudtam, hogy magának akarja megtartani — mondta kevéske éllel a hangjában.

— Mindig az volt a hibám — felelte Syson — hogy amit szerettem, azt mindig meg akartam tartani magamnak...

Hilda odament az ablakhoz. Syson elnézte újból ajka vonalát, arca lágy

hajlását és hátul sima és fehér nyakát, mely olyan volt, mint a márvány. Majd ismét a karjait, melyek úgy ragyogtak, mint a frissen feltört mandula húsa. Ez a Hilda új és ismeretlen volt számára. Ezt most igazán elfogulatlanul megbírálhatta.

— Ne sétáljunk egy kicsit? — kérdezte Hilda.

— Nembánom — válaszolt Syson.

A szíve mélyén most újból feltámadt egy érzés, amitől annyira félt: hogy Hilda más lett, mint amilyennek ő várta és elképzelte. Ugyanaz a test, ugyanaz a lejtés a hangjában, mint régen és mégsem az, akinek ő képzelte . . . És lassan-lassan rájött arra is, hogy sohasem is volt az . . .

Hilda levetette a kötényét, de kalapot nem tett.

— Menjünk talán a fenyvesbe — mondta.

Mikor a régi gyümölcsösbe kerültek, odahívta magához és az egyik almafán egy kis cinkefészket mutatott meg neki. Syson most kicsit közvetlenebb lett, mintha engedett volna visszafojtott kedvetlenségéből.

— Nézze csak itt ezeket a pici kis almákat! — kiáltotta Hilda. Syson odament mellé és figyelmesen nézegette az ezer és ezer alma-gömböcskéket, melyek szinte fürtökben lógtak a lehajló ágakon.

Hilda észrevette Syson szemében a változást. Komolyabb lett. Tudta, hogy Syson szeméről most leesett minden hályog és nem engedi többé megcsalni magát. Tudta, hogy ő volt, akit legjobban szeretett és legjobban kivánt a világon. Tudta, hogy most a régi illuziók szertefoszlottak s ők most idegenek lettek egymáshoz. Azt is sejtette, hogy mindezért Syson meg fog neki fizetni, de előbb ő akart vele leszámolni.

Most egyszerre szeretetreméltóbb lett, mint valaha. Tovább mutogatta neki a fészkeket és odavezette egy törpe fenyőfán lévő ökörszemfészekhez.

— Nézze csak ezt a kis csaláncsattogtatót!

Syson bosszus lett, hogy nem a rendes nevén nevezte.

Hilda óvatosan benyult az ágak közé és ujjaival megtapogatta a pici, kerek fészket.

— Öten vannak! — kiáltott fel. — Öt édes kis poronty!

Igy mutogatta neki sorra az összes vörösbegyek, pirókák, pintyek, kendericék fészkeit, majd végül egy barázdabillegetőét a patak mellett.

— Ha lejebb ereszkednénk, biztosan találnánk egy jégmadárfészket is . . .

— A kis fenyőfán rigó és sárgarigó fészket találtam s mikor először láttam őket, azt hittem, hogy nekem nem szabad az erdőbe mennem. Hisz az erdő a madarak városa. Reggel beszélgetve csicseregnek és a lépteink zaja is zavarja őket. Volt idő, amikor nem mertem az erdőbe menni . . .

Azon a nyelven beszélt most, amit valamikor ők ketten találtak ki. De Sysonon már nem fogott a régi varázslat. Az ő szemében már vége volt mindennek.

Hilda is abbahagyta. Az erdőről azonban tovább beszélt és mutogatta neki a fákat.

Egy nedves ösvényre tértek, ahol kékliliomok csillogtatták feléjük bársonyos szirmaikat.

— Miért van az — mondta Hilda, — hogy az ember minden madarat ismer és virágot csak olyan keveset . . .

Syson nem válaszolt neki semmit. Elgondolkozott.

Az ösvény itt már homályba borult. Nem volt rajta se fű, se virág. És a cipőjük sarka belesüppedt a puha agyagba.

III.

— Aznap lettem asszony — mondta alig hallhatóan Hilda, — amikor maga megházasodott.

Syson kétkedve pillantott rá.

— Igaz, nem törvényesen ... de ... valóban.

— És az erdész a férje? — kérdezte Syson, aki nem tudta, hogy mit is válaszoljon erre.

Az asszony szembefordult vele.

— Maga azt hitte, úgy-e, hogy nem merem megtenni?

Úgy tett, mintha keveset törődne a véleményével, de azért egyszerre piros lett az arca.

Mivel Syson nem felelt rá semmit, kezdett kimagyarázkodni:

— Láthatja ebből, hogy én is befejeztem mindent.

— Mi az a mindent?

— Hát ezt az egész históriát ... Maga még nem? ... Most mindegyikünk szabad.

— Végleges szándéka ez?

— Ó, igen. Végleges.

A hangja mély volt és őszinte.

— Szereti?

— Igen, szeretem.

— Akkor rendben van, — felelte Syson.

Az asszony néhány pillanatig hallgatott, majd folytatta:

— Itt, az ő birodalmában, igen.

Syson élesen felnevetett.

— Úgy? ... Szóval ő is csak afféle diszlet?

— Igen! — kiáltotta. — Maga megakadályozott abban is, hogy a saját életemet éljem.

— Szóval csak légkör kérdése az egész? — kérdezte Syson, aki magában meg is volt győződve róla, hogy így van.

— Nézze, én olyan vagyok, mint az a növény, amelyik csak a nekivaló földben tud gyökeret verni.

Olyan helyre érkeztek, ahol az irtás már befejeződött. A barna, elegyengetett térségen ölberakva terültek el a tüzelésre alkalmas, rövidrevágott, vörös-barna fenyőfahasábok. Távolabb, az öreg égerfák árnyékában a páfrányok félig kigöngyölt legyezői csillogtatták simaspórájú bimbóikat. A térség közepén fatörzsekből összerótt erdei házikó álldogált, fácánketrecektől körülvéve, melyek közül egyesek üresen, mások pityegő fácántyúkokkal voltak tele.

A barna, lehullott tőlevelek szőnyegén keresztül nekivágtak a háznak. Hilda az eresz alól levett egy kulcsot és kinyitotta az ajtót.

Vakolatlan, teljesen fából ácsolt szobába léptek, mely gyalupaddal, satuval, szerszámokkal, a sarokban fejszékkel, tőrökkel és a válaszfal hosszában sorbarakott kardokkal, falraszegezett állatbőrökkel volt tele.

Hilda becsukta mögöttük az ajtót. És Syson kíváncsian vizsgálgatta a különös formájú vadállatokat, melyek preparálásra előkészítve, deszkákra voltak kifeszítve és felszegezve.

Hilda eltolt egy kis rekeszt a falon. És a kinyitott ajtón keresztül egy másik szobába jutottak.

— Ez aztán romantikus! — kiáltott fel Syson.

— Igen. Nagyon érdekes . . . Talán túlságosan is fel lehet benne találni az erdei vadállat nyomát — a szó nemesebb értelmében véve, — tette hozzá, — de határozottan van benne ötlet, sőt bizonyos mértékben fantázia is.

Hilda odament az ablakhoz és elhúzott egy sötétzöld függönyt.

A szoba nagyrészét a hangafűvel és száraz páfránnyal borított fekvőhely foglalta el, mely nyúlbőrökből összevarrt hatalmas takaróval volt leterítve.

A földön szinesen összeállított vadmacskabőrök és egy tarkafoltú borjúbőr pótolta a szőnyeget. A falak is tele voltak aggatva prémekkel.

Hilda levette az egyiket és a hátára takarta.

Tengeri nyúl bőréből készült, fehér prémcsuklyával ellátott köpenyféle volt ez, mely úgy látszik a hermelin nyári gereznáját akarta pótolni.

Az asszony a különös köpeny alól ránevetett Sysonra és azt mondta:

— Nos, mi a véleménye róla?

— Tiszteltetem a férjét — válaszolta kétértelműen Syson.

— És nézze csak — mutatott rá az asszony a polcon egy kis mázas korsóra, amelyben a tavaszi lonc fehér és harmatos szirmai csillogtak — ma este ezek illatosítják a szobát.

Syson vizsgálódva szétnézett maga körül.

— No, és ezekután még mi hiányzik magának? . . . Miért nem találja elegendőnek azt a férfit?

Az asszony pár pillanatig belenézett a szemébe. Aztán lehajtotta a fejét.

— Nézze, vele a csillagok nem ugyanazok — válaszolta. Maga fényesebbekké és ragyogóbbakká tudta tenni őket. S a kis csillagok is olyanok voltak, mint a lángoló napok. Maga mindent, minden dolgot csodálatossá tudott varázsolni . . . Most ez mind nagyon egyedül van a szívemben és nem tudom őket megosztani senkivel.

— Alapjában véve a csillagok is, a kis csillagok is: fények . . . Forduljon feléjük.

— Igaza van — felelte halkan, — de most mindez az én szivemben van . . .

Syson keserűen felnevetett.

Az asszony most hirtelen hátat fordított neki. Odament az ablakhoz, mely a szűk szoba legvégében volt és nekitámaszkodott az ablakpárkánynak. Köpenyébe burkolódzva álldogált ott jóideig. A fején nem volt semmi és a homályos szobában tisztán kirajzolódott feje és alakja körvonala. Hátrafésült haja sima volt és napbarnított, pompás bőre hátul a nyakánál szinte világított. Syson látta, hogy remeg az ajka.

— Nagyon távol állunk egymástól — mondta keserűn Hilda.

Syson újból felnevetett.

— Tudom, hogy nem tetszem magának — válaszolta.

— Talán éppen azért nem tetszik, mert idejött — felelte.

Syson mereven nézte a mennyezetet:

— Azt hiszi, hogy maga meg én tudtunk volna így élni?

Hilda megrázta a fejét.

— Maga? Soha az életben! Magának minden csak addig kedves, amíg hasznot lát belőle, aztán eldobja . . .

— Ez igaz — válaszolt Syson, — és maga talán tudott volna így élni? . . . Hát, ezt nem igen hiszem.

— Hogy tudtam volna? Hát volt nekem saját véleményem?

— Ez azonban nem zárja ki, hogy két ember egy és ugyanazon dologról hasonlóképpen vélekedjék . . . — válaszolt Syson.

— Maga azonban mindig megakadályozott, hogy a saját életemet éljem.

Syson nagyon jól tudta, hogy csalódott benne és azért a csalódásért éppen eleget fizetett azzal, hogy Hilda nem az volt, akinek várta. Ezen az egy ponton ő volt a hibás és nem az asszony.

— És maga ezt nem vette észre? — kérdezte tőle.

— Nem, mert maga nem engedte. Mert maga úgy viselkedett velem, mintha a rabszolgája lettem volna . . . Pedig őszintén megvallva nekem köszönheti azt is, hogy elkerülhetett innen.

— Azt tudom — felelt Syson s most egyszerre olyan sápadt lett, mint egy halott. — De azt is magának köszönhetem, ahol ma vagyok.

— Nekem? — kérdezte büszkén.

— Igen, mert maga akarta mindenáron, hogy college-be menjek. Maga volt az, aki kihasználta ragaszkodásomat és lekötöttségemet, mint ahogyan kihasználta a szegény kis Botell kutyáét is annyira, hogy maga nélkül már nem tehetett egy lépést sem. És mindezt azért, mert a maga családja gazdag és előkelő volt. Magának telt öröme abban is, hogy apja felajánlotta nekem : menjek Cambridgebe tanulni egyetlen fiával. Magának volt mindig ilyen rettentő ambiciója én értem. Mindig maga igyekezett azon, hogy elhidegítsen magától ; minden siker újabb válaszfalat emelt köztünk . . . a maga szemében még inkább, mint az enyémben. Magának eszeágában sem volt, hogy valaha is kövessen engem. Maga mindig csak azt akarta, ami most bekövetkezett. Esküszöm, magának mindig az volt a célja, hogy engem valami előkelő családba beházasítson. Az én személyemen keresztül akart diadalt aratni a társaságon.

— Ezért én vagyok a felelős — válaszolta élesen.

— Most már eléggé előkelő vagyok, hogy maga helyett is elégtételt adhassak — vágott vissza Syson.

— Jaj, Istenem ! — kiáltott fel, — mindig csak ezt a régi nótát fujja, mint valami gyerek.

— Természetes. Tanultam, hát most már csak vagyok valaki . . . Azonban nem így képzeltem az egészet . . . Mondja, miért adta össze magát azzal az emberrel?

— Mit beszél? — kiáltotta rémülten Hilda.

Syson egy pillanatig villogó szemekkel nézett rá.

— Semmit . . . Egyáltalán semmit . . . — válaszolta s röviden felnevetett.

Kint nyikkant a kilincs. Az erdész belépett a kis házba.

Az asszony féloldalról rápillantott, de mozdulatlanul álldogált továbbra is. Syson se mozdult.

Mikor az erdész belépett abba a szobába, ahol ők voltak, hátat fordított nekik és nem szólt egy szót sem.

Syson és Hilda is hallgatott.

Pilbeam leült a bőrökkel letakart ágyra.

— Odamenjek hozzá? — kérdezte halkan Syson.

— Ahogy akarja, — válaszolta az asszony.

Syson úgy tett a kezével, mintha átkozódna.

— Sajnos, a terveink megváltoztak — mondta komolyan az asszony és igyekezett közömbös maradni . . .

— Arthur ! — kiáltotta hirtelen. A hangja most oly segélytkérő és rimánkodó volt, hogy a két férfi kiérezte belőle szívének remegő félelmét.

Az erdész letette szerszámait és odajött hozzájuk.

— Nos? . . . — kérdezte Syson.

— Szeretném neked bemutatni... — mondta remegve az asszony.

— Már találkoztunk — válaszolta az erdész.

— Igen? Ez itt Addy Syson, már beszéltem neked róla. Ez meg — fordult az erdész felé — Arthur Pilbeam.

— Syson kezet nyujtott neki és az erdész csendesen megszorította.

— Nagyon örülök, hogy megismerhettem — mondta Syson.

— Megszakítsuk a levelezést, Hilda?

— Miért? — kérdezte az asszony.

A két férfi hallgatagon állt egymás mellett.

— Mégis nem gondolja, hogy...

Hilda hallgatott.

Mind a hárman kimentek az árnyékos útra.

— Mily kék az ég és mily nagy a remény! — idézte Syson, aki nem tudta, hogy mit is beszéljen.

— Mit akar ezzel mondani? — kérdezte az asszony. — Nekünk nincs féltenivaló vetésünk.

Syson ránézett az asszonyra. Ó, hát ez az a fiatalkori szerelem? Ez az ő madonnája és Boticelli angyala?! Micsoda bolond volt! Távolabb vannak egymástól, mint a pólusok lakói. Hilda csak annyit akart, hogy állandóan levelezzen vele. S talán ő sem akart többet, csak azt, hogy írhasson neki, mint egy képzeletbeli Beatricenek, aki valamikor lelkének legkedvesebb álomképe volt.

Az ösvény végénél Hilda elbúcsúzott tőle. Ő meg tovább ment az erdészszel a mezőn, egészen az erdőbe vezető kapuig. Egymás mellett mentek, mint két barát és beszélgettek.

Itt Syson, ahelyett, hogy a sorompó irányába ment volna, útirányt változtatott és az erdő szélének vágott. A patak itt egész kis tócsává szélesedett. Az égerfák alatt, a nádas szélén a sárga csillagú gólyahírek virágzottak. Itt-ott, a barna kis erekben csörgedezett a víz és himbálgatta a virágok aranyos fejecskéit. Hirtelen kék fény villant meg a levegőben és a feje fölött egy jégmadár suhant keresztül.

Most egyszerre nagyon gyönge lett. Valósággal vánszorgott a fagyalbokrokig, melyeken a ragyogó bimbók még nem hasadtak ki egészen. Lehevered a száraz, barna földre a vörös euphorbiák és a rózsaszínű koldustetűk csokrai közé. Ó, van-e csodálatosabb, változatlanabb és mégis mindig új pompában ragyogóbb, mint ez a hely! — gondolta volna máskor. Most azonban ez a szépség távolinak és céltalannak tünt előtte, mint a Champs Élysées-i asphodélosoké. A szíve mélyén fájdalom lüktetett, mintha sebesült lett volna.

Most tudta csak igazán, hogy közöttük soha egy pillanatra sem volt mély vonzalom. Minden csak illuzió volt és nagyon messze járt az igazságtól...

Fölkelt és menni készült. A levegő tele volt pacsirtaszóval és a nap pazarló kezekkel szórta le rá aranyos záporát. És a légies, trillázó zenéből hirtelen kivált az erdész baritonja:

— Ha megházasodott és véget vetett mindennek, akkor minek jött ide? Mondtad ezt neki?

— Most nem akarok erről beszélni... Szeretnék egyedül lenni.

Syson átnézett a fagyalbokrokon.

Hilda ott állt az erdőbe vezető sorompó mellett. Az erdész a gyepen ácsorgott és a virágos sövényre röpködő méheket bosszantotta.

Egyszerre elkáromkodta magát. Odakapott a vállához. Aztán ledobta a földre az ujjasmellényét és egy pillanat alatt felgyűrte az inge ujját a válláig.

— A betyár mindenét! — kiáltotta dühösen. Lekapta a válláról a méhet és messzire elhajította. Aztán kicsit elfordította a karját és fejcsóválva vizsgálgatta a vállát.

— Mi az, mi történt? — kérdezte Hilda.

— Megcsípett egy méh!

— Gyere gyorsan ide! — hívta az asszony.

A férfi úgy ment oda hozzá, mint egy morcos gyerek.

— Nézzd csak! Szegény kis méhnek a fullánkja is benne maradt!

Kivette a fullánkot, száját rátette a lüktető részre és kiszivta belőle a mérget.

Mikor a vörös foltot meglátta, elnevette magát:

— No, ez a legtüzesebb csók, amit életedben kaptál!

Mikor elhallgattak, Syson újból feléjük nézett és látta, hogy ott állnak mind a ketten az árnyékban és a férfi éppen az asszony nyakát csókolja.

— Micsoda gondolat is volt tőled, — mondta az asszony, — hogy búsulok utána, mert elment... Persze, te ezt nem tudod megérteni...

A férfi válaszát Syson nem tudta kivenni, de a Hildáét tisztán, árnyalatával együtt megértette:

— Tudod, hogy téged szeretlek és ő teljesen kiment az életemből. Ezért igazán ne aggódj...

Az erdész valamit súgott a fülébe és megölelte.

Az asszony hamiskásan felnevetett.

— Hát, persze, hogy megesküszünk — mondta beleegyezőleg. — De nem mindjárt.

A férfi újból mondott neki valamit, de Syson nem értette meg. Utána megint az asszony beszélt:

— Eredj be csak szépen, drágám, fölizgatna téged ez az egész dolog.

Syson most tisztán kivette az erdész hangját. Vágy és szerelmes aggódás érzett belőle.

— Miért esküdjünk meg olyan gyorsan? — kérdezte az asszony. — Több leszek neked akkor, mint most vagyok?... Nagyon szép ez így is...

Az erdész fölvette a mellényét és bement. Az asszony ottmaradt a sorompó mellett és anélkül, hogy utána nézett volna, merengő tekintete elveszett a napfényben ragyogó tájon...

Mikor végre elhatározta, hogy bemegy. Syson is fölkerekedett és megindult a város felé.

Fordította: *Zaka Sándor.*

Vándorcirkusz. Buday György fametszete.

REJTETT ZUG.

(Regény.)

VI.

Nagy volt a hó s köröskörül fehérben szendergett a tájék. Hogy im elközelgett volna a karácsony, Turgonyi András már másnap azt mondta a menyasszonyának:

— Gyere csak, kedves, el akarnék számolni veled!

Zsuska megrezzent s védekezni próbált:

— De hisz én a bankba tétettem apával minden pénzedet, amit küldtél nekem...

— Nem úgy gondoltam kedves, — mosolygott a hadnagy. — Arról van szó mindössze, hogy megint némi pénzt hoztam magammal. Nagyobb részét tedd el s gazdálkodj vele, amint jónak látod, egyrészét pedig oszd ki azok között, akiknél a családfő végleg odaveszett a háborúban avagy hadifogságban sínylődik.

Béry Zsuska szeme hálásan csillant föl a vőlegényére:

— Olyan jó szíved van, Andráska...

— Aki egyszer füle körül hallotta elvisítani a puskagolyót, — válaszolt elkomorodva a fiatal tiszt, — muszáj jószívűnek lennie. Odakint minden órában érezzük az Isten kezének simogatását. Zsuska te, szeretnék leszaladni Hornyák Péterékhez...

— Akkor én is veled tartok, Andráska.

Meleg nagykendőt terített a vállára s a tornácra léptek ki ketten. Odakint vakító fény táncolt a hó alá temetett molyva fölött, mely nagy csöndben szunyókált. Ezekben a napokban mintha minden munka megállt volna. Senkit nem láttak a téres gazdasági udvarban, ahol a cselédek előbb mély utcákat lapátoltak a hóban, azaz hogy mégis... Odalteső lakásának pitvarajtajában mintha Dzsmurák mester álldogált volna s mintha a kékben szikrázó égboltot figyelte volna fölfelé fordított arccal.

Negyedórával lehetett ez ebédidő előtt.

Valóban Dzsmurák András, a fifikus csizmadia álldogált pitvarának ajtajában s halálosan szomorúnak látszott. Mintha megnevezhetetlen bú teperte volna le a lábáról. Amint azonban a fiatal párt pillantotta volna meg a cickányorrú emberke, cérnahangjával komikusan kiáltott fel:

— Éljen a hadsereg!

S bicegve igyekezett eléjük. Hiszen tudjuk, hogy ama kazal tetejéről tervezett s fiaskóba fulladt repülőpróba óta sántaságban szenvedett mindakét lábára. Ahogy most szemben találta magát a fiata-

lokkal, mindenáron kezet akart csókolni Zsuskának, majd az öröm némi tétova fénye villant föl egy pillanatra beesett szemeiben. Turgonyi András kezet rázott vele, keményen :

— Valami baj van, Dzsmurák bácsi?

Dzsmurák András nem felelt azonnal. Először maga elé pislogott le a hóra, utána pedig sóhajtott olyan egyet, hogy ez a sóhajtás csaknem szétvitte a hitvány emberkét :

— A multiba repülőgép szállt el a molyva felett, Homonna irányába. Azóta nem tudok aludni, András úrfi.

— Hogy-hogy? — érdeklődött Turgonyi András.

Dzsmurák András majdnem elsírta magát :

— Oszt láttam, hogy nem úgy szállt, mint én gondoltam ki magamba tíz esztendővel ezelőtt, mert nem csapkodott a szárnyaival. Azóta mindig arra gondolok, hogy nagy szamár lehetek én, úrficska. Csunyán lepipáltak.

— Értem, értem, Dzsmurák bácsi, — nézte végig nagy részvéttel Turgonyi András. — Más szóval azt akarja mondani, hogy a hadipilóták és repülőgéptervezők végleg elejtették a gólya repülésimódjának utánzását . . .

— Azt, úrfi !

Hirtelen komoly hangba csapott át s csaknem rimánkodva pillantott a fiatalember arcába :

— András úrfinak nem teccik repülni még, mikor csata van?

— Nem, Dzsmurák bácsi, — rázta fejét a hadnagy. — Legközelebb azonban a harcirepülőkhöz kéretem át magamat s akkor elszállok rajta egyszer haza is, a Hallgató-molyvára. Először Zsuska kisasszonyt hintáztatom meg vele s utána magát viszem föl, Dzsmurák bácsi.

— Köszönöm, úrfi, a hozzám való szívét, — hálálkodott a mester. — Csak azt nem értem, hogy kapaszkodnak fel a magosba ezek a repülőgépek, mikor vasból vannak?

Turgonyi András fölnevetett :

— Majd elmagyarázom legközelebb Dzsmurák bácsi, mert most sietős dolgunk van. No, mi az?

— András úrfi, — tette össze a kezét a törpe csizmadia, — tessék bevétetni engemet azokhoz, akik a repülőgépeket csinálják a katonaságnál, mert így nem bírom tovább ! Ülök a háromlábú széken, két térdem közt a kaptafa, talpalni kéne, de az eszem másutt jár mindig. Azt hiszem, hogy több a tehetségem, mint kéne . . .

A fiatal tiszt megvigasztalta, mialatt kezet fogott vele :

— Legközelebbi alkalommal megtárgyaljuk ezt is, Dzsmurák bácsi.

És míg a fantaszta cipész felkönnyezett az örömtől, ők ketten tovább mentek a Hornyák Péterné lakása felé.

Otthon találták a kis családot.

A hadiözvegy menyecske teríteni akart éppen, a tűzhely mellett két maszatos apróság játszadozott. Gyenge meleg áradt a kis szobában s Hornyák Péterné alig lelte helyét a fiatal párnak. Csak akkor sírt föl halkan a kötényébe, amikor Zsuska pénzt csusztatott ügyesen a tenyerébe, miközben Turgonyi András cukorral lepte meg a két lurkót. Nem maradtak sokáig . . . Mert őket is meghatotta, hogy jót tehettek valakivel, aki talán túlságosan is rá volt szorulva arra a kis támogatásra. A pitvarküszöbig kísérte ki őket Hornyák Péterné s ott így szólt Turgonyi Andráshoz :

— Csak vigyázzék oszt magára az úrfi ! Mert ha valami baja tanálna esni, szegény kisasszonyka elepesztené magát a fájdalomba !

Micsoda napjaik voltak azok, Uram-Istenem !

Ha kettesben maradtak, Zsuska boglyas feje ott pihent már a Turgonyi András mellén s olyankor csaknem pityeregni kezdett.

— Csak ne kellene visszamenni megint !

Igy jött el a karácsonyeste, amikor az összes cselédek a nagy karácsonyfa elé járultak. Annyian voltak, hogy alig fértek el az ebédlőben. Először szenténekeket zengtek, utána ki-ki megkapta a maga ajándékát. Mikor már elvonult a molyva népe, Zsuska egy remek cigarettatárcát vett föl a karácsonyfa alól s csodálkozva kérdezte :

— Hát ezt ugyan kinek hozta a Jézuska?

Turgonyi András mosolygott :

— Köszönöm, kedves.

Tudta nyomban, hogy csak az ő számára készülhetett a meglepetés. Ahogy átvette volna a tárcát s felnyitotta volna, ennyit látott belevésve : «Zsuska».

Mindenki megkapta a maga ajándékát : a tekintetes úr, a mama, Imre bácsi s persze Lopotnyik Antalról sem feledkezett meg Zsuska. Lopotnyik főmunkatárs hátrább állt kissé, lebocsátott koponyával s az örömnek némi réveteg villanása csak akkor suhant el kopott savóbajusza alatt, amikor Zsuska egy szép penecilust nyujtott át neki :

— Ezzel magát lepi meg a kis Jézus, Lopotnyik bácsi.

— Köszönöm hugocskám, — motyogta megrendülten a sajtóordas.

És akkor zavart csönd állt be : csak magamagáról talált megfeledkezni Zsuska. De nem feledkezett meg róla valaki ! Turgonyi András várt egy ideig, de mert senki sem vett észre semmit, annyit mondott csendesen :

— Még látok valamit Zsuska . . . Nézd meg csak jobban azt a karácsonyfát !

Zsuska rebbent örömmel kezdte vizsgálgatni a mennyezetig érő fát s egyszercsak felsikoltott.

— Istenkém !

Mert a karácsonyfa egyik ágacskáján tompa fényben csillant meg egy női aranyóra, hosszan lecsüngő aranylánccal, melyet az utolsó

pillanatban csempészett oda Turgonyi András. Zsuska szótlanul és meghatottan szedte le a ritka ajándékot, utána odalépett a vőlegénye elé, mindnyájuk előtt átkarolta és megcsókolta hosszan. És annyit suttogott könnyharmatos szemmel:

— Köszönöm . . . Köszönöm . . .

Akkor körbe sorakoztak mind. Önkénytelenül álltak fel a sercegő gyertyácskák köré s a tiszttartó úr belefogott a dícséretbe:

A nemes Betlehemnek városába
Gyermek született Szűztől e világra,
Örömöt hozott Ádám árváira,
Maradékira.

Mély áhítattal énekeltek valamennyien azon az estén, amelyen mindenki gondolt arra, aki kedves volt a szívének. Vacsorához telepedtek utána s amint engedett volna a hangulat, Imre bácsi öreguras kötődéssel szólt oda régi barátjának, Lopotnyiknak:

— A dícséret éneklése közben, mely református ének tudvalevően, úgy vettem észre pajtás, hogy ingadoztál egy-két szótagban, amiből gyanítottam tüstént, hogy aligha tartozol Kálvin követőihez. Micsoda is a vallásod ezek szerint pajtás?

Ámde Lopotnyik Antal ingerülten legyintett:

— Ej, hagyjuk ezt!

Mind felmosolyogtak. Mert tisztában voltak vele abban a pillanatban, hogy az érdemes korú főmunkatárs nem lehet tagja egyéb felekezetnek, mint az ágostai evangélikus egyháznak. Ez egyháztagok luteránusoknak mondatnak a közönséges nyelvhasználatban, hitbeli hovatartozandóságuk iránt érdeklődni azonban nem illik tapintatos embernek.

Micsoda napjaik voltak azok, Istenem-Uram!

Másnap délelőtt két szánkóba telepedtek föl valamennyien s Hardicsára hajtattak át istentiszteletre és Úrvacsora-vételre. Háda János tiszteletes úr ez ünnepi alkalomból a szeretet világrajövetelének jelentőségét méltatta lendületes modorban és basszushangba lenyomott ádámcsutkával. Turgonyi András ott ült a férfiak számára fenntartott első pad legszélén, vele szemközt, túlfelől Zsuska, ugyanúgy. Ők ketten azonban alig figyeltek oda a nagyhatású Szentbeszéd egyetlen szavára is. Ahelyett egymást nézték szerelmesen, csak a szemeik beszéltek. Zsuska szeme mintha azt kérdezte volna szakadatlanul:

«Szeretsz?»

A fiatal hadnagy tekintete meg azt felelgette neki szünet nélkül:

«Nagyon.»

Körülbelül nyolc nappal ezután történt, hogy Lopotnyik Antal a legnagyobb meglepetésre hátat fordított a tiszttartói laknak és vendégszerető háznépének. Ez pedig így történt.

Beléptek immár az 1917-ik esztendőbe, január második napja volt éppen s az ujságokat bújták valamennyien. Ezek az újságok tele voltak ekkor az új király koronázásáról szóló színes tudósításokkal. Budavárában ment végbe a koronázás, soha nem álmodott fénnyel és pompával. Az ujságokat böngészte az ebédlőben Lopotnyik Antal főmunkatárs is, amikor egyszerre felugrott, fel és alá kezdett járkálni a szobában s akkor nagyot kiáltott.

— Megyek . . . Most már megyek!

— Hová mégy? — ütötte fel a fejét Imre bácsi egy másik ujság mögül.

Lopotnyik alig bírt magával.

— Vissza az életbe s tollat ragadva ismét, ifjúi hévvel harcolni tovább s felburjánzott jogtalanságok ellen!

Imre bácsi azt hitte hirtelenében, hogy egykori osztályátrsa az eszét találta elveszíteni. Hiszen ő maga beszélte, hogy százkét elintézetlen sajtópöre van s emiatt üldözik, miként az ebet. Zsandárok, rendőrök, detektívek hada puhatol utána, miután eddig egyetlen tárgyaláson sem jelent meg, hiába idézgették maguk elé a bírák. Ámde akkor esett csak ámulásba Imre bácsi, amikor Lopotnyik Antal imára kulcsolta össze a két kezét.

— Isten áldása kísérje minden lépését az én jóságos új királyomnak!

Ez a felkiáltás annyival érthetetlenebb volt, mivel Lopotnyik Antal addigi életének minden órájában a legmerevebben helyezkedett szembe az uralkodócsaládal. Kossuthlajosi alapon állván, a debreceni detronizáció elvét tette magáévá s ezért valóságos konsternációba esett Imre bácsi, amikor Lopotnyik, még mindig összekulcsolt kézzel, az égre vetette szemeit.

— Mától fogva minden percemet az új király üdvének szentelem . . .

Kiderült hamarosan, hogy Lopotnyik nem ok nélkül változtatott frontot.

A fiatal uralkodó ugyanis, magyar királlyá történt megkoronáztatásának napján széleskörű kegyelmet gyakorolt s ebbe az amnesztiába beleesett a Lopotnyik Antal százkét elintézetlen sajtópöre is, mely egyetlen tollvonással töröltetett véglegesen. Attól a másodperctől kezdve hiába marasztalták! Nyakába kerítette térdigérő s mállott bundáját s harsanó orrát és vénülő szemeit meghordozván a házbelieken, annyit mondott:

— Tisztelettel kérnék kocsit, mely az állomásra vigyen ki s mellesleg némi útiköltséget. A szóbanforgó összeget tüstént postára teszem, mihelyt némi keresethez jutok.

Megkapta. A kocsit is, az aprópénzt is.

Az utolsó pillanatban visszafogta kissé Imre bácsi.

— Aztán hol kezded meg működésedet újból, régi pajtásom, Antal?

— Hogy hol? Magam sem tudom egyelőre. Mindenesetre hiszem, hogy akad még orgánum e haza valamelyik zúgában, amely megnyitja előttem hasábjait . . . Ne is marasztalj Imrém, mert az én elemem a harc és tülekedés, itteni tétlenségemben pedig úgy hiszem, dohszagot kaptam immár.

Érzékeny búcsút vett a házbeliektől s elment. S ettől a naptól kezdve hosszú-hosszú időre elveszett még a híre is Lopotnyik Antalnak.

Hogy mult az idő, Istenem!

Turgonyi András szabadsága a vége felé járt s Béry Zsuska mind szótlanabbra vált. Mintha megsejtette volna, hogy hamarosan súlyos napok következnek el valamennyiükre s esztendőkön át bú és gond lesz a kísérőtársuk. Mintha megsejtette volna, hogy esztendőkre kell elválniuk mostan s lesznek közülök többen, akik soha-soha többé nem fogják látni egymást.

Az utolsó estén szótlanul ültek le vacsorához. Vacsora után, miközben Zsuska vőlegénye mellett kuporodott össze, beszélni kezdett Béry Bálint tiszttartó úr. Csöndes szóval beszélt, mialatt valamennyien nagy figyelem közt függesztették reá szemeiket.

— Múlnak napjaink, egyre múlnak s magam betöltvén immár hatvanadik esztendőmet, úgy érzem többször, hogy megfáradtam a munkában. Négy évtizedem szállt el az uradalmi szolgálatban s ezért újabban arra gondolok mind sűrűbben, hogy mihelyt lejön Budapestről a gróf úr őméltósága, fölkeresem tavarnai kastélyában s megkérem : bocsásson nyugdíjba. Jó emberem maradt mindenkor s negyven esztendő folyamán soha egyetlen szemrehányó szava nem volt ellenem.

Szippantott a pipaszáron s tovább beszélt a süket csöndben.

— Hallgassátok meg, amiket most mondok! Életemben némi pénzecskét raktam félre : becsületes munkám és szorgalmam eredménye és ha nyugalomba térek egyszer, úgy gondoltam ki magamban, hogy ezen a pénzen veszek vagy száz hold földecskét, valami tanyával. Lehetőleg ezen a tájon, mert az Ondava vidéke örökre a szívemhez nőtt. Azonfelül reád is maradt a szüleidről szépecskén, András fiam . . . Már most ha te fiam, végleg hazajössz egyszer s én már nem lennék akkor, legyen gondotok az anyátokra és Imre bácsira. Mert amit gyüjtöttünk az anyátokkal, minden-minden a kettőtöké marad . . .

— Köszönjük, kedves apa — mondta ugyanegy pillanatban s összeszorult szívvel Zsuska is, Turgonyi András is.

A tekintetes úr egyvégben beszélt.

— Tartok tőle, hogy gonosz napokat rejteget számunkra a jövő. Arra kérlek ezért András fiam, hogy ezentúl jobban vigyázz magadra odakint s gondold meg, hogy idehaza a kishugod s leendő hitvesed remeg érted minden pillanatban. Jól ismerlek! Itthon soha semmi kifogásunk nem volt ellened, de mihelyt kilépsz az életbe, nem bírsz a véreddel. Mi meghalunk egyszer s ti ketten fogtok visszamaradni. A te kötelességed lesz majd András, hogy a Zsuska kezét fogjad s úgy

vezesd át egy életen. Bízom benned s tudom, hogy halálig szeretni és becsülni fogjátok egymást. És tudom, hogy soha nem fogjátok szem elől véteni: szentség a házasélet!

Itt váratlanul leesett a hangja.

— Ezt akartam mondani gyermekeim. Ehhez annyit csak, hogy ha mi már elmentünk innét, emlékezzetek meg rólunk gyakran s gyermekeiteket is emlékeztessétek rá, hogy mi is voltunk egyszer a világon . . .

Igy beszélt ezen a késő estén a tekintetes úr, mintha megérezte volna, hogy soha többé nem lesznek már így együtt, az egymás szerető körében. Arra azonban még gondolni sem mert volna, hogy nevelt fiát s leendő vejét ezen az estén látja utoljára.

Ahogy letette volna a pipát s koccintásra nógatta a többieket is, Zsuska és András felállt. Felálltak, megcsókolták szüleiket és Imre bácsit, aki szó nélkül nézett maga elé. Aztán — észrevétlenül — másra fordították a beszédet, de úgy maradtak azért, meghatott hangulatban.

Másnap az északi harctérre indult Turgonyi András.

Zsuska meg az édesapja kikísérte a terebesi állomásra. Föltetszett már a vonat füstje, mikor a nyalka hadnagy elbúcsúzott jövendő apósától s utána a menyasszonya elé lépett. Zsuska mintha sápadtabb lett volna egy árnyalattal s a vőlegénye észrevette ugyanakkor, hogy harmatos a leány szempillája. Kemény hangon fordult hozzá.

— Aztán megne halljam, hogy pityeregsz!

— Nem fogok sírni Andráska — szólt halk, engedelmesen Béry Zsuzska.

Megölelték, megcsókolták egymást. Hosszan.

Elment Turgonyi András.

Elment és az árva menyasszonyt gyakran foglalkoztatta attól fogva törődött búja. Attól a naptól számítva élete arra zsugorodott össze úgyszólván, hogy végezte a háziteendőit, esténként egy-egy apróbb regényben lapozgatott el a szobájában s várta, reszkető szívvel várta vőlegénye biztató leveleit.

A második hét végén felujjongott!

Mert Turgonyi András arról értesítette kimerítően, hogy megjelent a király előtt. Valahol a Dnyeszter mentén harcolt ekkoriban az ezred s mikor az uralkodó felbukkant közvetlenül a front hátában, egész dísz-század fogadta olyan legényekből, akiknek bluzai szinte szakadtak a kitüntetések terhe alatt. S a dísz-század élén ott állt feszes-hetykén Turgonyi András gyalogsági hadnagy egymaga.

Zsuska, ahogy idáig ért volna a levelében, örömtől kábultan sietett át a szüleihez.

— Édesapám, édesanyám, hallgassanak csak ide!

S könnyes arccal olvasta föl nekik a nevelt fiú sorait, aki értesítette bennük az ő egyetlen hugocskáját, hogy őfelsége negyedóránál tovább beszélgetett el vele, kikérdezte mindenről, érdeklődött családi

viszonyai iránt s amikor megtudta a király, hogy Magyarországon egy kislány várakozik reá megrendítő hűséggel, megígérte neki, hogy kiveszi az első harcvonalból . . .

S végződött a levél :

«Őfelsége azt mondta nekem, hogy a magamhoz hasonló legényeket meg kell menteni, hadd legyen alkalma megbámulnia engem az elkövetkezendő nemzedéknek. Én, noha kissé túlságbavittnek találtam a Legfelsőbb Hadúr kijelentéseit, megköszöntem őfelsége kegyességét, aki búcsúzásul megrázta a kezemet. Most nyugodt lehetsz már, kedves, mert két héten belül kivonnak a frontról s akkor talán együtt lehetünk megint hamarosan. Csókol, csókol : András.»

A mama zsebkendőjével törülgette a szemét, a tiszttartó úr viszont kemény haptákban hallgatta végig a királlyal való találkozás részleteit. Zsuska befejezte a levelet s mosolyogva nézett a szüleire, mialatt kedves arcáról peregtek a könnyek. A tekintetes úr annyit jegyzett meg mindössze, ám annál nagyobb elégtétellel :

— Megmondtam én ezt előre . . . Ez aztán a karriér ! Nem lehetetlen, hogy háború végével magához veszi őfelsége . . .

Két nap mulva az ujságok is közölték a Turgonyi András királyi kihallgatásáról szóló jelentést. Béry Zsuska álomban járt-kelt állandóan. Várta, jaj, mennyire várta a vőlegénye levelét, amelyben bejelenti végül, hogy frontmögötti szolgálatra rendelte a király, előbb azonban rövid szabadságot adtak neki s legközelebb repülve siet a Hallgatómolyvára, hogy elmondják egymásnak újból, mitől bús annyira a szívük.

Turgonyi András értesítése helyett azonban az ezredparancsnok levele jött meg. S ettől a levéltől megdöbbentek valamennyien.

Katonás hangú volt az erzedparancsnok levele, ám annál riasztóbb a tartalma.

Béry Bálint tisztartó úr címére jött ez az értesítés s szó volt benne arról, hogy az ezred legutóbb fronthelyet változtatott, minélfogva vonaton kellett menniük tovább. Turgonyi hadnagy századát indították meg elsőnek, mely századnak nevezett hadnagy volt a parancsnoka. Ekkor történt, hogy egy osztrák születésű új főhadnagy érkezett ki az ezredhez, akit a Turgonyi századához osztottak be azzal az utasítással, hogy ő lesz a század parancsnoka ezentúl. Sajnos, Turgonyi András ezuttal sem tudott engedelmeskedni, ami valóságos rákfenéje az ezred legkiválóbb tisztjének. Nevezett hadnagy vonatja indulóban volt már, a tisztikocsiban — az unalom ellen — kártyázni kezdtek a század tisztjei, amikor rájuknyitott az osztrák főhadnagy s szolgálati nyelven, tehát németül szólt oda Turgonyi Andrásnak :

— Hadnagy úr, ezennel átveszem a század fölötti parancsnokságot . . .

Nem fejezhette be azonban, mert Turgonyi András, aki — sajnos — alig respektálja a magasabb rangfokozatokat, indulatosan szólt vissza, anélkül, hogy fölnézett volna az új parancsnokra.

— Kuss, szeplős!

S tovább osztotta a kártyát. Az új parancsnok várt egy darabig s akkor másodszor is odaszólt Turgonyi Andrásnak, ezuttal már fenyegetőzve.

— Hadnagy úr, nem hallotta, hogy ezennel átveszem a század fölötti parancsnokságot?

Turgonyi András nem szólt semmit, csak letette a kártyát s felállt. Zúgva haladt a vonat s nyitva volt az oldalajtó, mert teherkocsiban utaztak a tisztek is. Felállt Turgonyi hadnagy, egyet rúgott a főhadnagyon, amitől a főhadnagy kirepült a nyitott oldalajtón s nagy ívben kalimpálva nyekkent le a vasutmenti árokba. A század hadnagyai és zászlósai megrémültek a Turgonyi hadnagy tébolyodott magatartásától s nyomban megállíttatták a vonatot. A kizuhant főhadnagyot eszmélet nélkül, összetörve emelték vissza aztán a vonatba . . .

S végződött az ezredparancsnok levele, amint következik itten:

«Hasonló eset nem fordult még elő a cs. és kir. haderő közel négyévszázados történetében. Turgonyi András példátlan magatartásának természetesen következménye a lefokozás és a börtön kellene, hogy legyen. Nevezett hadnagy szörnyű magatartásával szemben azonban a legnagyobb zavarban van fölöttes parancsnoksága. Nevezett hadnagyot tudniillik — páratlanul álló harctéri teljesítményei után — többszörös kézfogással tüntette ki a Legfelsőbb Hadúr s ezokból addig, is, amíg valami szerencsés modus vivendi találtatik ki e szerencsétlen epizód eliminálására, az ezredparancsnokság arra kéri tisztelt Tiszttartó urat, mint nevelőatyát, miszerint nevelt fiához súlyosan korholó tartalmú levelet intézni méltóztassék, intvén őt megfontoltabb szempontok figyelembevételére jövőbeni magatartását illetőleg.»

Következett a teljes aláírás.

Az ezredparancsnok levele megdöbbentette a tiszttartói ház lakóit. Béry Bálint tekintetes úr egész délután föl és alá járkált az ebédlőben, azon törvén a fejét, mit is írjon ezekután a nevelt fiának, miközben sűrűn forgatta a fejét.

— Előbb-utóbb rossz vége lesz ennek a szerencsétlen Andrásnak!

A tiszttartó úr egyelőre halogatta a választ, mert alaposan meg akarta forgatni magában, mimódon intézze szemrehányásait nevelt fiához és jövendőbeli vejéhez. Halogatta ezt a levelet vagy egy hétig.

De nem halogatózott Zsuska!

Mert Béry Zsuska tüstént tollat és papírt vett elő s olyan levelet írt a vőlegényének, hogy ezzel a levéllel aligha dicsekedett volna el bárkinek is. Könyörgött benne, esdekelt neki összekulcsolt kézzel s a végén megfenyegette.

«Andráska, mégis csak igaza van szegény apának, akit végleg levert és összetört az ezredparancsnok értesítése. Idehaza jó fiú vagy,

de mihelyt kiveszed lábadat a szülei házból, megint újabb botrányt művelsz. Mért tetted ezt velünk? Nagy szégyent hoztál most mindnyájunkra s ha ez egyszer még ismétlődni találna, bele fogok halni . . . Ilyen eset ne forduljon elő többé, mert nem fogom tűrni! Erre nagyon kér a téged változatlanul szerető hugocskád és menyasszonyod:

Zsuska.»

Erre a levélre különös egy hét következett, mert Turgonyi Andrástól egyetlen sor írás nem jött a Hallgató-molyvára. Érthetetlen és nyugtalanító volt ez a hallgatás. Úgy a tizedik napon azonban, amikor a tekintetes úr is nekiült végül, hogy alapos levelet fogalmazzon az ő kedves nevelt fiához, olyan epizód adódott elő a Hallgató-molyván, amely megrémítette a tiszttartói ház békés lakóit.

Az történt, hogy a frontról visszaérkezett a Béry Zsuska utolsó levele s rajta (erős kézzel és tintaceruzával) ennyi megjegyzés mindössze: «Eltűnt.»

Zsuska a leányszobájában dolgozgatott éppen, amikor benyitott hozzá a postai küldönc s visszaadta neki saját levelét. A leány rápillantott a borítékra, csinos arca halványodni kezdett fokonként, akkor leborult az asztalra, a két karjára és zokogni kezdett szívettépőn . . .

Most már szabad volt sírnia. Mert hol volt a vőlegény, aki ezt megtiltotta neki valamikor?

Igy találtak reá a szülei, akiket nyomban követett Imre bácsi is. A tekintetes úr odalépett Zsuskához, megsimogatta a haját s azt kérdezte részvéttel:

— Mi történt veled, kislányom?

Zsuska nem felelt, föl sem nézett, meg sem fordult, csak sírdogált kétségbeesve. A tekintetes úr észrevette ekkor a levélborítékon az érthetetlen értesítést és csak felsóhajtott:

— Istenem . . . Istenem . . .

Azonnal megindult saját szobája felé, most már ő vett elő papírt, borítékot s orrára ültetvén pápaszemét, vagy két órát írt-írt egyvégben. Magának az ezredparancsnoknak írt bús kedéllyel, értesítést instanciázván tőle: mi történhetett az ő nevelt fiával, leánya vőlegényével, Turgonyi András tartalékos hadnaggyal?

Aláírta nevét, megcímezte a borítékot, leragasztotta, bélyeget tett rá, utána fogatott s a tőketerebesi állomásra küldte ki a kocsist, hogy ott adja föl a levelet.

Micsoda napok következtek ezután a tisztartói ház népére a Hallgató-molyván!

Lábujjhegyen járt-kelt mindenki és ha összejöttek volna esténként, azzal vigasztalgatták Zsuskát, hogy András bizonyára az ellenség kezébe került s így előbb-utóbb haza fog vergődni. Mégha véresen lett is hadifogoly, meggyógyítják az orosz orvosok, mivel az emberi könyörület nem válogat saját legényeink s az ellenség katonái között . . . Zsuska lebocsátotta olyankor zaklatott fejét s nem szólt semmit.

Hatodnapra aztán nagy felfordulás következett be a Hallgató-molyván : a posta meghozta az ezredparancsnok válaszát.

Hosszú, igen hosszú levelet írt az ezredes. Igy kezdődött :

«Igen tisztelt Tiszttartó uram !

Ezredünk legkiválóbb tisztje, akire sűrű excesszusai ellenére is büszkék voltunk valamennyien, valóban eltűnt a két héttel ezelőtt dult harcokban. Fölemelő érzés reánk nézve, hogy kezében karddal és elszántan vagdalkozva látta őt utoljára ezredünk ama kevés tisztje, akinek sikerült megmenekülnie a hajmeresztő tusából . . .»

S hozzáfűzte az ezredes, hogy jelenleg, az 1917-ik esztendő január havának vége felé, amikor forradalom felé rohan a cári Oroszország, a zendülőben lévő alattvalók figyelmét — úgylátszik — egy utolsó győzelemmel próbálta eltéríteni az ellenséges vezérkar s ezokból példátlan erejű áttörést kísérelt meg az ellenség a fél Európára kinyuló front ama részén, hol a Turgonyi András ezrede is állt őrt a többi között. Pillanatnyilag sikerült az áttörés s három ezredünket teljesen bekerítették. A három ezred közül Turgonyi Andrásé volt a középen s ez az ezred verekedett a legtovább . . .

S folytatódott a levél :

«Turgonyi András tartalékos hadnagy a régi lendülettel biztatta századát a végsőkig való kitartásra s követésreméltó elszántsággal verekedett az utolsó pillanatig, amikor már köröskörül be voltak kerítve az ellenség nagy túlereje következtében . . . Két-három tisztünknek, akik isteni csoda folytán meg tudtak menekülni, az utolsó pillanatban, ahogy visszanéztek volna, úgy tetszett, hogy tehetetlen saját katonáink lerakták fegyvereiket, amire Turgonyi András embereit kezdte vágni a kardjával. Ott hadonászott és vagdalkozott egy domb oldalában, messzire ellátszva s annak a két-három tisztünknek, aki el tudta érni valahogy az ezredparancsnokságot, úgy tetszett másodszor is, hogy az ellenségnek valóságos tömegei vetették reá magukat Turgonyi Andrásra, de ő még körülkerítve is vagdalkozott . . . A beállott új helyzet következtében ezt a frontrészünket visszavontuk némi térveszteséggel s így nem tudjuk, mi lett a Turgonyi András későbbi sorsa? Minálunk mindazáltal szilárd a nézőpont, hogy Turgonyi András tartalékos hadnagy véresen került ellenséges fogságba.»

Itt vége volt a levélnek.

A tekintetes úr itt elnézett maga körül, mintha tanácsot keresett volna. Ámde erőt vett magán s annyit mondott halkan :

— Haza fog jönni.

Zsuska nem szólt rá semmit, mégcsak föl sem sóhajtott. És itt kezdődött a leány hősi várakozása elveszett vőlegényére . . . És itt kezdődött a vőlegény isszonyatos erőfeszítése, hogy lerázván magáról a rabság láncait, hegyeken, völgyeken, folyóvizeken, városokon és tengereken át visszaverekedje magát a Hallgató-molyváig s annyi embertelen kínlódás után feleségül vehesse végül érte remegő mátkáját.

Csakhogy a Hallgató-molyva lakói mindezt nem is sejtették még akkor. És szörnyű hónapoknak kellett elvonulniok a Tót Lapály fölött, amire biztos hír érkezett egyszer az eltűnt fiúról s megtudták, hogy Szibériában él.

Egyelőre csak a csönd volt nagy az Ondava két partján, de egy és más ide is elhatott azért a világból. S az ujság is megérkezett minden nap. Értesültek róla ilyenképpen, hogy muszka földön kitört a forradalom, a cárt, hitvesét és a négy szép cári leányt fogságba vetették, sőt voltak jelentések, hogy a minden oroszok urát Tobolszk felé akarják irányítani családjával együtt, újabb keserves rabságba. És a tiszttartó úr, tudomást szerezvén az eseményekről, aggodalomtól környezve dörmögte kerek kis szakállába :

— Tartok tőle, hogy lelketlen idők következnek el Magyarországra is . . .

Meghallván ezt Imre bácsi, akinek semmi hasznát nem lehetett venni immár sem a ház körül, még kevésbé a gazdaságban, a fejét kezdte csóválgatni sokáig.

— Hej-haj, mi lesz még mindebből?

Csak Zsuska hallgatott. Egész nap dolgozott késő estig s csak olyankor zokogott fel szívettépőn, ha késő éjszakákon visszavonult leányszobájába s kínlódó reménytelenségében ráborult a párnájára.

Megtörtént azért, hogy elvétve meg-megállt a tornácon, rákönyökölt a korlátra s olyan érzések közt tekintett el a tájon, hogy azt hitte, ott helyben fog összeesni.

Akkorára az Ondava egész világát elárasztotta a tavasz !

Visszajöttek a tavalyi madarak s a gólyák órákhosszat szálltak-szálltak a molyva fölött. A fecskék is megérkeztek régi fészkeikbe s az uradalmi földeken megindult a munka. Csakhogy mind kevesebb volt már a legény s nóta csak ritkán csendült meg a tájon. És ha felsírt is valahol, olyan szomorúan hatott, hogy elsápadt tőle, aki hallotta.

Ellőték a jobblábamat,
Folyik piros vérem.
Nincsen itt az édesanyám,
Ki bekösse nékem . . .

S szállt-szállt tovább a katonadal, valamelyik kerek erdőcske alól :

Gyere, kisangyalom, kösd be
Sebeimet,
Gyógyítsd meg a bánatos
Szívemet!

Valamelyik isztikés legényke vagy a kanászbojtár talált elkeseredni a napfényes határban s nótába fogott, hogy általa enyhítsen valamit a nyomott kedvén.

Ott állt a tornácon Béry Zsuska, a korlátra könyökölt le könnyedén, hallgatta a messziről feléje csengett dalocskát s olyan nehéz lett a szíve, mint az árvának. Fölnézett később, mert ráköszönt valaki.

— Keziccsókolom! . . . Keziccsókolom!

Dzsmurák András cipész, a néhai repülőgép-konstruktőr állt előtte. Kalap nélkül, mint rendesen.

— Jónapot, Dzsmurák bácsi! — köszönt vissza jószívvel a leány. — Hogy van?

A cingár csizmadia, aki termetre olyan volt, annyira aszott, akár a susinka, nagy keserűséggel legyintett:

— Sehogyse vagyok én, kisasszonyka. Nappal nem tudok dolgozni, éccaka nem tudok aludni. András úrfi van az eszembe mindég . . .

— Hadifogságba jutott szegény — mondta leesett hangocskáján Zsuska. — De egyelőre semmi, semmi hír róla . . . Maga is sajnálja, úgy-e, Dzsurmák bácsi?

Dzsmurák András egy cérnavéknyat sóhajtott.

— Hát őtet is sajnálom, de magamat is kisasszonyka. Mert megígérte nekem, hogy repülőgépen jön el eccer a molyvára s akkor engemet is magával visz Petrikig, meg vissza . . .

— Nem száll már repülőgépen soha többé, szegény András — szólt mély bánattal a leány. S Dzsmurák András észrevette nyomban, hogy könnycseppek csillannak meg a leány szempilláin.

S nem bírván nézni tovább ezt a keserves állapotot Dzsmurák András, szívében sok búval köszönt:

— Keziccsókolom, kisasszonyka. Ha írni tanálna az úrfi, tessék jó lenni megizenni nekem, hogy megnyugoggyak magamba . . .

— Bárcsak úgy lenne! — hajlott fel a karfáról a leány és simított egyet a haján, a halántékánál. — Isten vele, Dzsmurák bácsi!

Ezekben a hetekben nagy, igen nagy volt a hallgatás a molyván és környékében. Béry Bálint tiszttartó úr reggeltől-estélig a mezőkön küzködött, ám éjszakánként ő sem tudott aludni, akárcsak Dzsmurák András. Éjfél is elmult, a tiszttartói lakban szundikált mindenki (vagy legalább is tetette az alvást) s a tekintetes úr még egyre föl és alá járkált az ebédlőben. Nagy-nagy időközben megállt s olyankor sóhajtott:

— András fiam . . . András fiam . . .

A szomszéd szobában feküdt Zsuska. S meghallván édesapja suttogását, újra megrendült (hanyadszor már az utolsó hetekben), felült az ágyban, lebontott hajával és míg az ablakon át földerengett a fogyó hold kísérteti fénye, összekulcsolta a kezét. Összekulcsolta a kezét s imádkozni kezdett.

Május közepe lehetett ekkor s a tekintetes úr készülődni kezdett. Előző napon vette a hírt, hogy Pestről megjött a gróf úr s tavarnai kastélyában szállt meg. Föltette magában, hogy elmegyen hozzá s beszélni fog vele. Igen komolyan pedig.

VII.

A június is visszaérkezett a Tót Lapály tavalyi földjére. Esztendeje mult immár, hogy történetünk megindult... Hisz 1916-ban június havában kezdett készülődni a sorozásra Turgonyi András, akinek hírét nem hallotta közel félesztendő óta. Csak egy dolog vált mind bizonyosabbá: nem esett el, hanem az ellenség markába került, vagdalkozva az utolsó pillanatig.

Mert újabban ismét írt az ezredparancsnok s csupa biztatás volt minden sora.

Eszerint értesítette a tekintetes urat, hogy időközben ellentámadásba indultak meg saját legényeink s visszavették nem csupán az elveszett frontrészt, hanem messzire kergették maguk előtt az orosz ezredeket, amelyeknek forradalmi kormánya ekkor már valóban Tobolszkba vitte a cárt és családját, erős őrizet alatt. Az ujságok legalább ezt írták mind sűrűbben, ámde az ellentétes hírekből nem igen lehetett kihámozni a valóságot. Mert akadtak értesítések, amelyek szerint a köztársasági kormány szabad utat engedett volna a cárnak, feleségének, fiának és négy szép leányának Anglia területére... Volt azonban olyan részlete is az ezredparancsnok levelének, amelyből reménykedésre éledtek a Hallgató-molyva lakói s fény csillant meg a szemükben. Szólt pedig ez a tudosítás arról, hogy a visszafoglalt frontrész területén megtalálták a sírjait mindama katonáinknak, akik halálukat lelték az utolsó nagy dulakodásban. Mert a végső tisztességadást az ellenség sem tagadta meg az elesettektől s a keresztekre és fejfákra orosz betűkkel ráírták mindazok nevét, kiket a föld alá helyeztek, ámde a kereszteken és fejfákon nem találták a Turgonyi András nevét... Sehol, sehol.

«Holtbizonyosnak vesszük ezekután — záródott a levél — hogy az ezred legkiválóbb teljesítményű hadnagya orosz földön raboskodik s csak a körülmények szerencsétlen összejátszásának tudható be, hogy mind e mai napig nem tudott értesítést küldeni magáról azoknak, akik legközelebb állnak a szívéhez...»

Egész hónapja mult már, hogy megjött az ezredparancsnok értesítése, amelyet Zsuska köszönt meg neki repeső hálával, de a legcsekélyebb nyoma sem mutatkozott sehonnét, hogy életben lenne az elveszett vőlegény. Zsuska várt-várt, egyre tünedező reménykedéssel s fokonként kezdett visszaesni az előbbi szótlan búsongásba, a tekintetes urat viszont, noha takargatni igyekezett minden erejével, végleg megtörte nevelt fiának titokzatos eltűnése.

Ilyen lelkiállapotában elhatározta végleg, hogy tavarnai magányában fölkeresi urát, az öreg grófot s kérni fogja nyugdíjaztatását.

Egy júniusvégi vasárnapon aztán, amikor alig egy-két nap választott csak el az aratás időpontjától, felöltözött ünneplőruhájába s elindult kocsin a grófhoz, akit közel negyven esztendeje szolgált immár.

Ott fekszik Tavarna község ama vasútvonal mentében, mely a megye földjén húzódik végig, északi irányban, a lengyel határ felé. Mély völgyben szunnyadoz a falu, körötte nagy kanyarodót ír le a vonat s a falu déli alján zúgnak a grófi kert százados fái, melyek közül ceruzahegyesen szúr ki a kastély vörös tornya.

A tekintetes úr odahaza találta a méltóságos urat.

Szikár, karcsú ember volt a gróf, ősz halántékkal, kissé meghajtott fejjel. A régi főurak fajtájából való.

Ahogy belépett volna a tiszttartó úr, kezet fogtak.

— No, mi ujságot hozott, öreg barátom?

— Nagy dologban jöttem, méltóságos uram . . .

— Csak nincs valami baj? — emelte föl fejét a gróf.

A tiszttartó úr egy mélyet lélekzett.

— Hát bajjal bizony ellátott az Isten. Mert nagy szomorúságban vagyunk odahaza, amióta — vagy öt hónapja — nyomaveszett a leányom vőlegényének . . .

Itt már Tavarna grófja is sóhajtott s keskeny ujjait végighúzta gyérülő haján.

— Hallottam róla, hogy egyik legvakmerőbb tisztje volt királyi urunk haderejének. Ugyebár, a nevelt fia önnek, tiszttartó úr?

— Úgy van, méltóságos uram.

A gróf most hellyel kínálta meg a tekintetes urat, maga azonban állva maradt. És azt kérdezte ekkor:

— Valami óhaja van tiszttartó úrnak?

— Lenne méltóságos uram — válaszolt szerényen Béry Bálint. — Alázatos kérésem az volna, hogy kegyeskedjék nyugdíjba helyeztetni, mert igen-igen megtörtek az utóbbi események s azonfelül elfáradtam már egy élet munkájában.

Mély szünet állt be. Az ősz főúr nézett-nézett a tiszttartó úrra s annyit kérdezett később:

— Hány esztendeje is, hogy nálam van, tiszttartó úr?

— A harminckilencediket töltöttem be az idei tavaszon, méltóságos uram — válaszolt látható megindultsággal Béry Bálint. — Huszonegyéves lehettem, mikor a méltóságod szolgálatába álltam be. . .

Hosszabb hallgatás következett. A gróf merengve nézett maga elé, miközben meg-megrendült finomvonalú feje. Sokára annyit kérdezett:

— Van-e valami félrerakott pénzecskéje, tiszttartó úr?

— Méltóságos uram — felelte nyilt szívvel a tekintetes úr — negyven esztendő alatt sikerült összekuporgatnom vagy ötvenezer koronát. A tisztiszázalékomból rakosgattam félre: tisztességes keresményem az az utolsó fillérig.

— Tudom, tudom — bólintott Tavarna ura.

A tiszttartó úr folytatta.

— Jövendőbeli vőmnek is van vagy húszezer koronája az én kezelésemben s úgy gondoltam ki ezért méltóságos uram, hogy valahol

közel a Hallgató-molyvához megvásárolnék vagy száz hold földet, kicsiny tanyával s ha méltóságod is nyujtana hozzá némi nyugdíjat, békében húzhatnám ki ama még hátralévő napjaimat, melyeket az Isten engedett nékem . . .

A gróf közelebb lépett most, amire a tekintetes úr is fölállt. Akkor a főúr tiszttartója vállára engedte le a jobbkezét.

— Mondja csak tiszttartó úr, mi lehet az ára a Hallgató-molyvának, hozzászámítva kétszáz hold földet?

Béry Bálint tekintetes úr a földre nézett, mintha számolt volna magában s akkor ősz urára emelte barna szemeit.

— Föltétlenül meg lehetne kapni érte százhúszezer koronát.

Erre a kiejelentésre a gróf vette át a szót.

— Hát nyugdíjat én nem adok, tiszttartó úr . . .

— Igenis, méltóságos uram — nyelt egyet Béry Bálint.

— . . . e helyett azonban volna egy ajánlatom. Fölajánlom magának a Hallgató-molyvát kétszáz hold földdel együtt azért az ötvenezer koronáért, amelyet tiszttartó úr összerakosgatott magának. Azt hiszem, tisztességes alku lesz!

— De méltóságos uram! — hökölt hátra Béry Bálint.

A gróf tovább beszélt, nagyon komolyan, mialatt a tenyerét még mindig a vállán tartotta a tiszttartó úrnak.

— Ne gondolja, hogy ajándékozó kedvemben vagyok, annál sokkal inkább megbecsülöm azt, ami a magamé. De megbecsülöm magát is, öreg barátom s azért ajánlom a százhúszezer koronás birtoktárgyat ötvenezer koronáért . . .

A tekintetes úr előhúzta a zsebkendőjét s verítékgyöngyöktől kivert homlokát kezdte törölgetni. S nem tudott többet maga elé motyogni ennél a két szónál:

— Méltóságos uram . . . Méltóságos uram . . .

Tavarna urának itt ellágyult a hangja, mintha maga is meg lett volna illetődve.

— Figyeljen rám, öreg barátom! Negyven esztendő óta tiszttartók, intézők, számtartók, ispánok egymást váltogatták birtokaimon: egyedül maga tartott ki mellettem nagy hűséggel. Mi ketten együtt vénültünk meg és soha szemernyi kifogásom nem volt maga ellen. Ellenkezően: oly ragaszkodással szolgált engem s annyi hasznot hozott nekem, hogy hasonló esetre nincs már példa a mai világban. Ezért akarom megjutalmazni magát ilyen adásvétel formájában. A szerződést legközelebb elkészíti az ügyészem s az új aratásutántól számítva maga lesz a gazdája a Hallgató-molyvának és a kétszázholdnyi földnek . . . Elfogadja?

Szegény tekintetes úr nagy meghatottságában csak a lábát váltogatta. De valahogy rátalált a hangjára.

— Méltóságos uram! Alázattal, tisztelettel és hálával elfogadom fejedelmi adományát . . . De lenne még egy nagy kérésem.

— Halljuk! — szólt közbe a gróf, enyhe mosollyal.

A tiszttartó úr előadta erre, hogy ezidőszerint huszonöt család él a Hallgató-molyván, ebből a cselédseregből azonban a kétszáz holdhoz elegendő lesz kilenc-tíz család is. Ez oknál fogva arra kérte régi gazdáját, hogy a fölöslegessé váló familiákat vegye át egyéb birtokaira.

— Okvetlenül gondunk lesz reá — válaszolt a gróf.

S itt már ő kezdte a szót, miután előbbi székébe tuszkolta vissza a tekintetes urat.

— Most pedig beszéljen nekem valamit a nevelt fiáról, öreg barátom . . . Mert legendákat hallottam harctéri viselkedéséről. Hogy is hívják?

— Turgonyi András, méltóságos uram.

S kissé enyhültebb kedéllyel fogott a szóba. Megemlítette a többi között, hogy alig néhány hónap alatt önkéntesből hadnaggyá ugrott elő és hogy minden képzelhető kitüntetés ott zörgött a bluzán, amikor hazajött karácsonyra. Néhány nappal reá őfelsége rendelte maga elé s a Legfőbb Hadúr megígérte neki akkor, hogy legközelebb hátraparancsolja a harcoló frontról, mert az ilyen katonának nem szabad elesnie. Alig pár nappal reá azonban eltűnt Turgonyi András . . .

S nehéz szívvel folytatta a tekintetes úr.

— Ezrede arról értesített, hogy kezében karddal látták verekedni utoljára. Azóta semmi hír róla, de áltatjuk magunkat csökönyösen, hogy Szibériában raboskodik valahol. Ámde, ahogy én ismerem a fiút, az is megfordult már bennem, hogy alighanem megszökött a fogságból s most idegen világrészekben bujkálva igyekszik hazafelé. Ezért nem tud értesíteni bennünket.

— Mindez könnyen lehetséges — vette át a szót Tavarna grófja.— Hanem gondoltam valamit, öreg barátom. Összeköttetéseimnél fogva még e héten írásban fordulok a Svéd Vöröskereszthez, miután ez tartja számon hadifoglyainkat, hogy valami bizonyosat tudjunk meg Turgonyi Andrásról.

— Megáldaná az Isten méltóságos uramat — hálálkodott a tekintetes úr. — Mert ha szegény leányom szenvedését látom, elfacsarodik a szívem.

— Reméljük a legjobbakat — nyujtotta kezét a gróf. — No, Isten vele, öreg barátom! Örülök neki, hogy ilyen barátságban sikerült megegyeznünk egymással . . .

Béry Bálint tiszttartó úr nem is tudta, mint került ki a kastélyból, de ahogy visszagondolt később a gróffal folytatott beszélgetése egyes részleteire, úgy tetszett neki, hogy háttal távozott mindaddig, amíg csak láthatta jószívű urát. A bricska elzörgött vele az Ugró-malom előtt, hátába került már a Komár-puszta is s a tekintetes úrnak csaknem a könnye serkedt ki . . .

Hát még amikor hazaérkezett!

Otthon azt hitték először, hogy a családfő meg talált zavarodni

váratlanul. De amikor harmadszor számolt be már az ő nagy szerencséjéről, a mama és leánya egyszerre felkönnyezett, Imre bácsi pedig a fejét kezdte forgatni. Talán hogy palástolja megindultságát.

S a nagy örömben, mely nagy szomorúságuk közt érte őket, Zsuska gondolt rá először arra, aki annyira, de annyira hiányzott most szerető körükből. Az apára nézett mosolyogva és könnyes szemmel.

— Szegény András, ha tudná!

A tiszttartó úr elmondta erre, hogy a gróf úr őméltósága maga is kutatni fog utána. Új reménykedésre éledtek valamennyien.

De Turgonyi Andrásnak a híre is elveszett egyelőre.

Nyár volt már, arattak. Aztán learattak. Aztán kicsépeltek, de az idei Anna-napra kihalt maradt a vinkóci fürdőcske. Pedig most is sorozták az önkénteseket, csakhogy ezek alig töltötték be még tizennyolcadik évüket s elszorult a szíve, aki látta halálbakészülődésüket. Mindenki a háború végét leste, összekulcsolt kézzel.

Ezen azonban nem lehetett csodálkozni!

Mert aközben megjött a negyedik véres esztendő s az emberek egyre-másra azt kérdezték: Istenünk, meddig még? Az orosz birodalom az Antikrisztus országa felé vágtatott hajmeresztően, Magyarországon pedig alig akadt ház, amelyet gyász ne ült volna meg. Menyecskék a férjeiket, menyasszonyok a vőlegényeiket siratták keservesen és nem volt senki, aki meghallotta volna ezt a szívtépő zokogást. Zülleni kezdtek a még megmaradt haderők kötelékei s a katonák mind sűrűbb rajokban szökdöstek szét az erdőkbe s csaptak föl szegénylegényeknek... Az emberek visszahúzódtak lakóházaikba: remegve gondolt ki-ki a közeli jövőre.

Csak a Hallgató-molyva körül volt mély a csend.

Igy jött el a negyedik háborús ősz, miután a vándormadarak is útnak kerekedtek előbb. Ugyanekkor megtörtént a szabályszerű adásvétel s Béry Bálint tiszttartó úr maga ura lett a Hallgató-molyvának, kétszáz hold földdel. Feltűnés nélkül csinálták. Az uradalmi birtokra elköltöző cselédek búcsút vettek eddigi gazdájuktól, aki megvendégelte őket egyszer még. Hornyák Péterné azonban maradt. És maradt Dzsmurák András is. A nyughatatlan mester kifejtette, hogy talpalni ezentúl is kell a molyván s különben sem akart meghalni addig, amíg haza nem tér András úrfi.

Hanem a birtokátadás után valami hat-hét nappal olyan fordulat történt, amely lelkük mélyéig megrázta a tiszttartói lak és a molyva lakóit...

Szeptembernek legvége volt már, pénteki délelőtt éppen s a vénasszonyok nyarának erőtlen napja fénylett a táj fölött. Hulltak, sűrűn hulltak a levelek s a közeli erdőcske alól nekibúsult nótácskát fújt egy szántó legényke. Zsuska, megfáradva a napi munkában, pillanatra megpihent s lekönyökölt kissé a tornác korlátjára. És míg ökörnyál

libegett a levegőben, a vőlegényére gondolt megint . . . Jaj, hanyadszor már ebben a vigasztalan életben!

Hirtelen arra rezzent föl, hogy a Kopani-árok felől a nevét kiáltja valaki. Fölhajolt, homloka fölé ernyőzte a tenyerét s szemét összehúzván keveset, abba az irányba tekintett el. És meglátta ekkor a hardicsai református papot, mármint Háda János tiszteletes urat.

Fekete magyarruhában közeledett ezuttal is a tiszteletes úr, de hogy! Fújva lihegett s már ekkora távolságból ki lehetett venni, hogy valami levélfélét libegtet a jobbkezében. S aközben újból kiáltott:

— Zsuska hugom! . . . Zsuska hugom!

Szegény Béry Zsuska egyszerre megrebbent s olyan érzés nyilalt át a szívén, hogy csaknem összeesett. De erőt vett magán s most már ő kiáltott be a házba izgatott hangján:

— Édesanyám! Édesapám! Imre bácsi!

S futott is már apró cipőiben lefelé a garádicson, mialatt a tiszteletes úr egyre kiáltozott még.

— Zsuska hugom, óriási dologgal jövök s Istennek irányomban megnyilvánuló tetszését látom benne, hogy az örömhírt én hozhatom meg Béry Bálint jóbarátomnak és szűkebb familiájának!

Zsuska a gazdasági udvaron futott már keresztül s ott, az udvar sarkában csaknem beleütődött Háda János lelkipásztor úrba. Feléje tárta a két karját, mint gyenge szárnyait a madár.

— János bácsi, János bácsi, úgy-e, Andráska írt?

— Úgy van hugocskám — válaszolt lihegve a tiszteletes úr. Valóban, Turgonyi András tartalékos hadnagy s nékem kedves öcsém kezeírása tapasztalható a borítékon s mint a bélyegzők lenyomatából kitetszik, valahol Szibériában adhatták föl e levelet . . .

— Zsuska esengve kapott utána.

— Mutassa, János bácsi!

— Kis türelmet hugocskám — intette szelíd érzéssel a tiszteletes úr. — Addig nem adhatom át neked sem, míg előre nem bocsátottam, minő előzmények játszottak közre, hogy kezembe került ez a nem hétköznapi levél . . .

Átölelte a leány fejét s így értek föl a ház elé. A tornácra akkor már kilépett a tiszttató úr, a csöndes-szavú mama és Imre bácsi, akit ujságolvasásból találtak fölverni. Zsuska szólalt meg először a fáradt csöndben.

— Andráska írt . . .

De akkor már hulltak a könnyei. Nem zokogott fel, csak könnyeinek gyöngyei peregtek a szép arcán.

Szótalanul indultak meg befelé s az ebédlőben helyet foglaltak az asztal körül. A beállt szünetben így kezdte a tiszteletes úr, anélkül, hogy bárkinek átadta volna a levelet.

— Előrebocsátandóim vannak . . . Ma délelőtt, valamivel kilenc

óra után, átballagok a postahivatalba, mint rendesen. Nem gyanítottam semmit, ámbár tudtam, hogy nincs olyan minutuma gyarló életünknek, melyben az Úr ki ne terjesztené fölibénk áldó tenyerét . . . Jóreggelt kívánok a postáskisasszonynak, aki mosolyogva bólint vissza felém. Mint közönségesen. Amikor aztán napi postám után érdeklődtem volna, közbeveti a kisasszony, hogy ma alighanem örömnapja lesz Béry Zsuskának. Kérdezem, miért? Azt mondja reá, mert levél érkezett elveszettnek hitt vőlegényétől. Mondom erre, hol az a levél? Ideadja, nézegetem s elfacsarodik bele a szívem. Mert gyűrött és murcos volt a levél, rajta annyi a bélyeg és bélyegző, hogy jöhetett vagy húsz országon keresztül, amíg hazáig ért. Egyben konstatáltam, hogy az írás valóban az András öcsém kezevonása, a boríték hátlapján viszont fölfedeztem a nevét, mint feladóét. Tüstént átvettem a levelet és anélkül, hogy értesítettem volna róla családomat, a molyvának irányítottam lépteimet s most itt vagyok. Ezeket voltam bátor előrebocsátani . . .

S azzal Zsuskának nyujtotta át a gyűrött levelet.

A leány arca még mindig könnyes volt. Ő meg az apjának adta át a levelet.

— Olvassa fel, kedves apám!

És míg Imre bácsi meg a mama megtámasztott fejjel hallgatott, a tiszttartó úr mellénye zsebéből elővette a penecilust, fölvágta a borítékot s akkor olvasni kezdett a meghatottságtól el-elakadó hangon, amint következik itten:

Kelt az usztysziszolszki büntetőtáborban, 1917 július 2-ik napján.

— Három hónapig hányódott a levél — súgta maga elé Zsuska.

A tekintetes úr tovább olvasott:

«Kedves Galambom és ti Mindnyájan a régi házban, akik gondoltok még reám, a legszörnyűbb büntetőtáborból felétek tárom két karomat s országokon, vizeken, hegyeken és határokon át rajongó vággyal ölellek át benneteket!

Félesztendeje sincs még, hogy elfogott az ellenség s azóta annyi, de annyi szökéssel próbálkoztam meg, mint ahány ujjam van a két kezemen. Ezért hurcoltak el ide, Usztysziszolszkba, a poklok poklába. Azóta legalább húsz levelet írtam neked, feledhetetlen Menyasszonyom, de azt hiszem, valamennyi levelemet elfogták. Ez az egy talán megérkezik mégis a Hallgató-molyvára, mert egy német cserefogoly csempészi ki a táborból, a bakancsa talpába bevarrva. Istennek ezer áldását kívánom mindnyájatokra, akik aggodalmak közt gondoltok reám minden reggel és minden estén.

De hadd kezdem az elején!

Véresen kerültem hadifogságba. Először Kievbe, majd Orenburgba vittek, gyors menetben. Itt azonban alighogy körülnéztem volna, már odébb is álltam. Taskend felé vettem az irányt s velem jött

egy von Busche nevű német dragonyos zászlós is, aki előkelő berlini politikusnak a fia. Orosz tiszti uniformisba öltöztünk át mind a ketten, anélkül persze, hogy egyetlen kukkot is értettem volna a muszka nyelvből. Az egyenruhát egy takaros és fiatal német színésznő szerezte, aki Orenburgban volt internálva. Ő is velünk együtt szökött.

(Itt zárjelben csak annyit, hogy féltékenykedned nem szabad, kedves Zsuska. Elvégre rendkívüli körülmények között élek s a színésznő különben is csupán azért jött velünk, hogy eljuttasson kettőnket a déli határig. Mert megesett a szíve nyomorult sorsunkon.)

Taskend után tovább nyomultunk délnek, a perzsa határ felé. El is értük a határt, ott azonban elvált tőlünk a kedves teremtés, aki önfeláldozással rejtegetett bennünket. Ámde alighogy elszakadt tőlünk, már körül is kerítettek és elfogtak orosz lovas határőrök. A perzsa határon, legalább ezen a részen, homokbuckás és nyilt a terep, már messziről észrevettek s kancsukáikat csattogtatva kezdtek vágtatni felénk.

Körülkerítettek s már tereltek is visszafelé. Nem untatlak a részletekkel, mert ezek a részletek csak keserítenek magamat is . . .

Egykettőre Orenburgban voltam megint. De itt sem állapodtak meg velem, hanem továbbhurcoltak Krasznojarszkig. Ebbe a táborba legalább negyedfélezer fogolytiszt volt összegyömöszölve. Itt sem időztem túlontúl sokáig, számokban kifejezve: pontosan nyolc napot, amikor is megugrottam. Megint orosz ruhában persze. Most már toronyiránt Asztrachánnak vettem a direkciót, azzal a számítással, hogy Asztrachántól egyenesen Romániának próbálok elbujdosni. Keservesen elértem Asztrachánt, mivel vasúton tettem meg a nagy távolságot, Asztrahánban azonban épp oly hamarosan lefüleltek másodszor is.

Iszonyat, micsoda balvégzet üldözött valamennyi szökésemben!

Krasznojarszkba szállítottak vissza újból, de én nem tudtam megnyugodni pillanatig. Haza akartam jutni . . . Mindenáron haza!

Mindenekelőtt összesúgtam a hat legelszántabb magyar hadifogolytiszttel. A vége az lett, hogy elhatároztuk: kiássuk magunkat a táborból!

Gondolatnak is elképesztő, hiszen a szökésnek ehhez a módjához — három méternyi mélységben — körülbelül százhatvan méter hosszú alagutra lett volna szükség. Itt azonban ne gondolj valami tágas és kényelmes földalatti kijárásra: nekünk akkora keskeny alagut kellett csak, amelyen át egy ember a napvilágra tudja kiverni magát, ha ugyan oda nem dagad és bele nem fullad.»

— Szegény, szegény András! — sóhajtott fel Zsuska, miközben csipkeszélű zsebkendőjével törülgette könnytől nedves arcát.

(Folytatása következik.) *Komáromi János.*

Madách drámai költeményének bemutatója ötven év előtt.

(Részlet a szerzőnek «Az Ember Tragédiája a színpadon» c. sajtó alatt levő könyvéből.)

A magyar színészet kurta történelmének nevezetes napja köszönt reánk szeptember 21-én. Ekkor lesz ötven esztendeje, hogy a lerombolt Nemzeti Színház nagyemlékű deszkáin először hangzottak el Madách hatalmas drámai költeményének súlyosveretű mondatai. Az elmult fél évszázad teljes mértékben igazolta Paulay Ede akkor nagyon merésznek látszó kísérletét, hogy színre merte hozni a nem színpadra szánt remekművet. *Az Ember Tragédiája* állandó műsordarabja lett a nemzet színházának, a vidéket is bejárta. Az előadás olvasókat szerzett a műnek, híveket Madáchnak és impulzust adott külföldi előadásoknak, melyek bebizonyították a *Tragédia* világsikerének lehetőségét. Négy esztendővel ezelőtt Németország hatalmas kultúrünneppé avatta a *Faust* braunschweigi bemutatójának centenáriumát. Illik, hogy mi legalább az emlékezés adóját rójuk le a bemutató félszázados évfordulójának napján . . .

* * *

1883 szeptember 21-én volt a «nagy nap». A színház zsufolásig megtelt. A főváros intelligenciája jelent meg a premieren. A kaszinó erkélyén is sokan voltak. A nyári szünet óta még egyszer sem látott ilyen szépszámú és előkelő közönséget a nézőtér. Este fél hét órakor felhangzott a nyitány, amely azonban nem valami szerencsésen vezette be az estét. Nemcsak a *Pesti Napló* kritikusa «vágja le», de Paulay is «hosszúnak és fárasztónak» mondja *Napló*jában. Azonban amint felment a függöny, az első kép benyomása elfeledtette a nyitányt. A színibírálók közül különösen a *Nemzet* kritikusát bűvölte el az ég az angyalok végtelen seregével. Az Urat egy glóriával körülvett háromszögben levő szem szimbolizálta. A színpad fényárban úszott. (Az egész pesti sajtó általában elragadtatva ír a világítási effektusokról, amiket az új villanyvilágítási berendezés tett lehetővé. A Bécsből hozott világítási berendezés először szerepelt összes hatáslehetőségeinek bemutatásával.) A három arkangyal szereplése már nem volt ilyen kritikán felüli. A *Budapesti Hirlap* nagyon éles szavakkal bírálja «éktelen konzervatóriumi éneklésüket». Síri hangon mondták Istent dicsőítő verseiket és merevek, mozdulatlanok voltak. Az Úr hangja sem csendült illuziót keltő módon. Beöthy Zsolt kifogásolja, hogy Gyenes, mint Lucifer, az Úrral szemben a forró páthosz hangját használta a hideg gúnyé helyett.

A második és harmadik szín előadásának rendezői részleteiről mit sem jegyzett fel a korabeli kritika. Nagy Imre Ádámjánál — a *Pesti Hirlap* szerint — zavart, hogy arcáról még a paradicsomi boldogság közepette sem tünt el az őt jellemző fanyar vonás. Jól éreztette habozását a bűnbeesés előtt és férfias önérzetet sugárzott, mikor magárahagyatva a paradicsomon kívül munkára szánta magát. Jászai Mari csábítóan szép Éva volt, kitünően érzékel-

tette a női könnyelműséget a bűnbeesés előtt és a kiűzetés után azt, hogy immár a férje élettársa, akinek a férfi gondjait eloszlatni legfőbb hivatása. Gyenes, mint Lucifer erőszakosabb, nyersebb, lármásabb volt, mint szabad lett volna. Nem a finom gúny és behálózás hangjain beszélt, hanem heveskedett. Ezenkívül indokolatlanul sokat gesztikulált.

A harmadik szín után nagyobb szünet következett: az első felvonásköz. A függöny legördülésekor sem itt, sem később, tapsban nem volt hiány. Paulay Edét kétszer is a függöny elé hívták.

Az első három szín előjátéka után a negyedik színnel kezdetét vette az *első felvonás*, mely az egyiptomi képen kívül az athéni színt ölelte fel. Nagy Imre, mint fáraó inkább szerelmes, mint zsarnok volt. Jászai Mari panaszos, bánatos hangja kivételesen érvényesült e jelenetben. Haldokló férje őszinte siratása, a fáraó felszólítását követő habozás, a bús sóhaj, mellyel a fáraó trónjára lépett — mindenkit, kivétel nélkül, mélyen meghatott. Gyenes is jobb volt, mint az előbbi színekben: mérsékeltebb, nyugodtabb; a mulandóságról szóló verseket szépen mondta el. Hangja is tisztán csengett már, pedig kissé rekedten kezdte az előadást. Az athéni jelenetben Nagy Imre hatalmas kitörése ragadta meg a nézőket, amikor mint Miltiades vérpadra megy. Beöthy Zsolt szerint azonban nemessége makacsságba tévedt. Jászai ebben a képben nem tudott hiánytalan művészi alakítást nyujtani. Érdekes, hogy állítólag nem volt elég méltóság és büszkeség Luciájában. Annál jobban tetszett a *második felvonás* első — római — képében, mint Júlia. Ebben az alakban a «forró kéjvágyat olvasztotta össze az ábrándos melankóliával». Festői kasmirruhája és piros bársonyszegélyű tógája is feltünést keltett. Ebben a képben Gyenes Milóját is dicséri az egyik kritikus, néhány jól alkalmazott komikus vonással tette elevenebbé az alakot. A színhatását élénkítette P. Márkus Emilia szilaj és drámaian meghaló Hippiája, Ujházi majesztétikus Péter apostol-alakítása, Helvey Laura bordalt éneklő Cluviája. (Paulay a «Bolond világ volt hajdanában»... kezdetű éneket törölte és Hippia bordalát énekeltette Cluviával.) Az általában vegyes érzelmekkel fogadott kísérőzene legsikerültebb számai közé tartozott e kép bor- és halotti dala. A kép mozgalmasságát a balletkar közreműködése is fokozta. A felvonás második — bizánci — színében az eretnek «hitvitájának» erős megcsonkítása és a szerelmi jelenet hosszadalmas volta zavarólag hatott. Ebben a képben ismét feltünt Gyenes kissé fanyar humora. Ezután ismét vasfüggöny szakította meg a színek sorát: véget ért a második felvonás.

A *harmadik felvonás* a prágai és a párisi — nyolcadik és kilencedik — színeket fogta össze. Eleinte Paulay Madách eredeti elgondolása szerint a két Kepler-kép közé ágyazva akarta játszatni a forradalmi jelenetet. Az *Egyetértés* cikkírója, Mihály József szerint Paulay csak hosszas rábeszélés után ejtette el Kepler második megjelenését. A *Fővárosi Lapok* közlése szerint a próbák során törölte a tizedik színt, a tanítvánnyal való jelenetet Borbála találkája alatt játszatva. Ennek ellentmond az, hogy Paulay önkezűleg írott rendezőkönyvéből már hiányzik Kepler második jelenése és a versek sorrendje már megegyezik az előadás súgókönyvének szövegével.

Nagy Imre Keplerjét és Dantonját az összes kritikusok az Ádám-alakítás legjobban sikerült két részletének mondják. Elfojtott keserűség, önemésztő bánat mérsékelt hangján szólott, hogy a következő színben perzselő retorikai tüze ragadja magával a nézőket. Szónoki temperamentuma teljes mértékben érvényesült, melyet jellemzően színezett a végzetes dac és

kevély méltóság. Jászai Borbálája is tetszett. Marquisnője és pórnője fölött megoszlottak a vélemények. Az előbbi alakja inkább volt érzelmes leány, mint gőgös arisztokrata hölgy. Pórnője Sziklay János szerint tökéletes volt, Beöthy Zsolt feljegyzi róla, hogy bár igen jellegzetesen játszotta, finoman érzékeltette a marquisnővel való hasonlóságot, ami Danton emlékezését felkavarja. Valószínűleg az, hogy Jászai «a való igazsága helyett egy magasabb igazságnak hódolt», magyarázza az *Egyetértés* kritikusának megjegyzését: «pórnőjében valamivel több erő is lehetett volna».

A prágai színre nyílt sötét színpadon gyorsváltozásban következett a forradalmi jelenet. Az álomszerűségnek ez a szcenikai érzékeltetése azonban felesleges, ha a párisi kép nem másodfokú álomként illeszkedik az egészbe, vagy pedig mindenütt alkalmazandó lenne, ahol álomképek egymáshoz kapcsolódnak, mint ahogy ezt az *Egyetértés* kritikusa a bemutató után hangsúlyozta. Ugyanő kifogásolja, hogy Lucifer eltávozott az alvó Kepler mellől.

A mindenkor leghatásosabb forradalmi jelenet kapta a legtöbb tapsot. Ezt a szereplőkön kívül a jól rendezett tömegjelenetek és főként a gyujtó Marseillaise vívták ki. E felvonásvég után kis zavart okozott, hogy a függönyt nem eresztették le idejében.

A *negyedik* és ötödik felvonás azonban már nem aratott ilyen sikert. Ennek oka nemcsak a fáradó figyelem, hanem magában a műben is rejlik. Különösen kényes dramaturgiai szempontból a londoni szín, amely lényeges módosításokkal elevenedett meg a színpadon. A bírálók közül csupán Mihály József veszi észre az átalakítás gyengéit. Hibának látja, hogy Ádám és a polgárleány az átdolgozásban teljesen háttérbe szorulnak és kifogásolja, hogy Éva apotheozisa a végén elmaradt. A népjelenet zaja e képben sokat elmosott, különösen Ádám szavainak értelméből.

Az *ötödik felvonásra* maradt a falanszter-jelenet, a jégborította vidék és az ébredés. Az ür-jelenet elmaradt; innen bizonyos elmélkedő részeket átmentett ugyan Paulay a következő képbe, azonban ezzel a fontos fordulópont hiányát nem pótolta. Érdekes, hogy egyetlen kritikus sem hiányolta az ür-jelenetet, még Mihály József sem, aki az *Egyetértés*-ben aránylag legrészletesebben bírálta a kihagyásokat.

A falanszter-képben Jászainak is, Nagy Imrének is volt egy-egy hálás jelenete. Az előbbi az anyai szeretet kifejezésére talált megrázó hangokat, az utóbbi pedig művészi fokozással intonálta kifakadásait az első fojtott közbeszólástól a teljes kitörésig, amikor Éva védelmére kel és szerelmet vall. Ami a rendezést illeti, egy kritikus kifogásolta, hogy a falanszterbeli munkások nem voltak egyformán öltözve.

Az eszkimó-szín elején fárasztóan hatott az ide beiktatott hosszú elmélkedés. A közönség ennek ellenére szakadatlan, buzgó figyelemmel kísérte végig a négy óra hosszat tartó előadást és az előadás végén sem fukarkodott tapsban és kihívásokban. Paulay Ede a következő egyszerű szavakkal örökítette meg *Napló*-jában ezt a magyar színháztörténelemben nagyjelentőségű napot:

«21. péntek. Hétkor keltem. Rám virradt végre a nagy nap. Jártamkeltem egész délelőtt — nem volt nyugtom. Végignéztem az öltözőkben az összes ruházatot. Délben Gyulai volt nálam. Két órakor leckét adtam az iskolában. Háromkor végigmentünk a színházi törvényeken. Öt órakor hazajöttem, de csak egy kevés szőlőt ettem. Hat és fél órakor megkezdődött a nyitány. Telt ház gyönyörű közönséggel, mindenki arcán a várakozás és kíváncsi-

ság izgatottsága. A nyitány hosszú és fárasztó volt. Végre felment a függöny, a három előjátéki kép roppant hatást idézett elő. Az egész ház tapsolt és hívott, végre kimentem, kétszer egymásután. A siker el volt döntve és képről-képre fokozódott. A párisi jelenés után egy kis zavart okozott, hogy a függönyt nem eresztették le. A súgó tévedése volt. De a közönség nem vette észre, oly nagy volt a Marseillaise hatása, mely végig megmaradt ugyan, de a későbbi képek már nem nyujtanak alkalmat a kitörésre oly mértékben, mint az előbbiek. Legszebb diadalaim legnagyobbját ünnepeltem. Az ember tragédiája hatalmasan sikerült. Előadás után bankettet rendeztek az írók tiszteletemre. Jelen voltak: Podmaniczky, Gyulai, Beöthy Zsolt, Vadnay, Győri, Visi, Bartók, Mikszáth, Csiky, Ábrányi Kornél és Emil, Rákosi, Kárffy, Szépfaludi, Ujházi, Bercsényi, Gyenes, Vizvári, Földényi, Benedek. Reggel három órakor mentünk szét. Én haza s mindjárt lefeküdtem».

* * *

Azóta örökre elpihent Paulay Ede. A Nemzeti Színház igazgatása terén számos érdemét jegyezték fel a színháztörténészek, de mind közül talán legnagyobb és legjelentékenyebb az a tette, hogy ötven évvel ezelőtt ennek a bemutatónak életrehívásával elindította a *Tragédiát* változatos színpadi pályáján.

Németh Antal.

Bécs 250 éves felszabadítása és a magyarok.

Kétszázötven évvel ezelőtt, Szent Mihály havának második vasárnapján, vagyis 1683 szept. 12-én világtörténelmi eseménnyé vált a töröktől ostromolt Bécs felszabadítása. Harmadfélszázad óta annyi érdekes és mélyenjáró változáson ment keresztül az emberiség, hogy a sok «világtörténelmi esemény» közepette szinte hajlandók vagyunk egy kissé kételkedni ennek «világtörténelmi» jelentőségében. Pedig nincsen okunk a kétkedésre, különösen nincs akkor, ha ennek a felszabadulásnak a közvetlen előzményére és következményeire gondolunk. Előzménye az a katasztrófális vereség, mely a felszabadító hadak által Bécs falai alatt érte a törököt és ennek első eredményeként végét jelentette a 61 napos bécsi ostromnak. Következményei e sikereknek pedig nemcsak Lipót császár és király pozíciójának végleges megerősödése XIV. Lajossal szemben, hanem az addig nagyhatalmi szerepet játszó török uralomnak összeomlása, idők folyamán balkáni hatalmának teljes pusztulása. Úgy az előzmény, mint a következmények tehát ugyancsak jelentősek az egész világra nézve. De még ennél is jelentősebbek magyar szempontból. Még a legegyszerűbb történelmi kézikönyvekben is meg van írva, hogy a Bécs ostromára felkészült török hatalomnak egy tehetséges, de nagyravágyó magyar főúr volt a szövetségese, aki török siker esetén véglegesen is fejedelme lett volna Magyarországnak. De mert a siker elmaradt, letűnt e török szövetségesnek, késmárki Thököly Imre kuruckirálynak a csillaga. Az is el van még mondva, hogy a Bécs falai alól elűzött török a Duna vonalán menekült. A diadalmas ellenfélnek tehát hazánkat is fel kellett szabadítania, hogy valóra válthassa nagy reményét: a törököt még Konstantinápolyból is kiszorítani. Mert nem kevesebbről volt szó, mint erről.

Érdemes tehát egy kicsit visszatekinteni erre a 250 éves eseményre és rajta nem annyira világtörténelmi, mint inkább magyar szempontból elmélkedni.

Mindjárt első kérdésként az merül fel gondolataink között, hogy mi juttatta Thökölyt a törökök táborába?

Thökölyt éppen úgy, mint a mohácsi vész után igen sok magyart, a nemzetünkkel összeforrni nem tudó királyi dinasztia politikája vitte a török felé. Ugyanaz, ami még a dinasztiahű Bocskait is eltávolította annak idején Rudolf király mellől. Az újabb történetírás eléggé tisztázta, hogy a török által megcsonkított, Erdély nélküli kicsi Magyarországért királyai öncélú politikát nem folytathattak. Érdekeik nemzetünkkel nem azonosulhattak, hisz többnyire nemcsak német-római császárok, de az osztrák tartományok urai is voltak. Ha közülük egyesekben meg is volt a nemzetünk iránti jóakarat, a körülöttük levő, többnyire idegen tanácsosok miatt ez a jóakarat ritkán érvényesült. Ha az uralkodók nem is, de a tanácsosok a legtöbbször gyülölték a magyarokat. Szálka volt szemükben a sajátos magyar rendi alkotmány nem egy jogszabálya, majd a protestantizmus elterjedése óta az alattvalóknak a dinasztiával ellentétes más vallása. Igy nem csodálható, ha a nemzet és dinasztia között nem egyszer összeütközések is támadtak, melyekben az önálló Erdélynek és rajta keresztül legtöbbször a töröknek is nevezetes szerep jutott. A XVII. században, mikor a központosító hatalmi törekvések az uralkodók részéről különösen előtérbe jutottak, a rendi jogok még bántóbbakká váltak a bécsi tanácsosok előtt. Királyaink Bécsből irányították összes országaik ügyeit, többnyire idegen tanácsosaikkal. A 30 éves háború lezajlása után ez a város központi helyzeténél fogva is a legalkalmasabb volt arra, hogy egy dunamenti monarchiának legyen a központja. Ennek a városnak a megvédelmezése volt legfőbb törekvésük. Csonka országunk még meglévő erős várai, Komárom, Győr, Pozsony, ennek a városnak voltak az elővárai. Csak mikor Bécs is veszélyben forgott, szánta rá magát Montecuccoli a támadásra. Győzelme ellenére megkötötte a csúfos vasvári békét. A nemrég elfoglalt Érsekújvárral együtt mindent a török kezén hagyott, de ezzel elérte, hogy 20 évre biztosítva volt a béke és titkon még azt is megígérte a török, hogy semmiféle magyar felkelést nem támogat. Erdély önállásának is ekkor már Apafi alatt vége volt. Mikor a vasvári béke miatt keletkezett Wesselényi-féle összeesküvést a bécsiek vérbefojtották, Lipót egészen nyiltan fogott az abszolút uralomhoz. Legfőbb tanácsosa (Hoeher) szerint «minden magyar áruló». A zsoldosokkal elárasztott országban dühöngtek a császári kapitányok. Nem túlzás, hogy napirenden voltak a kivégzések : akasztás, karóbahúzás, lefejezések. Akik menekülhettek, azok Erdélyben nem sok támogatásban részesültek, hisz a törököt és így hűbéresét, kötötte a vasvári béke. Egy Erdélyen kívüli főúr, Thököly Imre gróf még így is sikereket tudott elérni, bár a bujdosókból lett kurucok ellen Spankau, Cobb és társai irtóhadjáratokat rendeztek. Mindezt nem Lipót cselekszi, de az ő nevében folytatják — «Magyarország az ő uralma alatt többet szenvedett, mint valamennyi török szultántól együttvéve.» — És ez nem egy kuruckodó történetíró megállapítása (Marczali Henrik : Magyarország története, 547. lapon).

A török felfigyel Thököly sikereire, aki ekkor már némi segítséget is kap Lipót nagy ellenfelétől, XIV. Lajostól, aki a «hitetlen» törökkel is összeköttetésben van, ha mindjárt ő «a legkeresztényibb» uralkodó. Lipót kénytelen visszatérni az alkotmányosság útjára és összehívja az 1681-i soproni országgyűlést. Thökölyvel is tárgyalásokat kezd, de csak vonakodva teljesíti egynémely kívánságait, pedig akkor már a nagyvezér nyiltan támogatta a magyar felkelést. 1682-ben díszes kaftánt, koronát és athnamet küld Thököly szá-

mára. A tettrevágyó Kara Mustafa titokban Bécs meghódítására vágyakozik. Céljainak igen megfelelne a tehetséges, vezéri szerepre termett Thököly, aki különben is keresi a nagyvezér kegyét, mert az ő révén Apafi után az erdélyi fejedelemség megszerzését is remélheti. De azért még megbékülne Lipóttal, ha az átengedné neki Felső-Magyarországot a Vágig. Bécsbe küldött követe, Szirmay, ott ki is jelenti: ne higyje az udvar, hogy a magyar nem szeretne szabadulni a töröktől . . .

Mikor 1683 tavaszán nyilvánossá lesz, hogy a török készülődés Bécsnek szól, a szorult helyzetbe került udvar még akkor is csak úgy véli, hogy Thököly elégedjék meg néhány megyével a Tiszántúl. Nem csodálható tehát, hogy ilyen körülmények között Thököly nem békült. Neki a török mellett kellett maradnia annyival is inkább, mert ennek ereje többnek látszott, mint a Lipóté. És ha ebben az időben nem egy olyan pápa ül Szent Péter székén (XI. Ince), aki ádáz ellensége volt a töröknek (ki ellen ifjúkorában még fegyverrel is harcolt lengyel földön), akkor Lipót reménytelen helyzete meg lett volna pecsételve. Nyugaton a török ellen ú. i. nem kapott szövetségeseket. A német választók közül is csak a bajor fejedelemre számíthatott. Mit tudott tenni a pápa ? Sokat. — Félig-meddig rábírta XIV. Lajost, viselkedjék legalább úgy, hogy Németország és a többi keresztény fejedelem ne tartson győztes fegyverétől. Lengyelországban pedig sikerült leküzdenie a francia befolyást és rábírta Sobiesky (III.) János királyt meg az országgyűlést, hogy Lipóttal megkössék a szövetséget. Végezetül nemcsak óriási pénzösszegekkel segítette a pénznélküli Lipótot, de felhatalmazta arra is, hogy örökös országaiban az egyháziakra rendkívüli török-adót vethessen ki.

A török nagyvezér arra számított, hogy az első rohamra elesik Bécs. Nem lesz tehát ideje sem a lengyeleknek, sem másoknak oda segítséget vinni. Lipót összes hadereje nem volt több 31.000 embernél. Vele a vezér, Lotharingiai Károly herceg a török elől visszavonult. Bécstől északra átkelt a Duna balpartjára és onnan akadályozta Thököly Bécs felé közeledését.

Kara Musztafát nagy csalódás érte Bécs alatt. A modernül megerősített város mindenképpen felkészülve fogadta a 90.000-nyi török hadat. A sáncok és erős falak mögött 11.000-nyi katona és 8000 jól felfegyverzett polgár, diák és mesterlegény védekezett, sőt támadott Stahremberg Rudolf gróf parancsnoksága és Liebenberg János polgármester vezetése alatt. Aug. 27-én a nagyvezér sürgős levélben hívta Thökölyt és hadait, de Thököly kitért a felszólítás elől. 17.000-nyi hadát a Felvidék védelmezésére tartogatta. Átkozták is a törökök később eléggé érte. Viszont Sobiesky annál inkább nagyra becsülte érte. Mikor Thököly szerencsecsillaga lehanyatlott, fáradhatatlanul és őszintén közvetített érdekében a bécsi udvarnál. Az udvar azonban akkor már Thökölytől nem tartott, Bécstől való távolmaradását nem méltányolta és sorsára hagyta.

Az ostromolt Bécsnek volt mindene. 262 különböző nagyságú ágyúja, lőszere, két lőpormalma, 100.000 q lisztje, 169.000 akó bora ; csak pénze nem volt zsoldfizetésre és egyebekre. Bécsújhely püspöke, a magyar kamara elnöke, a gyászos emlékű Kollonics Lipót (aki Bécsben a tábori kórház ügyeit látta el) ezen úgy segített, hogy lefoglalta «kölcsönbe» az esztergomi érsekprímás közel félmillió forintnyi pénzét és értékeit. A győri püspöknek, Széchenyi Györgynek is Bécsben volt elhelyezve 61.000 forintja. Kollonics ezt is felhasználta. A nehéz napokat átélt Bécsnek a pénzzavarát tehát magyarok pénzével szűntették meg. A parancsnokok között volt a vitéz Serényi János gróf,

a szatmári ezred parancsnoka, aki éppen szabadságát töltötte a császári városban. A polgárok között Liebenberg után a legtevékenyebb volt Fockhy Dániel, később Bécs város polgármestere. Származásáról a forrásmunkák nem tesznek említést, de neve után magyar eredetére következtethetünk.

Egykori feljegyzések szerint 100.000 lövedék hullott a városra. Noha az ostromló had minden erejét egy helyre, a Burg-bástya és Löbel-bástya közötti védőfalra koncentrálta, csak szept. 4-én tudta ennek előbástyáját (a ravelint) elfoglalni. Akkor már 30.000 embert veszített, mert a táborban időközben a járványos betegségek is nagy veszteséget okoztak. Nem volt ment ettől a város sem, melynek ágyúi kezdtek hasznavehetetlenné válni, védői pedig már a kimerültség végső fokára jutottak.

Lotharingiai Károly hadai azonban mind jobban és jobban gyarapodtak. Megjöttek a bajorok, a szászok. A gyülekezőkhöz frank és sváb csapatok is csatlakoztak. Addig azonban támadásra még sem merték magukat elhatározni, míg a vitéz Sobiesky is táborukban nem volt. Ezzel 17.000 lovassal és 10.000-nyi gyalogossal növekedett a számuk. A Bécset környező hegyeket Kara Musztafa elmulasztotta idejében megszállani, így a szövetségesek a legnehezebb akadályokon átjutottak. 70.000 ember ereszkedett le a Bécsi-erdő, Kahlenberg és Leopoldberg mögül. Kara Musztafa mulasztását tetézte még azzal, hogy 30.000 janicsárját a bástyafalak előtt hagyta és így seregét megosztotta. Sorsa Bécs előtt beteljesedett.

A megvert sereg mindent maga mögött hagyott, futott Győr-Esztergom-Buda irányában. Bécs megmenekült! A félhold fénye elhalványult és ha Konstantinápolyig a szövetségesek nem is jutottak el, a török nagyhatalom végérvényesen a hanyatlás útjára jutott, hazánk felszabadításának a munkája pedig megindult . . . E világraszóló események tehát nem közömbösek a magyaroknak és felidézésük érdemes mindazoknak, kik becsülni tudják a multat és annak hőseit.

Mesterházy Jenő.

A «Napkelet» elbeszélés-pályázata.

Folyóiratunk júliusi számában jeleztük, hogy a *Napkelet* pályázatot ír ki *elbeszélésre*. Ez a nagymultú műfaj a napilapok kurta «tárca-cikkeinek hatása alatt mintha veszíteni kezdene, szerte a világon, súlyából, mondanivalóinak jelentékenységéből, formájának tömörségéből. A komoly irodalmi folyóiratok feladata, hogy helyet biztosítsanak az írók nem tiszavirág-életre szánt írásainak, a magasabb célkitűzésű, irodalmi becsvággyal alkotott szépprózai műveiknek. Ezt tette eddig is a *Napkelet*, most e pályázat kiírásával újból sarkalni óhajtja íróink becsvágyát. Minden megkötöttség kizárásával, csupán a terjedelmet korlátozva 4-től 20-ig terjedő gépírásos oldalra, a *Napkelet* pályadíjakat tűz ki elbeszélésre :

I. díj : 300 pengő, II. díj : 200 pengő, III. díj : 100 pengő,

— ezenkívül fenntartja magának a jogot, hogy egyes elbeszéléseket *dicsérettel kitüntetve* a szokásos honorárium ellenében közlésre elfogadjon. Az elbeszélések név nélkül, gépírva, jeligés levél kíséretében küldendők be *ez év szeptember 30.-áig*. A pályaműveket folyóiratunk szerkesztőbizottsága és meghívott kritikusok bírálják felül. A pályázat eredményét 1934 január 1-én megjelenő számunkban közöljük és a díjakat is ugyanekkor osztjuk ki.

Tett és irodalom.

Hozzászólás *Németh Antal:* «Világnézet és irodalom» c. tanulmányához.

«Az irodalom . . . az író világnézete révén a mindenkori élet áramkörébe van kapcsolva. Ez a tény egy állandóan visszatérő nagy kérdést vet fel: milyen mértékben közeledjék az író az időszerű kérdésekhez vagy mennyire távolodjék tőlük. Vajjon feleletet adjon-e a maga világnézete szerint az előtte felmerülő napi problémákra, vagyis a programm-művészet zászlója alá szegődjék-e, avagy elvonuljon az élet zajától, hogy nem látva és nem hallva a zűrzavart, az emberiség időtlen szépségeszményein merengve alkosson-e?. . .»

Ime ezek azok a főbb kérdések, melyeket Németh Antal tömör és utatjelző tanulmányában elénk vetít. S ami a legnehezebb, biztos tudással és igaz hittel elvezet bennünket arra a tisztásra, melyet az eszmék ősvadonja rejt: a keresztény és nemzeti világnézethez, a művészi termelés örök-ihlető gazdag televényéhez. Kijelentéseihez nincs és nem is lehet hozzátennivalónk. S ha mégis néhány gondolatszemet iparkodunk felfűzni az alkalom e kínálkozó fonalára, ez semmi esetre sem a céltalan vita vagy a felesleges kiegészítés vágya. Szerény fejtegetésünk úgy viszonylik csak Németh Antal magvas megállapításaihoz, mint az egyes az «általánoshoz», vagy mint a példa a törvényhez.

«Minden nemzedék másképpen lát és másképpen érez, mint az előttejáró. Ez nem ‚fejlődést' jelent, mint ahogyan sokan büszkén hirdetik, hanem folytonos, folyamatos és feltartózhatatlan változást.»

Igy ír tanulmánya további során a *Világnézet és irodalom* szerzője; s jelen vázlatunk is éppen ebből a tételből indul ki, hogy rámutatva az örökváltozás törvényszerűségére, mint a bezáruló kör, megint csak a kezdethez érjen vissza; a kezdethez, mely változhatatlan a folyton változóban; a kezdethez, vagyis az egyetemes világnézethez.

Talán két évtizede, hogy egy új s a régitől merőben különböző világkép keletkezését észlelhetjük. Mint rendesen, ezt a keletkezést is pusztulás előzte meg, a régi élet katasztrófális összeroppanása; ám, hogy a pusztulást kik és miféle tényezők idézték elő, arról nincs biztos tudomásunk. Amiről tudunk, bizonyára csak külső megnyilvánulása valamilyen idősült belső bomlásnak, valamilyen mélyreható, lassú lélekválságnak. Fentebb törvényül állítottuk oda az élet folytonos, folyamatos változását; ezt a változást azonban éppen a folyamatosság hiánya jellemzi; ez a változás robbanás volt. A mai fiatalember nem abban az arányban különbözik atyjától, mint ahogyan ez a nagyapától elütött. A változás tehát nem egyszerű függvénye az időnek. Az idő múlása csak számtani, a világkép változása ellenben mértani haladvány formájában történt. «A fiatal angol — írja Keyserling — jobban hasonlít a bolsevistához, mint viktoriánus nagyatyjához.» A helyzet tehát mindenképpen az, hogy új világot értünk, új embertípussal kerültünk szembe, kérdés: milyen a művész és a művészet életlehetősége ezekben a megváltozott keretekben.

Nem könnyű megmondani, a felszabadult atomcsoportok legnagyobb tömegükben merrefelé zúdulnak, hol találják meg látszólagos (dinamikus) egyensúlyukat s mikor következik el végre e cseppfolyós, zűrös világvajúdás kristályosodási folyamata. Mégis, ha tájékozódni óhajtunk, korunk társadalmi-politikai geológiájában nagyjából háromféle rétegződést különböztethetünk meg. A bolsevista-marxista rendszert, a bolsevistaellenes irányzatokat (fascizmus, hitlerizmus) s végül a régi élet romjait. Minden társadalmi-politikai rendszer egyben világnézeti hovatartozandóságot is követel, pedig a kettő nem azonos. A világnézet mindig tágabb, egyetemesebb fogalom, hatalmasabb gyüjtőforma bármely politikai iránynál. A világnézetben elfér a politika, sőt többféle politika is elfér egyszerre ; de az igazi, élő és feszülő erőkkel teljes világnézetet egyetlen politikai irány szűk medrébe kényszeríteni annyit jelentene, mint óriásokat fektetni Prokrustes ágyába. Ezért találjuk feltétlenül helyénvalónak Németh Antal egy másik megjegyzését : «Gyakorlati értelmű célokat kitűzni és ezekért harcolni a politikusok célja és feladata. Csak ők hisznek abban, hogy ilyen vagy olyan izmussal megválthatják népüket vagy az egész világot. Az író csak lásson és érezzen és mondja el, mit lát és mit érez, mondja el úgy, hogy ezren és ezren vele lássuk és vele érezzük azt, amit idáig észre sem vettünk». S ez a gondolat annál is inkább figyelemreméltó, mert az új világ új embertípusa eleven hajlandóságot mutat, hogy a művésztől ú. n. programm-művészetet követeljen.

Azok az új politikai-szellemi áramlatok ugyanis, melyek kialakulását fentebb körvonalaztuk, minden antagonizmusnak ellenére is, arcukon nem egy hasonló vagy közös vonást hordanak ; ezek egyike a nagyobb közösségekre (faji vagy osztályközösségekre) való törekvés, másika pedig az egységes embertípus kitermelése. Ez az új embertípus nyersebb, mozgékonyabb, egyszerűbb az előttejáró nemzedéknél. Jobb-e, rosszabb-e, «más kérdés. Tény, hogy nem esztéta» és nem «gondolkozó». Az esztétával szemben inkább a boxbajnokra emlékeztet. Lelki kultúrájánál fejlettebb a testi kultúrája. A művészet alig vagy egyáltalán nem érdekli. Gépekért, sportért rajong. De az új típus tömegtengerében éppen egységességénél fogva inkább fellelhető a nagyobb emberközösségekbe olvadás vágya és lehetősége. Vezető képviselőiben pedig elég az elszántság és hősiesség, hogy vérből, könnyből és sárból új világot gyúrjanak maguknak s ha kell, milliókat vessenek oda elképesztő kísérletekért. Az új ember — röviden — a tettek embere.

Nem célunk, hogy halmozzuk az ismertető jeleket az új világ új típusáról. Ez az arc mind élesebben bontakozik elénk ; népgyűléseken, felvonulásokon, motorkerékpáron, sportünnepélyeken látjuk. De látjuk az élettel vívott nehéz harcaiban is, a munkanélküliek milliós szürke hadseregében. Csoda-e, ha abban az új világban, melyet az új ember teremt vagy legalábbis iparkodik megteremteni, a mult művésze valahogy-furcsán, máról-holnapra talajtalanná vált? Ha az új rend, mely az egység épületét rakja, szükségképpen a gépművészeteknek kedvez ; annak a technikai erőnek, mely felfokozza és elröpíti az emberi szót, hogy egyszerre százezren értsék?

Előállhatunk-e most a latin költő büszke jelszavával : «equitibus cano?»

Az új ember annyira benneél e sajátos módon «mozgalmas» korszak forgatagában, hogy a művésztől, ha egyáltalán megtűri a művészt, akkor olyan művészetet követel, mely ezt a célzatos «agilitást» továbblendíti. Másszóval : olyan művészetet, mely a «tett» hatalmát és szükségét üvölti ; amely maga a «tett» !

Tett-művészet !

Mikor igényelheti magának műalkotás s különöskép írói műalkotás e paradox-terminust?

A régmultban hősök és királyok, Hektorok és Odisszeuszok voltak a tettek művelői, az óvatos nyomorékok, a versfaragók pedig csupán alázatos figyelői lehettek regés történelemcsinálóknak. Az újkor azután felrobbantja e megszokott hierarchiát. A könyv már helyet követel urának, az írástudónak, a királyok asztalánál. S végül a XIX. században, mikor a műveltség széles elterjedése az élet jelentős tényezőjévé emeli a könyvet, az író is kilép a személytelenség homályából, arca mindinkább egyénivé tisztul s jellemző vonásaiban a kor vetületét adja. Szinte a szemünk láttára teljesedik ki egy rejtélyes átlényegülés : az író mintegy azonossá válik hőseivel. Tett és hős : benne és műveiben nyer igazolást, értelmet és halhatatlanságot. Az új városi-polgári élet számtalan figuráját Dickens teremtő mosolya dédelgeti át a jövendőbe ; Julien Sorel tetteit Stendhal akarata feszíti s a Goriot-k és Birotteauk-betűélete mögött ott hömpölyög és hullámzik a barátcsuhás Balzac csodálatos ereje . . . S bármint vélekedjék is a gépek mai embere apái századairól, bízvást mondhatjuk, hogy egy Goethével, egy Petőfivel, egy Balzac-kal olyan csúcsokon járt az emberi elme, amelyek felé most s talán még nagyon sokáig csak vágyódásunk repülőgépével közeledhetünk. Valamennyi számottevő európai irodalom ekkor éli aranykorát. Csodálkozhatunk-e, ha ez a nagy és fejlett művészet valósággal öncélúvá terebélyesedlk ; hogy akadnak rajongók, akik ezt a ragyogó művészetet bizonyos értelemben «önmagáért» művelik? Ma már azon ámulunk, hogyan lehetett színházi bemutatóból, tárlatból, irodalmi harcból hírlapi szenzáció. Puhának és ernyedtnek érezzük a kart, mely Perikles Athenjévé iparkodott átgyúrni egész Európát.

A világháború utolsó éveiben, a forradalmi hullámverések idején dobban meg először az új ember lépte s nyomán a kiáltványok özöne harsogja a régi szellemi élet halálos ítéletét. Az «individualista-polgári» művészet közönséges pepecselés. Új, hitet sugárzó, «kollekív» művészetet az új embernek, az «aktivista kollektív-individuumnak» ! A szocialista művész nem azért alkot, hogy szépet alkosson, hanem azért, mert hisz önmagában s az általa fölfedett életfejlődésben s ennek a fejlődésnek a dokumentálását akarja. Azonban mindez elmélet csupán. A forradalom első évei lázas formakereséssel mulnak : imazsinizmus, expresszionizmus, biokozmizmus, formlibrizmus s az új «művészet» friss «termelvényeit» a tömeg röheje fogadja.

Ma még, ismételjük, túlságosan messze vagyunk a biztos ítéletalkotás nyugalmi helyzetétől. A világ folytonosan ujjáteremtődik. S ha nem is tesszük magunkévá a fiatal művészforradalmárok haragos jelszavait, meg kell értenünk a kor dalát : az ember utat és irányt keres. És éppen ezért nem azonosíthatjuk magunkat a multtal sem, mely első ocsúdása óta visszajár vádolni, csak ú. n. «jó» művészetet ismer s egy világrengés közepette szemünket elvont általános «igazságok» felé akarja fordítani. Mi valljuk, mert vallanunk kell, hogy van külön magyar glóbusz és külön magyar fájdalom. A jelenben élünk és tudjuk, a történelem kereke sohasem gördül visszafelé. Mi Eötvös József báró igazával tartunk : «A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva, nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után fárad». A jelenben élünk és a jelennek élünk, hogy megteremthessük a jövő alapjait.

Hol van hát az igazság?

Ha valóban törvény az örök változás törvénye, akkor az új ember és az «új» világ csak átmenet, csak csira, melyben a holnap szunnyad. Azok a nyers és fiatal barbárok, akik átvették apáik örökét s rendet akarnak formálni a zűrzavarból, holnap másnak adják át a terhet. Elszánt munka zúg körülöttünk: a tettek korát éljük. Félreálljon-e a művész ebből a jövőépítésből? Elhallgasson-e a lélek szava az izmok feszülése közben? Nem kell-e a faji lélek szavának; a költőnek hangosabban szólnia, mikor zártabbak a fülek, keményebbek a szívek? Ám honnan merítsen erőt és bátorságot, ha maga is tántorog?

Életünk «napi problémái», — hirdeti tanulmánya során Németh Antal, — «semmi féle emberi programm alapján meg nem oldhatók. A legmaibb, a legmodernebb, a legradikálisabb életszemlélet, mely a millió-arcú életszfinksz minden rejtélyét meg tudja oldani, a krisztusi világnézet».

Ez az igazság.

S ha igaz az, hogy új középkor szakad ránk a «bellum omnium contra omnes» nyomasztó káoszával, e félelmetes világban mi lehet a költő eszköze és hivatása?

A XIX. század pogány birodalma már felbomlott s romjaiból új körvonlak bontakoznak.

De a költő, mint a kódex-rajzolgató régi barátok, szerény mécsesével — az igével és az értelemmel — apró csillagokat gyujt a nagy süket és iránytalan éjszakában.

Szakáts László.

Arany János balladái, Buday György fametszetű illusztrációival. Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadása, Kolozsvár, 1933.

Már kezdjük megszokni, hogy a Szépmíves Céh kiadványai, midőn mondanivalójukkal új irodalmunknak nem egyszer legszebb darabjait adják, ugyanakkor a magyar könyvművészet példaképei közé tartoznak. Ha bibliofilcsemege volt eddig is a Szépmíves Céh minden egyes kiadványa, kétszeresen az ez az új kötet, mellyel Arany János szellemének hódolnak az erdélyiek. Buday György fametszetei a legszebb magyar könyvek sorába emelik. Egyoldalúak volnánk azonban, hacsak bibliofil jelentőséget tulajdonítanánk ennek a könyvnek. Élmény ez az olvasónak, aki szereti Arany János balladáit, élménye az irodalomkutatónak, aki Arany kötészetének háború utáni ujraéledését tanulmányozza és nem utoljára élmény a magyar grafika kedvelőinek és a művészetkritikusoknak, akik ennek az egyenes vonalban fölfelé ívelő pályájú fiatal fametszőnek, Buday Györgynek művészi fejlődését figyelemmel kísérik.

A magyar népballadák legdúsabb termőföldjének reprezentatív kiadóvállalatát tudatos szempontok vezették, midőn a balladákat adta ki Arany munkáiból. S Buday György, akinek minden eddigi munkája is komor, szinte tragikus színezetű, lelki habitusának megfelelőbb illusztrációs anyagot nem választhatott volna Arany János balladáinál. Ezek a fametszetek szerzőjük rövid, de sikerekben dús pályájának legérettebb alkotásait nyujtják. Szinte azt volna kedvem mondani, hogy újraértékelik Arany balladáit, valósággal adatokat szolgáltatnak egy mindenestől mai látású művész alkotásain keresztül *Arany mai értelmének megfogalmazásához.* Zichy Mihály kortárslátásának perspektiváján túl *mai* Aranyt mutatnak be ezek a metszetek. Míg Zichy patétikus képei valósággal

apró mozaikokra darabolják fel az egyes balladákat, addig Buday minden kompozíciója szintétikus jellegű. A tragikumot érzékeltetik ezek a képek, kiemelve a költemény leglényegét egy összefoglaló mozzanat meglátásában. Ahogy fekete-fehér körvonalai megelevenítik a késő lemenő napnál is sulykoló, megbomlott, gyilkos *Ágnes asszony*-t : ebben az egy mozzanatban szünoptizálva van az egész költemény lényege. Ugyanígy a *Szondi két apródjá*-ban, ahogy a mondanivalót valósággal a két apród magáramaradt, elhagyott alakjára szűkíti a háttér pislákoló ünnepi fényével. Vagy a *Hídavatás*-ból is egyetlen tragikus víziót tárva elénk : a nyugodt, szinte hívogató Duna felett, a vázlatos hidon komor gyászmenetben vonulnak az öngyilkosok. Buday anyagszerű famatszettechnikája nem ad aprólékos részletezést, de ez a nem részletező, mondhatnánk balladás jellegű grafikusművészet Arany költeményeinek igazán lényegét juttatja kifejezésre. Ahogy az *Árva fiú* mondanivalóját a maga teljes egészében fára vetíti, az elgondolás megkapó elevenereje szinte a haláltáncok, a bruegheli kimérikus borzalatok levegőjét juttatja eszükbe. Y balladák drámai megelevítésének igazi mestere Buday. A bosszúálló *Zách Felicián* hatalmas lesujtó mozdulata monumentális hatású. Az Arany-költemény komor levegője nyilatkozik meg az *Ünneprontók* és a *Tengerihántás* illusztrációjában épúgy, mint a *Szőke Panná*-ban, valamint a *Walesi bárdok*-ban. Ez utóbbinál Buday mintegy megfordítja Arany szimbolumát. Osztrák császári korona van az ő Edward királya fején és ahogy a ló ügető patái mögött felrémlenek az alföldi magyar tanyák, nem kell sok tétovázás, hogy megérezzük a fametszőművész mai látomását. Felemeli Arany szimbolumának fátylát, hogy 1933 számára metszen fába újabb szimbólumot. De ha a tragikum illusztrálása áll is Buday énjéhez legközelebb, annyira változatos az ő művészi képessége, hogy a nagyszerű aranyjánosi humorral megírt víg balladához, a *Pázmány lovag*hoz a kötet egyik legszebb metszetét készítette.

Vessünk egy rövid pillantást ezekre a metszetekre Buday fametszőtechnikája szempontjából is. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a fametszet az a grafikai eljárás, amely leganyagszerűbben felel meg a könyvillusztrálás szempontjának, legközelebb állván a könyv jellemléhez, a betűk vonalvilágához. Ezért a legteljesebb könyvdíszítés is egyúttal a fametszetű illusztráció. Nem véletlen, hogy a könyvnyomtatás kezdőkorának illusztrációiban is nagyot alkotó művészei, a Dürer-ek, a Holbein-ek és a nagy olaszok is öntudatosan ehhez a grafikai eljáráshoz fordultak. Buday e művészeti lehetőségben olyan eredeti stílust teremtett magának, amely határozott, átütőerejű tehetségről tanuskodik. A XV. század nagyjai, elsősorban az olaszok, főként konturokkal dolgoztak, árnyékhatásokra alig törekedtek. Ezzel szemben Buday legfőbb ereje az árnyék és fényhatások területén van. Első nagysikerű munkája, a *Boldogasszony búcsúja* c. képregény megjelenése óta is folytonosan tökéletesíti ezt a művészi eszközt. Az érzelmi momentumok legkülönfélébb változatait képes vele megoldani. Majdnem minden metszeténél megfigyelhetjük ezt, de külön érdemes kiemelni a *Both bajnok özvegyé*-t, melynek szemléletekor az az érzésünk támad, hogy a két színlehetőséggel dolgozó fametszetnél nála ezek a fény és árnyéksugarak adják a többi szin hiányát pótoló érzelmi variációkat.

Az a mély kifejezőerő, amely Buday művészetét jellemzi, eleven életet, lüktetést ad munkáinak. Min-

den egyes darabja izzó élettől van áthatva. Azt a tökéletes mozgást, amit a nagyszerűen megrajzolt, hegyes-völgyes tájak felett átívelő galambban realizál *Mátyás anyja* levelével, csak igazán hivatottak tudnak keresztülvinni.

*

Túl minden eddigi szemponton, ennek a könyvnek hivatása van Erdélyben. Évekkel ezelőtt elhatározta a Szépmíves Céh, hogy irodalmunk klasszikusait olcsó és népszerű kiadások formájában fogja eljuttatni az ifjúság és a nép közé. Ez a szép terv mindeddig késett. Most, mint halljuk, a rendes kiadás mellett olcsó példányokat is nyomat a balladákból a Céh. Ezzel először valósítva meg régi szándékát, melyet, reméljük, hogy klasszikusaink újabb kötetei fognak követni.

Szeged. *Tolnai Gábor.*

Hegedüs Lóránt: Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája. (Bpest, 1933. Athenaeum. 326 l. 15 melléklet. 8°.)

A könyv, amint azt az illusztris szerző, közéletünk sokoldalú munkása, a bevezető sorokban igen helyesen írja, Széchenyi életének és éjszakájának regénye, fantasztikus káprázat, mely egyben igaz és való. Ezek a szavak rávilágítanak a mű természetére. A műfaj a regényé, a feldolgozást a szépíró és a költőlélek intuíciója irányította, azonban ragaszkodik az igazsághoz, az igazság hitelére számít. Ez a műfaj korántsem új, a feldolgozás módja sem, sőt a célkitűzés is mindennapos. Azokban a korokban, mint a miénk is, amelyekben az emberek mintegy bizakodást keresőn szomjasan fordulnak a történelem kútfejéhez, fellendül a történelmi események, nagy életek szépirodalmi könnyedséggel olvasható, a tudós köteles szárazságától mentes, líraian átélt s mégis a valóság keretein belül maradó előadása. *Hegedüs* is ennek a műfajnak áldozott Széchenyi könyvével s ezzel kétségtelenül széleskörű közszükségletet elégített ki s hatása valószínűen mélyebb és továbbtartó lesz, mint azoké a céhbeli historikusokké, akik lírától és intuíciótól mentesen, talán nagyobb objektivitással, de kevesebb beleéléssel kísértik megeleveníteni a «legnagyobb magyart».

Egy könyvet úgy kell venni, amint íródott. Ez a könyv regény, történelmi regény, majdnem történelem. Ez a könyv pontosan az, aminek a szerzője szánta. Ez pedig a legtöbb, amit egy szerző elérhet. Hegedüs nem történelmet akart írni regény formában, ami képtelenség lenne, sem merőben csak regényt, amely fedi az életet; hanem harcos, meggyőző, lírai, lélektől-lélekig ható, az élet eleven erejével ható életátélést, beszámolót egy Széchenyi-élményről, amely már-már történelem! Ez a cél sikerült! Emberi, őszinte, mélyen átélt Széchenyi-élményt kaptunk Hegedüstől s bár a kép, amit kapunk, itt-ott igen egyéni, ezt nem rójuk fel a szerzőnek, mert minden élmény az egyénen át születik meg s így magán viseli szülő egyéne jellegét. Ez a könyv nem volna igaz könyv, ha nem így íródott volna meg és nem ezt a Széchenyit adná, amit ad.

A könyv körül széles irodalmi vita támadt. Volt céhbeli historikus, aki a hivatásos történész felkészültségének vértezetével vizsgálta a könyvet, mintha az legalább is rigorozumnak készült volna valamilyen történészi tudományos grádus elérésére. Ennek megfelelően tollhegyre tűzött a könyvből felfogásokat, meglátásokat, következtetéseket, megállapításokat, módszertani hibákat. Azt hiszem, helytelen az ilyen eljárás. Ezt a könyvet nem szánták tudományos történelmi munkának, bár a szerző anyagismeretével ennek a megírását is meg-

kísérelhette volna, amit azonban helyes önkritikával nem tett meg s így sokkal értékesebbet alkotott, mint úgy alkothatott volna. Hegedüs sajátos, érdekes és szimpatikus Széchenyi-élményét nem szabad lehetetleníteni azzal, hogy nem élménynek, hanem objektív analitikus, majd szintetikus műhelymunka eredményének akarjuk feltüntetni. Igenis, ez a könyv vallomás, líra, eddig a legnagyobb és Gyulai Pálé után a legeredetibb vallomás Széchenyiről, amelyet szerencsénkre egy korántsem mindennapi ember vetített ki magából.

Ugyan a legtöbb olvasó fog találni a könyvben részleteket, amelyek nem fognak egyezni az ő élmény-Széchenyi képével, vagy tárgyi ismeretével. Ez azonban mégsem fogja lerontani azt a hatást, amelyet az egységes benyomás, az egységes kép fog benne okvetlenül kiváltani. Emberibben Széchenyit még senki sem hozta közel hozzánk, emberekhez, egy kései kor embereihez. Hegedüs Széchenyije nem programm, nem jelszó, mint a legtöbb eddig elénk rekonstruált Széchenyi, hanem küzdő, törekvő, olykor tévedő, emberi gyengéktől nem mentes *ember*, aki annyira ember, hogy soha sem ismerhető meg teljesen. Lehet, hogy helyesen tételezzünk fel lelkében valamit, de soha sem tudjuk azt tárgyszerűen igazolni is. Hegedüs Széchenyiével lehet vitázni, szembeszállni, helyeselni neki. Olvasás közben helyeselhetünk a szerzővel, vagy tiltakozhatunk, ha ép mi is úgy érezzük, vagy pedig másképp véljük ismerni Széchenyit. Ez a könyv a mi líránkat is felszabadítja. És ez igen-igen ritka jelenség komolyabb tárgyú könyveknél. A ridegen tudományos Széchenyi-könyveknél el kell fogadnunk, amit olvasunk s ha tiltakozunk egy-egy megállapítás ellen, akkor az egész koncepció iránt meginog a bizalmunk. Hegedüs könyvében, ha kételyeink merülnek fel, nem a tekintélytiszteletet követelő objektív *megállapítás* ellen lázadunk, hanem a más összetevésű léleknek a miénktől elütő *élményével* helyezkedünk szembe. Élmények elfogadása pedig igazán nem kötelező.

Mivel ez a lírai írás mindenkit egyéni átélésre, egyéni Széchenyi-élmény kialakítására késztet, sokkal hasznosabb és szeretetreméltóbb, mintha objektivitásával és megingathatatlannak hitt, esetleg téves megállapításaival akarna meggyőzni. Úgy nem győzne meg, így lefegyverez s végül is majdnem arra az eredményre jutunk az összbenyomásban, minden részleteltérés mellett is, mint a szerző. Ezt az őszinte könyvet azzal a tisztelettel forgatom, amelyet minden nagy emberi élményben való osztozás kivált belőlem. *Asztalos Miklós.*

Augusztusi számunk film-rovatának «Camicia nera» c. főcikkét Miskolczy Gyula, a római Magyar Intézet igazgatója írta.

KÜLFÖLDI KRÓNIKA

Alfredo Panzini.

Senigalliaban született 1863 dec. 31-én. Termékeny és nagytehetségű író, Carducci tanítványa, akitől a klasszicitás és a kultúra iránti szeretetét örökölte; érzésvilágában és ihletettségében romantikus.

Panzini művészetének lényege az az elegikus, bánattal teli hang, mely az elmult szép időket sírja vissza, azt a patriarchális, egyszerű és nyugodt életet, melyet a modern ma nyugtalan és gépies tempója legázolt. Az ellentét majd szelid, majd gúnyos mosolyra készteti: tréfára és iróniára, amelyben azonban sok keserűség rejtőzik. E modorának köszönheti, hogy néhány kritikus benne humoristát fedezett fel, vagy legalábbis előfutárát e műfajnak. Pedig Panzini iróniája mérsékelt és finom és nagyonis mélabúval telített ahhoz, hogy addig a szabad és nyilt nevetésig eljusson, mely sajátja a jókedvnek. Panzini kiábrándultsága több okból ered: ő, aki előtt mindig egy vidéki, házias élet vágya lebegett, aki mindig érezte a nevelés és a kultúra elsőbbségét, nem nézi jó szemmel a standardizált európaiságot, megütődik, haragra gerjed a megállapodott értékek felborításán. Ma nincs súlya az intellektuális értéknek, csak a nyers erőnek: az intellektuális ember, kinek gyakorlati érzékét túlszárnyalták nem kap helyet az életben; egy faragatlan, tudatlan, de erőteljes fickó a siker nagyobb lehetőségeivel kecsegtetheti magát. Ez a szemlélet alkotja sok novellájának tengelyét, amelyekben szembehelyezi a tudatlant a művelttel, hogy e szembeállításból valósággal, csípős és derült jókedvvel teli, váratlan következtetéseket vonjon le. Ilyen az utolsó regényének «*La pulzella senza pulzellaggio*» foglalata is, amelyben egy tudatlan parasztnak tekintélyes milliomossá sikerül válnia. Igy leplezi Panzini fájdalmát, mélabúját; nevetve tompítja elégedetlenségét és lázadását.

Néha megcsendül benne egy bizonyos pesszimizmus hangja is, mely az emberi esendőség tudatából ered, de sohasem emelkedik tragikai magaslatra. A tragédia nincs meg az író vérmérsékletében: a dráma, mely lelkének abból a nyugtalanságából születik, hogy a modernség, bár ki nem elégíti, mégis elragadja, hogy vágyakozik egy klasszikus életideál után, mely mégsem pontosan meghatározott — ez a dráma inkább csak lírailag és komikailag oldódilk fel.

Panzini első munkái, ezek között is a «*Le fiabe della virtù*» — «*La lanterna di Diogene*», kétségtelenül a legjobbak. Később a kritika megrontotta: dícsérve és megróva benne ezt vagy azt a vonást, elnyomta művészetének legnagyobb értékét: a természetességet. Túlságosan alkalmazkodva a kritikusai véleményéhez, akik műveiben filozófikus forgácsokat, szimbolumokat, rejtett jelentőségű mondatokat puhatoltak ki, akik dícsérték komikai erét, odajutott, hogy tiszta és szeretetreméltóan közlékeny líráját moralizálgatással és filozofálgatással zavarta meg, másrészt a minden áron keresztülvitt kedélyessége megfosztotta iróniáját a természetes és hatékony bájtól.

Panzini élénk és igen éles megfigyelő. Különös könnyedséggel választ hely-

zeteket, alakokat, színtereket, tájképeket, melyeket mindig alanyi módon szemlél, legfeljebb ha megkettőzve magát tréfás álarcában, melyet remek gondolatsziporkázásra használ fel.

Ezért sikerült oly jól a benyomásainak ecsetelése és ezekhez fűzött megjegyzései, mint amilyen, e nemben, a «*La lanterna di Diogene*», a főmunkája. Ez az irása egy Milanotól Bellariaig tett bicikliútról szól, benne szépek és élénkek: a tájleírások, a vidéki lányok és lakomák színes megelevenítése.

Hasonlóan jó az «*Il viaggio di un povero letterato*». Kevésbé sikerültek Panzini regényei, melyek általában híjával vannak az egységnek, szövevénybeli érdekességnek, ellenben telve vannak kitérésekkel és csak ott tudnak érdeklődést kelteni, ahol az író sajátos művészetét csillogtatja. Ilyen a «*Santippe*», amelyben Panzini nőgyűlölőnek mutatkozik, az asszonyokra árasztva minden humorát, türelmetlen iróniáját. «*La Madonna di Mamà*» édes és lemondó mélabúval elárasztott mű, csak ott irónikus, ahol a házastársi összeférhetetlenséget tárgyalja. «*Jo cerco moglie*», nagysikerű könyv, a modern nő karikaturáinak sorozata, amelyben azonban a nem felületes olvasónak felvillan a nevetésen keresztül a könyv igaz ihletése: a szenvedély és a mélabú. «*Il padrone sono me*» talán a legjobb regénye, egyrészt szervesebb meséje, másrészt drámai élénksége miatt, mely a többiekben hiányzik. Ez, valamint az «*Il diavolo nella mia libreria*» a háború utáni idők eseményeiből meríti tárgyát.

Érdekes megjegyezni, hogy Panzini, bár elfogult a modern élet iránt, öntudatlanul, akarata ellenére is, el van tőle ragadtatva. Míg egyrészt gúnyolódik s maró megjegyzései vannak az előítéletről és napjaink eltévelyedéseiről, másrészt nagy tetszetéssel írja le a modern rövidhajú lány típusát, a felszabadult ruházkodási módot, a divat esztelenségeit, a flirt-öket, bálokat, mindenféle kihívó modern szokást — s mindezt bizonyos ellenkedő és makacs felsőbbséggel, mégis úgy, hogy szinte kihallik belőle a szemlélődő síránkozása, ki mindebből kimaradt.

Panzini minden műve — nyelvileg tökéletes; ám nehéz meghatározni: — Carducci tanítványaként — klaszszikus a kultúrája, mégis megveti az ünnepies, dagályos és hangzatos mondatokat, inkább a rövid, szinte sovány és szigorúan grammatikai mondatszerkesztést szereti. Prózája hűvös, átlátszó, előkelő. Bármely novelláját vagy regényét nézzük is, a választékosságnak és csiszoltságnak türelmes munkáját látjuk, nyelvkincse is választékos, csiszolt, pontos. A klasszikus nyelvhez nem igyekszik szükséges új kifejezéseket keverni. Egy «Szótárt» is szerkesztett.

Manapság Panzini végtelen sok cikket és novellát ír ujságokba, folyóiratokba, tárgyát mind a mai életből, mind a történelemből merítve (s még itt is érvényesítve iróniáját). Irásainak e túltengése persze megárt a mű tökélyének: sok motivum ismétlődik, a moralizálás néha terjengős, a professzor elnyomja benne a művészt s e heves, lobbanékony lélek egyre veszti erejét a kényszerű hűvösségben.

Végezetül mégis megállapíthatjuk, hogy Panzini eredeti és tetszetős író. Megvan az az érdeme, hogy épségben tartotta az olasz nyelv és irodalom hitelét a hanyatlás éveiben is. Munkái tartósak lesznek, mert hű és találó rajzai korunknak. *Paolo Calabrò.*

A Napkelet minden közleményeért írója felel.
A szerkesztésért és kiadásért felelős: Tormay Cecile.
Helyettes szerkesztő: Németh Antal.

Stephaneum nyomda r. t. — Felelős: ifj. Kohl Ferenc.